

"Toivola tulee pakanain kirjaan"

– luterilainen vapaaseurakuntaliikkeitä Marttilan seudun yhteisöissä 1920–1930 -luvuilla

Pro gradu -tutkielma
Kulttuurihistoria
Historian, kulttuurin ja
taiteiden tutkimuksen laitos
Turun yliopisto
Ossi Tammisto
Huhtikuu 2015

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

TAMMISTO, OSS: "Toivola tulee pakanain kirjaan" – luterilainen vapaaseurakuntaliikehdintä Marttilan seudun yhteisöissä 1920–1930 -luvuilla

Pro gradu -tutkielma, 119 s.

Kulttuurihistoria

Huhtikuu 2015

Tutkielman aiheena on luterilainen uskonnollinen separatismi Varsinais-Suomen Marttilassa ja sen lähiseudulla 1920–1930 -luvuilla. Tutkielman tarkoituksena on tutustua evankelisen herätysliikkeen piiristä erkaantuneen itsenäiset luterilaiset kirkot muodostaneeseen liikkeeseen paikallistasolla ja selvittää, mitkä seikat vaikuttivat tällaisen liikehdinnän käynnistymiseen tutkimusalueella. Lisäksi tutkielmassa verrataan näitä syitä ja niiden seurauksia muihin vastaaviin yhteisöihin muualla Suomessa sekä tarkastellaan, millä tavoin tällainen pieni uskonnollinen yhteisö käytännön tasolla järjesti toimintansa paikallistasolla. Tutkittavana yhteisönä on 1900-luvun alkupuolen evankelisen herätysliikkeen kannattajakunta Varsinais-Suomen Marttilassa ja sen lähiseudulla. Erityisen tarkastelun kohteena on se osa liikkeen jäsenistöstä, joka muodosti 1920-luvulla itsenäisen seurakunnan. Kyseinen seurakunta oli muodostamassa Suomen vapaata evankelis-luterilaista seurakuntaliittoa. Seurakunnan vaiheita tutkitaan 1930-luvun loppuun saakka, samalla tarkastellen liikkeen Suomen evankelis-luterilaisen kirkon sisälle jääneen pääuoman tilannetta alueella.

1920-luvulla luterilaista oppitunnustusta korostaneen evankelisen herätysliikkeen piiriin levisi ajatus itsenäisen, valtiosta riippumattoman luterilaisen kirkon perustamisesta. Tämä ajatus juonsi juurensa osin evankelisen herätysliikkeen ja tunnustuksellisuuden kiistanalaisesta asemasta Suomen evankelis-luterilaisen kirkon sisällä, osin myös ulkomaisista esikuvista erityisesti Saksasta ja Yhdysvalloista. Luterilainen vapaakirkkoate ei saanut kovinkaan suurta kannatusta, osin herätysliikkeen johdon asetuttua sitä vastustamaan, mutta siihen liittyi kuitenkin useita satoja ympäri Suomea, jotka muodostivat itsenäisiä seurakuntia.

Tutkielma on mikrohistoriallinen, sillä sen tarkoituksena on paikallisen tason kautta tehdä päätelmiä paitsi tutkimuksen kohteena olevasta ryhmittymästä yleisesti myös löytää jonkinlaisia yleisiä lainalaisuuksia uskonnollisen yhteisön muotoutumisesta. Lähdemateriaalista merkittävän osan muodostaa eri aikoina koottu muistitieto sekä erilaiset lehtiaineistot. Myös omaelämäkerrallista materiaalia on ollut käytettävissä.

Tutkielmassa selville saatujen tulosten perusteella paikallisilla konflikteilla herätysliikkeen ja papiston välillä oli merkittävä rooli yhteisön syntymiselle. Kuitenkaan näitä syitä ei nähty ainoastaan paikallisina, vaan eronneet itse perustelivat eroamistaan kirkon huonoksi kokemallaan tilalla. Koska yksi kritiikin kohteista oli se, että papisto saattoi opettaa luterilaisen tunnustuksen vastaisesti oli tämän syyn toteaminen paikallistasolla luonnollisesti hyvinkin mahdollista. Niinpä aina ei ole mahdollista erottaa toisistaan yleisiä ja paikallisia syitä. Myös Heikki Ylikankaan teoria kehittyvien syrjäkylien ja herätysliikkeitten kannatuksen välisestä yhteydestä näyttää soveltuvan myös tutkimani kaltaisiin yhteisöihin. Mielenkiintoinen havainto oli myös osan muuta yhteisöä voimakas vieraannuttaminen suhteessa itsenäiseen seurakuntaan huolimatta samasta teologisesta pohjasta.

Asiasanat: historia, mikrohistoria, luterilaisuus, evankelinen liike, tunnustuksellisuus, kirkosta eroaminen, Varsinais-Suomi, Marttila, Koski TI, Tarvasjoki, Karinainen

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
1.1	Tutkimuksen tausta ja tutkimuskysymys	1
1.2	Käsitteet	7
1.3	Metodiset lähtökohdat	12
1.4	Lähdeaineisto ja aiempi tutkimus	16
2	TAPAHTUMIEN TAUSTAA.....	22
2.1	Evankelinen herätysliike kirkollisuuden ja tunnustuksellisuuden jännitteessä	22
2.2	Evangelisen herätysliikkeen tulo ja toiminta Marttilan alueella.....	30
2.3	Riitoja ja papinvaaleja – evankelisuuden ja papiston väliset ristiriidat	41
3	KRIISI PUHKEAA.....	49
3.1	Ajatus kirkosta eroamisen mahdollisuudesta kantautuu	49
3.2	Ratkaisuja tehdään.....	54
3.3	Jakolinjat selvenevät – pääosa jää Evankeliumiyhdistyksen ja kirkon piiriin.....	69
4	ERILAISET LUTERILAISET	83
4.1	Uuden seurakunnan toiminta vakiintuu	83
4.2	Evangelisten ja seurakunnan välien lähentyminen – oma mies kirkoherraksi	98
5	LOPUKSI.....	105
6	LÄHTEET	110

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen tausta ja tutkimuskysymys

Tutkimukseni otsikon lainaus "Toivola tulee pakanain kirjaan" on peräisin Marttilan kirkkoherrana 1920-luvulla toimineelta Anton Sederströmiltä. Mainittu Toivola taas oli marttilalainen torppari ja evankelisen herätysliikkeen maallikkosaarnaaja Juho Toivola, joka tuossa tilanteessa oli juuri ilmoittanut Sederströmille eroamisensa evankelis-luterilaisen kirkon jäsenyydestä. Vaikka kirkkoherra häntä pakanaksi kutsuikin, hän ei kuitenkaan ollut ateisti, vaan itse asiassa oli aikeissa perustaa paikkakunnalle luterilaisen vapaaseurakunnan yhdessä samanmielisten paikkakuntalaisten kanssa. Hankkeen taustalla olivat toisaalta Toivolan ja Sederströmin keskinäiset kiistat, mutta samalla luterilaisessa kirkossa ympäri Suomen vaikuttavat ristiriidat. Tarkoitukseni on tarkastella näitä tapahtumia nimenomaisesti Marttilan tienoolla, mutta aihepiiriin vierauden vuoksi on heti aluksi tarpeellista luoda katsaus laajempaan tuolloiseen kontekstiin.

Vasta itsenäistyneessä Suomessa monet kysymykset kaipasivat ratkaisua. Yksi näistä koski uskonnonvapautta ja evankelis-luterilaisen kirkon asemaa. Vuoden 1889 eriuskolaislaki antoi tietyille protestanttisille ryhmille kuten baptisteille ja metodisteille oikeuden järjestäytyä uskonnollisiksi yhdyskunniksi sekä oikeuden erota Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta näihin liittymisen vuoksi. Tähän liittyvät rajoitteet olivat kuitenkin varsin tiukat, ja siksi sitä eivät hyödyntäneetkään muut kuin edellä mainitut ryhmät. Evankelis-luterilaisesta kirkosta ei saanut erota mistään muusta syystä, ei edes liittyäkseen ortodokseihin, joitten toiminta maassa oli kuitenkin sallittu. Vuoden 1919 hallitusmuodossa toteutui uskonnonvapaus sillä tavoin, ettei vasta syntynyt Suomen valtio sitoutunut mihinkään tunnustukseen. Vuonna 1922 säädetty uskonnonvapauslaki mahdollisti rajoituksettoman kirkosta eroamisen. Eroaminen oli odotettua vähäisempää. Vuosina 1923–1930 erosi noin 52 000 henkeä, joista pääosa siirtyi siviilirekisteriin.¹ Joukkoon kuului myös useiden uskonnollisten yhteisöjen, kuten baptistien, metodistien, vapaakirkollisten, adventistien, helluntailaisten ja Jehovan todistajien kannattajia. Näistä kahdelle ensin mainitulle ryhmälle eroaminen oli ollut jo aiemmin sallittua, mutta koska osa viroista, kuten esimerkiksi opettajan virka, oli ollut

¹ Vahtola 2003, 289.

avoimia ainoastaan luterilaisen kirkon jäsenille, olivat monet näiden ryhmien kannattajat pysyneet luterilaisen kirkon jäseninä. Kaikilla näistä ryhmistä oli luterilaisesta opista poikkeava oppi; esimerkiksi suurin osa torjui lapsikasteen oikeutuksen lukuun ottamatta metodisteja sekä vapaakirkollisia, joitten parissa esiintyi kahdenlaista kasteajattelua. Nekin, joilla ei ollut ennen uutta uskonnonvapauslakia mahdollisuutta muodostaa omia uskonnollisia yhdyskuntiaan, olivat jo aiemmin käytännössä kokoontuneet luterilaisen kirkon sisällä omina seurakuntinaan. Niinpä eroaminen ja yhdyskuntien muodollinen perustaminen lähinnä huipensi näiden luonnollisen kehityksen.² Tämän vuoksi näitten ryhmien eroaminen ei huolestuttanut luterilaista kirkkoa erityisemmin, sillä niiden lähtö sekä kannattajakunta oli ennakolta arvioitavissa.

Sen sijaan suurempi kysymysmerkki oli siinä, miten opilliselta pohjaltaan luterilaiset kirkon sisäiset herätysliikkeet toimisivat. Näihin kuului suuret joukot ihmisiä, ja osan niistä suhde luterilaiseen kirkkoon oli ollut eri syistä poleeminen. Lestadiolaisuuteen kuuluvien liikkeiden vanhoillislestadiolaisuuden ja uusheräyksen piirissä keskusteltiin mahdollisuudesta omien kirkkokuntien perustamiseen. Nämä keskustelut eivät kuitenkaan johtaneet käytännön toimenpiteisiin. Sen sijaan evankelisen herätysliikkeen piirissä keskustelu aiheesta kävi voimakkaampana ja johti lopulta osan liikkeen jäsenistä eroamiseen evankelis-luterilaisesta kirkosta ja omien seurakuntien perustamiseen.³ Näitä seurakuntia syntyi ympäri Suomea.

Evankelinen herätysliike on yksi Suomen evankelis-luterilaisen kirkon niin sanotuista vanhoista suurista herätysliikkeistä. Vuonna 1895 liike koki sisäisen kriisin, jonka seurauksena joukko pappeja irtaantui ja jättäytyi pois liikkeen kattojärjestöstä Suomen Luterilaisesta Evankeliumiyhdistyksestä. Samassa yhteydessä lähti myös joukko maallikkosaarnaajia, jotka alkoivat harjoittaa evankelista saarnatoimintaa irrallaan Evankeliumiyhdistyksestä ja jotka tunnettiin vapaiden maallikkojen nimellä. Evankeliumiyhdistys säilyi evankelisen liikkeen ryhmittymistä suurimpana, mutta hajaannus vahingoitti sen arvostusta kirkon sisällä. Monet papit sekä piispat suhtautuivat sekä liikkeen Evankeliumiyhdistystä että vapaita maallikoita edustaviin haaroihin kielteisesti. Evankeliumiyhdistyksen aloittaessa oman lähetystyön Japaniin

² Seppo 1983, passim.

³ Reijonen 1980, 263–264.

vuonna 1898 reagoitiin tähänkin kielteisesti, mikä johti liikkeen kasvavaan eristymiseen. Seurakuntayhteistyön kaventuessa tämä eristyminen ilmeni esimerkiksi omien rukoushuoneiden rakentamisena.⁴

Liikkeen syrjitty asema kirkossa antoi virikkeitä joukolle evankelisia pappeja, joitten johdossa oli pappi Heino Pätiälä⁵. Heidän mielestään Evankeliumiyhdistyksen tuli tehdä johtopäätökset Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja teologisen tiedekunnan tilasta ja muodostaa itsenäinen luterilainen vapaakirkko. Erityisesti silloisen teologisen tiedekunnan dogmatiikan professorin Antti J. Pietilän evankeliseen liikkeeseen kohdistunut jyrkkä arvostelu ja Pietilän vapaamielinen suhtautuminen luterilaiseen tunnustukseen kärjistikivät tilannetta. Idea oman kirkon perustamisesta sai alkunsa vuoden 1920 lopulta alkaen, kun muutamat papit olivat solmineet yhteyksiä Saksan ja Yhdysvaltain vapaisiin luterilaisiin kirkkoihin.⁶

Keskustelu luterilaisen vapaakirkon perustamisesta virisi samoihin aikoihin, kun kirkossa odotettiin jännityksellä pian voimaan astuvan uskonnonvapauslain vaikutuksia. Tämän vuoksi Evankeliumiyhdistyksen sisällä virinneet ajatukset koettiin erittäin uhkaaviksi, sillä Evankeliumiyhdistyksellä olisi ollut paikallisorganisaatioineen, rukoushuoneineen ja saarnaajineen edellytykset nousta huomattavan kokoiseksi itsenäiseksi kirkkokunnaksi. Vaikka uskonnonvapauslaki ei varsinaisesti toiminut keskustelun käynnistäjänä Evankeliumiyhdistyksen kohdalla, toimi se tapahtumien nopeuttajana.⁷

Evankeliumiyhdistyksen johto kuitenkin asettui määrätietoisesti vastustamaan separatistista liikehdintää torjuen sen lehdissään ja erilaisilla kirjasilla. Tällöin vedottiin

⁴ Koskenniemi 1984, 358.

⁵ Heino Johannes Pätiälä (1880-1950) toimi ennen luterilaisten vapaaseurakuntien perustamista Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen matkasaarnaajana vuosina 1907-1911, Bergön kirkkoherrana 1911-1916 sekä Orpokotiyhdistys Siunaukselan asiamiehenä 1916-1924. Häneltä on postuumisti julkaistu vuonna 1977 omaelämäkerrallinen teos *Matkan varrelta*. Arkkila 1977, 9.

⁶ Arkkila 1975, 278. Teologisen tiedekunnan opetuksen keskeinen vaikutus papiston separatistisiin ajatuksiin löytyy myös teoksesta Haavio 1963, 109. Heino Pätiälän kirjasessa *Ulos leiristä*, joka toimi eräänlaisena eroliikkeen ohjelmanjulistuksena, hän suomii kovin sanoin nimenomaisesti Pietilää ja erityisesti tämän kirjaa *Kestäkö kirkko?*. Pietilän raamattukäsityksestä Pätiälä puhuu 'kritiikin saastana', Pätiälä 1922, 17–18. Uppala on kritisoinut Pietilän kirjan painottamista Pätiälän kirjasessa, koska hänen mielestään olisi pitänyt esittää teologisen tiedekunnan opillisen tilan kritiikkiä laajemmin, Uppala 1976, 177. Näin Uppala itse tekeekin historiateoksessaan, kritisoiden samalla kirkon tunnustuspykälän väljentymistä, joka on erityisesti myöhemmin nostettu hänen johtamassaan STLK:ssa keskeiseen rooliin (Uppala 1976, 101–105). Pätiälän johtaman ryhmän piirissä tämä asia taas ei ole noussut suureen rooliin luultavasti siksi, ettei se olisi ollut uskottavaa sen itse tehdessä poikkeuksen Tunnustuskirjojen suhteen.

⁷ Arkkila 1975, 278.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon opin ja tunnustuksen olevan oikea sekä suuriin toimintamahdollisuuksiin kirkon sisällä. Evankeliumiyhdistyksen omistamien rukoushuoneitten käyttö kiellettiin tyystin eroliikkeen kannattajilta. Loppujen lopuksi eronneiden määrä jäi muutamiin satoihin, minkä lisäksi eronneiden keskinäiset opilliset erimielisyydet johtivat ryhmän jakaantumiseen kahdeksi joukoksi. Eroaminen sai suurempaa kannatusta ainoastaan niillä paikkakunnilla, joissa jokin paikallinen syy, kuten liikkeen kannattajien ja papin huonot välit tai eroamista kannattavien johtava asema paikkakunnalla vaikuttivat eroamiseen. Samaan aikaan myös edellä mainittujen vapaiden maallikoiden parissa käytiin keskustelua kirkosta eroamisesta ja myös he muodostivat pieniä vapaaseurakuntia.⁸

Mainittakoon, että vaikka organisaationsa ja rukoushuoneittensa vuoksi liikkeellä olisi ollut samanlaiset edellytykset erkaantua kuin aiemmin mainituilla itsenäiset kirkot perustaneilla ryhmillä, evankelisuuden kohdalla keskeisenä erona näihin oli se, ettei organisaatiota tai rukoushuoneita oltu tehty minkään omien seurakuntien muodostamista varten, vaikkakin tällaista toivetta paikallisesti ilmeni jo varhain. Kyse oli sikäli leimallisesti luterilaisen kirkon sisällä ja rinnalla tapahtuvasta toiminnasta.

Kirkkohistorioitsija Reijo Arkkilan käsitys paikallisten tapahtumien ja ilmiöiden vaikutuksesta eroliikkeen saamalle suosiolle on vaikuttanut siihen, että kiinnostuksen kohteenani on tutkia näitä vaiheita alueellisella tasolla. Tutkimukseni kohteeksi olen valinnut Marttilan seudun Varsinais-Suomen maakunnassa. Alue on pitkään ollut evankelisen herätysliikkeen vahvaa kannatusaluetta. Sinne syntynyt itsenäinen seurakunta ei ollut kovin suuri, minkä lisäksi melko myöhäinen virallinen järjestäytyminen on johtanut virallisten asiakirjojen vähäisyyteen. Alue on kuitenkin mielenkiintoinen, sillä luterilaisten vapaaseurakuntien kannatus näyttää painottuneen tietylle maantieteelliselle alueelle, Marttilan ja Koski Tl:n⁹ rajaseudulle. Eroamisella oli sitä paitsi alkuun laajempaakin kannatusta. Oman lisänsä tuovat lähellä Karinaisissa toiminut lyhytikäinen evankelisten vapaitten maallikoitten perustama itsenäinen seurakunta sekä niin ikään lähellä sijainnut voimakkaasti evankelinen Tarvasjoki, jossa vapaitten seurakuntien asia ei saanut juuri lainkaan kannatusta.

⁸ Arkkila 1975, 278–279, 281.

⁹ Koska tutkimuksessani ei esiinny muita Koski -nimisiä paikkakuntia, käytän tässä tutkimuksessa kyseisestä paikkakunnasta selkeyden vuoksi lyhyempää muotoa Koski.

Tutkimukseni tarkoitus on selvittää tällaisen pienen hengellisen yhteisön syntyä ja kehitystä paikallisella tasolla. Selvitettäviin asioihin kuuluu erityisesti se, miten tällaisen yhteisön syntyprosessi eteni paikallistasolla. Luterilaisen vapaaseurakuntaliikkeen syntysyistä on esitetty tutkimuksissa yleisiä arvioita, joissa on saatettu esimerkinomaisesti sivuta joitain yksittäisiä seurakuntia. Tässä tutkimuksessa kuitenkin asetan tarkastelun painopisteen paikallistasolle ja tarkastelen, mitkä syyt käytännössä vaikuttivat tutkittavan yhteisön syntyyn. Samalla selvitän, missä määrin aiemmassa tutkimuksessa esitetyt yleiset syyt pätevät tutkimukseni kohteena olevaan seurakuntaan sekä onko olemassa myös sellaisia syitä, joita ei ole aiemmin esitetty mutta jotka tutkimuksen myötä ilmenevät vaikuttavina tekijöinä tutkitulla paikkakunnalla. Vaikka liikehdintä alkoikin varsinaisesti verraten myöhään ja oli tietyssä mielessä pappisjohtoinen papiston, erityisesti Heino Pätiälän levittäessä ajatusta Suomeen, on ilmiölle nähtävissä myös paikallisia syitä, joitten juuret juontavat joskus pitkällekin ajassa taaksepäin. Juuri tällaisia syitä ja ilmiöitä tahdon tutkimuksessani selvittää. Vaikka eroamisen yhteydessä painotettiin yleensä kirkon yleistä huonoksi koettua tilannetta, ei sen tarvitse sulkea pois myös paikallisia syitä. Itse asiassa se, että jollain paikkakunnalla syytettiin papistoa yleisesti epäraamatullisesta tai epäluterilaisesta opetuksesta kumpusi varmasti usein siitä, että oman seurakunnan papiston katsottiin edustavan tällaista opetusta.

Kyse on myös siitä, millaisia asioita liittyy tällaiseen pienen yhteisön jakautumiseen maaseudulla ja erilaisten yhteisöjen rinnakkaiseloon. Käytännössä seudun kaikki asukkaat kuuluivat ennen uskonnonvapauslakia paikalliseen Suomen evankelis-luterilaisen kirkon seurakuntaan. Seurakunnan sisällä toimi evankelinen herätysliike, johon lukeutui osa seudun asukkaista. Liike siis muodosti oman yhteisönsä paikallisen yhteisön sisällä ja toisaalta sen osana, toisaalta erillisenä. Luterilainen vapaaseurakunta puolestaan oli lähtöisin evankelisesta herätysliikkeestä ja erotessaan Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta se joutui käytännössä loitonemaan myös evankelisesta herätysliikkeestä, vaikkakaan tämä ei välttämättä ollut aivan totaalista. Joka tapauksessa nämä kolme yhteisöä elivät jatkossa rinnakkain paikkakunnalla. Seurakunta kattoi edelleen suurimman osan väestöstä, evankelisuus kasvatti vaikutusalaansa seurakunnan sisällä, ja samalla itsenäinen seurakunta edusti evankelisuutta sen ulkopuolella. Itsenäisen seurakunnan väki ei osallistunut sen

seurakunnan toimintaan, josta olivat lähteneet, mutta saattoivat ilmeisesti osallistua evankelisten toimintaan, kuten tutkimuksessani ilmenee. Samoin evankeliset saattoivat kuulua valtakirkkoon, mutta silti osallistua itsenäisen seurakunnan tilaisuuksiin. Näiden useiden yhteisöjen rinnakkaiselo ja keskinäisten suhteiden monitahoisuus muodostavat kiehtovan kokonaisuuden, johon perehdyn tässä tutkimuksessa. Toivon sen samalla antavan yleisemminkin päteviä huomioita pienistä uskonnollisista yhteisöistä.

Käsittelen aihetta tutkimuksessani seuraavassa järjestyksessä. Tutkimuksessani on kolme käsittelylukua. Ensimmäisen käsittelyluvun aluksi esittelen tapahtumien yleisen taustan. Ensiksi käsittelen tiiviisti evankelisen herätysliikkeen suhdetta Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon eri aikoina, jotta tutkimuksessa esiintyvä kriisi saadaan asetettua oikeisiin mittasuhteisiin ja kontekstiin. Tarkoitus on samalla muodostaa jonkinlainen käsitys evankelisesta liikkeestä, vaikkakin sitä ja sen paikallisia toimintamalleja käsittelen tarkemmin niissä kohdin, joissa se tutkimuksen varrella on luontevaa. Tässä kohtaa esittelen myös luterilaisen vapaaseurakuntaliikkeen valtakunnallisen taustan.

Toiseksi tarkastelen evankelisen herätysliikkeen syntyä ja toimintaa paikallisesti tutkittavalla seudulla. Tämän osion tarkoituksena on luoda käsitys liikkeen merkityksestä alueella. Samalla esittelen tutkimukseni kannalta merkittävät Juho Toivolan sekä Mäkelän suvun taustat ja merkityksen paikkakunnan evankelisessa yhteisössä.

Tämän jälkeen käsittelen omana kokonaisuutenaan evankelisten ja paikallisseurakunnan ristiriitoja. Nämä tarkastelen omana kokonaisuutenaan siksi, että tutkimuksen pääkohteena on nimenomaisesti evankelisten parissa esiintynyt separatismi, jonka juuria on luonnollista etsiä paikallisista evankelisten ja seurakunnan välisistä ristiriidoista. Pääpaino on Marttilan tapahtumissa sekä sen kirkkoherrassa. Samalla käsittelen Tarvasjoella vaikuttaneita varsin suuria ristiriitoja peräti arkkipiispan kanssa -ja pohdin sitä, miksi ne eivät kuitenkaan johtaneet myöhemmin separatismiin, kuten Marttilassa kävi.

Toisessa käsittelyluvussa siirryn tarkastelemaan sitä, kuinka ajatus oman seurakunnan perustamisesta tuli tutkimalleni alueelle ja mitä tästä seurasi. Aluksi selvitän niitä

väyliä, joita pitkin tieto itsenäisten luterilaisten seurakuntien perustamismahdollisuudesta kulkeutui seudulle. Tarkastelen esimerkiksi lehtien, kirjallisuuden ja suullisen tiedonkulun vaikutusta. Vertailun vuoksi pohdin myös näiden syiden yleistä merkitystä.

Seuraavaksi tarkastelen varsinaista kriisin puhkeamista, eli osan evankelisista eroamista kirkosta. Esittelen tätä ratkaisua välittömästi edeltäneet vaiheet sekä varsinaisen eroamisen. Erityisen huomion kohteena on Juho Toivolan eroaminen ja hänen kiistansa Marttilan kirkkoherran kanssa, sillä tästä on runsaasti lähdeaineistoa. Tässä yhteydessä käsittelen myös eroamisten yhteydessä ilmenneitä syitä eroon.

Tämän jälkeen tarkastelen sitä, miten paikkakunnalla ihmiset ratkaisivat suhtautumisensa uuteen seurakuntaan ja kuinka paikkakunnan evankeliset toimivat sen suhteen. Samalla tarkastelen sitä, miltä alueelta itsenäisen seurakunnan perustamiseen ryhtyneet olivat ja mitä merkitystä tällä mahdollisesti oli tämän seurakunnan syntymiselle. Yhtenä näkökulmana käytän Heikki Ylikankaan teoriaa kehittyvistä syrjäseuduista ja niiden merkityksestä uskonnollisten protestiliikkeiden kannatukselle. Pohdin sitä, miksi monet aluksi olivat kiinnostuneita seurakuntahankkeesta ja tuon esiin selityksiä sille, miksei suurin osa kuitenkaan lähtenyt seurakuntahankkeeseen mukaan. Vertailun vuoksi nostan esille esimerkkejä luterilaisista vapaaseurakunnista muualta Suomesta.

Viimeisessä eli kolmannessa käsittelyluvussa tarkastelen, kuinka tutkimuksen pääkohteena oleva uusi itsenäinen seurakunta vakiintui seudulla. Kartoitan sen toimintaa ja suhteita sekä evankeliseen herätysliikkeeseen että Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon. Vertailen sitä myös jonkin verran muihin luterilaisiin vapaaseurakuntiin ja niitten tilanteeseen.

1.2 Käsitteet

Tutkimukseeni liittyy muutamia käsitteitä, jotka ovat kaipaavat selitystä. Yksi näistä on tunnustuksellinen luterilaisuus. Jotta voidaan ymmärtää, mistä tutkimieni ryhmien esittämässä kritiikissä oli kyse, on tätä termiä avattava. 1500-luvulla luterilaisen kirkkokunnan muotoutuessa omaksi katolisesta kirkosta ja muista protestanteista erilliseksi ryhmäkseen syntyi myös joukko tekstejä, joitten katsottiin kuvaavan tarkasti luterilaisen opinkäsityksen. Nämä dokumentit muodostivat luterilaisen kirkon

Tunnustuskirjat. Muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta tämä kirjakokoelma muodosti luterilaisen uskontulkinnan perustan luterilaisissa kirkoissa ympäri Euroopan. Myöhemmin näiden Tunnustuskirjojen asemasta ja niiden ohjeellisuudesta on ollut kiistaa. Tiivistettynä kiistassa on ollut kyse siitä, ovatko Tunnustuskirjat kirkolle ohjeellisia koska (latinaksi *quia*) ne pitävät yhtä Raamatun esittämän opin kanssa, vai sikäli kuin (latinaksi *quatenus*) ne pitävät yhtä Raamatun kanssa. Kummassakin lähestymistavassa Raamattua pidetään kirkon ylimpänä auktoriteettina. Erona on se, pidetäänkö Tunnustuskirjoja normatiivisena vai tärkeänä kirkon dokumenttina, jota arvostetaan mutta jossa voi olla virheitä. Tunnustuksellinen luterilaisuus noudattaa pääosin *quia* -periaatetta.¹⁰

Tutkimani ryhmät vetosivat ahkerasti Tunnustuskirjoihin ja heidän kritiikkinsä kärkiasioihin kuului se, ettei tunnustus ollut heidän mielestään kirkossa riittävän normatiivinen. Toisaalta, kuten myöhemmin tutkimuksessa ilmenee, halusi yksi pastoreista, Heino Pätiälä, poiketa yhdessä opinkohdassa Tunnustuskirjoista, koska ei pitänyt tätä opinkäsitystä raamatullisena. Käytännössä hän siis tahtoi noudattaa *quatenus*-periaatetta. Tätä eivät toiset pastorit voineet hyväksyä. Heille näyttäisi *quia* -periaate olleen luovuttamaton, sillä he suostuivat asiasta keskusteltaessa lähinnä opettamaan Tunnustuskirjojen käsitystä eivätkä pohtimaan sen oikeutusta. Kiistan on täytynyt olla siksikin erityisen kipeä ja hankala, että nimenomaisesti kysymys tunnustuksen noudattamisesta tai sen laiminlyömisestä oli yksi keskeisimmistä kritiikin kohteista kansankirkkoa kohtaan ja myös keskeisiä syitä koko itsenäisten seurakuntien synnylle. Kiista johti lopulta seurakuntien jakautumiseen kahteen ryhmään, Heino Pätiälän johtamaan Suomen vapaaseen evankelis-luterilaiseen seurakuntaliittoon¹¹ ja A. Aijal Wegeliuksen (myöhemmin Uppala¹²) johtamaan Suomen vapaaseen luterilaiseen kirkkoon¹³. Tutkimuksen pääkohteena oleva Marttilan vapaa evankelis-luterilainen seurakunta liittyi Pätiälän johtamaan ryhmään, jota kutsun tutkimuksessani pääosin Seurakuntaliitoksi lyhyiden vuoksi. Puhuttaessa Suomen

¹⁰ Tappert 1965, 565–566.

¹¹ Nykyään nimeltään Suomen evankelis-luterilainen seurakuntaliitto. Nimemme on muuttunut, Suomen evankelis-luterilaisen seurakuntaliiton kotisivut, viitattu 4.2.2015.

¹² Wegelius vaihtoi sukunimensä Uppalaksi vuonna 1935. Koska hän esiintyy tässä tutkimuksessa useasti sekä tapahtumiin liittyvänä henkilönä että tutkijana, olen päättänyt selkeyden vuoksi viitata tässä tutkimuksessa häneen yksinomaan nimellä Uppala huolimatta sen anakronistisuudesta koskien vuotta 1935 varhempia vaiheita.

¹³ Vuodesta 1967 lähtien nimeltään Suomen tunnustuksellinen luterilainen kirkko. STLK:n alkuhistoriaa, Suomen Tunnustuksellisen Luterilaisen Kirkon kotisivut, viitattu 16.2.2015.

vapaasta luterilaisesta kirkosta viittaa siihen paljolti Uppalan ryhmänä, jottei kirkkosanan runsas esiintyminen aiheuttaisi tarpeetonta sekaannusta sen ja Suomen evankelis-luterilaisen kirkon välillä.

Tutkimusajankohtana oli pappisjohtoisen luterilaisen vapaakirkollisuuden lisäksi myös toisenlaista luterilaiselta pohjalta lähtevää vapaakirkollista liikehdintää. Sen johtajat olivat maallikkosaarnaajia ja kuuluivat evankelisen herätysliikkeen haaraumaan, jota on kutsuttu nimellä vapaat maallikot. Kyseessä on kattotermi joukolle evankelisia maallikkosaarnaajia ja näiden kannattajia, jotka toimivat irrallaan Evankeliumiyhdistyksestä ja harjoittivat laajaa maallikkosaarnatoimintaa. Ryhmä muotoutui evankelisen herätysliikkeen hajaannuksessa vuoden 1895 Härmän kokouksen yhteydessä. Nämä eivät kuitenkaan toimineet ainoastaan yhtenä organisaationa, vaan useamman eri järjestön puitteissa. Liike ei myöskään ollut opillisesti yhtenäinen. Osassa sitä ilmeni varsin suurta kirkko- ja pappiskritiikkiä, ja sen piiristä syntyikin muutamia lyhytikäisiä itsenäisiä seurakuntia, kuten tutkimusalueellani sijaitsevassa Karinaisissa. Sivuan seurakunnan vaiheita tässä tutkimuksessa, mutta koska päähuomio ei ole sen vaiheissa, en näe syytä vapaitten maallikoitten pidempään tai syvällisempään esittelyyn.¹⁴

Eräs mielenkiintoinen kysymyksensä on luterilaisten vapaaseurakuntien määrittely uskonnollisella kentällä. Niiden pienestä koosta johtuu, ettei niille näytä etsityn tutkimuksessa mitään tarkkoja määrittelyjä. Professori Seppo A. Teinonen mainitsee lyhyesti teoksessaan *Nykyajan lahkot* Suomen vapaan evankelis-luterilaisen kirkon kuuluvan lahkojen joukkoon.¹⁵ Tosin tässä hän käyttää perusteena sitä, että kyseinen yhteisö ei ole Kirkkojen maailmanjärjestön jäsen, minkä vuoksi se on eksklusiivinen. Lahkoa voidaan kuitenkin teologisen lisäksi käyttää sosiologisena terminä. Max Weber jakoi uskonnolliset yhteisöt kirkkoihin ja lahkoihin, joista kirkkojen jäseniksi synnyttään ilman omaa valintaa eikä niiden jäsenyys edellytä moraalisia laatuvaatimuksia. Lahkot puolestaan ovat eksklusiivisia ja jäseniksi tullaan vain valinnan kautta. Se rajaa itsensä eksklusiivisilla termeillä ja sillä on tarkat kriteerit jäsenilleen. Ne kritisoivat kirkkoa

¹⁴ Arkkila 1975, 29–31, 122–124. Vapaista maallikoista on kirjoittanut runsaasti esimerkiksi Koskenniemi 1984. Tutkimusajankohtaani liittyen ja näiden perustamista seurakunnista ovat kirjoittaneet Arkkila 1975 sekä Uppala 1976.

¹⁵ Teinonen 1965, 21.

maallistuneisuudesta.¹⁶ Tässä törmäämme heti määrittelyjen keinotekoisuuteen ja hankaluuteen. Luterilaisia vapaaseurakuntia voi tiettyssä mielessä pitää näin määriteltynä lahkoina. Niillä oli erityisesti alkuvaiheessa vahvat kriteerit jäsenilleen, toisaalta niihin olivat halukkaita liittymäänkin lähinnä ne joille kyseiset säännöt sopivat. Lisäksi kutsumalla itseään 'vapaksi' ne tekivät rajaa kirkkoon, joka heidän mielestään ei siis ollut 'vapaa', tässä tapauksessa valtiosta. Kuitenkin esimerkiksi määritelmä liittymisestä vain valinnan kautta ei päde luterilaisiin vapaaseurakuntiin, sillä ne säilyttivät luterilaisen tavan kastaa ja liittää seurakunnan jäsenyyteen jäsentensä lapset.

Ylipäätään Weberin jaottelusta huomaa, että se on syntynyt eurooppalaisessa valtiokirkkojen dominoimassa kontekstissa. Niinikään eurooppalainen Ernst Troeltsch lisäsi kirkon ja lahkon toveriksi mystisismiin, johon hän laski individualistisen, opeista ja organisaatioista piittaamattoman uskonnollisuuden. Kirkon hän määritteli universaaliksi ja massoja hallitsevaksi, kun taas lahkot ovat pieniä ja niiden jäsenten välillä on henkilökohtainen yhteys.¹⁷ Koko on hyvin keinotekoinen määrittelytapa sikäli, että jokin uskonnollinen yhteisö voi jossain olla dominoiva ja universaali, kun taas toisaalla siihen voi kuulua pieni vähemmistö. Esimerkiksi katolinen kirkko on selkeä enemmistö Italiassa, kun taas Suomessa pieni vähemmistö, mutta olisi erikoista sanoa siitä että Italiassa se olisi kirkko ja Suomessa lahko. Pelkkä koko ei siis voi määrittellä yhteisöä kirkoksi tai lahkoksi. Valtio Kirkollisessa kontekstissa vähemmistöyhteisöjä kuitenkin on yleisesti pidetty lahkoina valtakirkon saadessa usein yksin varsinaisen kirkon aseman.

Luterilaisen maailmanliiton julkaisema tietosanakirja määrittelee artikkelissaan luterilaisen vapaakirkon (*Lutheran Free Church*) siten, että kyseessä ovat luterilaiset kirkot, joiden synty juontaa juurensa protestista virallisesti tunnustettua alueellista luterilaista kirkkoa vastaan. Protestin syyt voivat johtua joko tämän aluekirkon toiminnasta tai sen sisäisistä virtauksista. Lisäksi artikkelissa mainitaan, että luterilaisiksi vapaakirkoiksi voidaan kutsua myös muita kirkkoja esimerkiksi Yhdysvalloissa ja Australiassa, mutta nämä ovat jo syntyessään olleet 'vapaita' valtion kontrollista ja yhteydestä siihen, eivätkä siksi ole perusteiltaan samanlaisia kuin edellä

¹⁶ Salomäki 2010, 129.

¹⁷ Ibid.

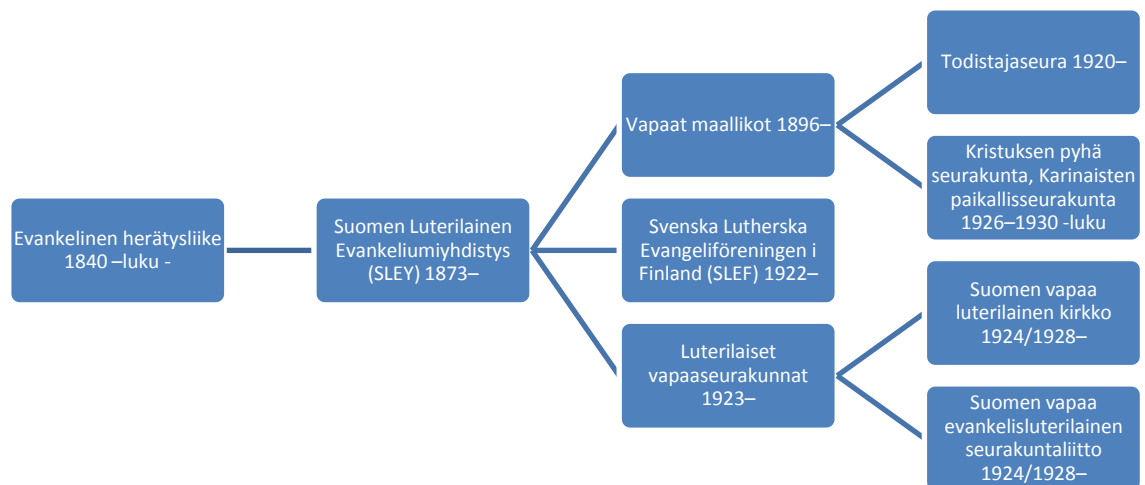
mainitut vapaakirkot.¹⁸ Tutkimani ryhmä edustaa protestin pohjalta syntynyttä luterilaista vapaakirkollisuutta.

Lienee syytä erikseen mainita, sekaannuksen välttämiseksi, etteivät tutkimani ryhmittymät liity millään tavalla näitä huomattavasti tunnetumpaan ja suurempaan liikkeeseen, Suomen vapaakirkkoon. Suomen vapaakirkon juuret ovat 1800-luvun lopun angloamerikkalaisissa herätys- ja pyhitysliikkeissä, joiden korostuksiin kuului henkilökohtainen uskonratkaisu ja uskovien seurakunta, jossa *Raamattu* on ylimpänä auktoriteettina mutta oppitunnustus muuten väljästi esitetty. Luterilaiset vapaaseurakunnat taas perustuivat luterilaiselle oppiperustalle ja nousivat luterilaisesta evankelisesta herätysliikkeestä saaden ratkaisevia vaikutteita Saksan tunnustuksellisista luterilaisista vapaaseurakunnista sekä Yhdysvaltain tiukan puhdasoppisesta luterilaisesta Missouri-synodista.¹⁹

Koska tutkimuksessani esiintyy useita evankelisen herätysliikkeen pohjalta syntyneitä tahoja ja organisaatioita, liitän oheen kaavion [Kaavio 1], jolla yritän selventää näiden keskinäisiä suhteita. Kaavio on monin tavoin puutteellinen. Ensinnäkään siitä eivät ilmene kokosuhteet. Evankeliumiyhdistys oli organisaatioista selkeästi suurin. Toisaalta taas se ei täysin huomioi eriytymisten erilaista luonnetta. Ruotsinkielinen järjestö erosi omaksi järjestökseen kielellisistä syistä, mutta opillinen linja oli sama ja järjestön suhde emojärjestöön säilyi. Sen sijaan itsenäisten seurakuntien suhde Evankeliumiyhdistykseen oli huomattavasti poleemisempi. Toivon kuitenkin kaavion jossain määrin selventävän näitä erilaisia ryhmiä lukijalle.

¹⁸ Gesch 1965, 888.

¹⁹ Ketola 2008, 86, 110–113.

Kaavio 1. Evankelisen herätysliikkeen jakautuminen

1.3 Metodiset lähtökohdat

Tutkimuksessani hyödynnän runsaasti kirkkohistorian alaan kuuluvaa tutkimusta. Tämä voi tuoda haasteita pyrkiessäni kirjoittamaan kulttuurihistoriallista tutkimusta. Sinänsä aiheeni sopii nähdäkseni hyvin myös kulttuurihistorian alalle. Onhan tutkimuskenttänämme ihmiselämän koko kirjo, ja uskonto on yksi osa sitä. Sen jättäminen pelkästään kirkkohistorian tutkittavaksi voi jopa vääristää kuvaamme historiasta, sillä varsinkin varhemmin uskonnon rooli ihmisten elämään on ollut huomattava. Tämä painotukseni nousee siitä havainnosta, jonka olen tehnyt koulujen historianopetuksesta. Esimerkiksi herätysliikkeet ja niiden historia käsitellään yleensä uskonnontunneilla eikä välttämättä lainkaan historiantunneilla. Näin uskonnosta ja muusta historiasta tehdään keinotekoisesti ikään kuin kaksi eri maailmaa, ja kuvamme menneisyydestä jää vajavaiseksi ja hajanaiseksi.

Kirkkohistoria tutkimuskohteena on kuitenkin huomioitu myös kulttuurihistoriassa. Kirkkohistorian sisälle luettavista teemoista on tehty myös väitöskirjoja, kuten Marjo Kaartisen *Spiritual Eunuchs*, jossa tarkastellaan suhtautumista luostarilaitokseen

reformaatio-ajan Englannissa. Tuorein kirkkohistoriallisia teemoja käsittelevä väitöskirja Suomessa kulttuurihistorian alalta on Marika Räsänen *The Restless corpse*, joka käsittelee Tuomas Akvinolaisen pyhäinjäännöskulttia myöhäiskeskiajan Etelä-Italiassa. Lisäksi kulttuurihistorian klassikkoihin kuuluvat Emmanuel Le Roy Ladurie *Montaillou*, joka käsittelee kataarien uskonnollista vähemmistöä etelä-ranskalaisessa Montaillon kylässä, sekä Carlo Ginzburgin *Juusto ja madot*, joka selvittää 1500-luvulla inkvisition käsittelyyn joutuneen italialaisen mylläriin maailmankuvaa. Vaikka nämä eivät varmasti edustakaan aihepiirin koko kuvaa, näkyy siinä kuitenkin painottuminen keskiaikaan ja uuden ajan alkuun. Siinä mielessä oma tutkimuskohteeni on poikkeuksellinen ajoituksensa puolesta sekä keskittymisessään Suomen alueelle. Väitöskirjatasolla ajallisesti ja maantieteellisesti lähimmäksi tutkimustani tulee suomalaisessa kulttuurihistorian kentässä Maarit Leskelä-Kärjen *Kirjoittaen maailmassa*, jossa tutustutaan Krohnin sisarusten kirjeenvaihtoon ja näiden kautta heihin henkilöinä. Tällöin esille nousee voimakkaasti myös Aune ja Helmi Krohnin uskonnollisuus.²⁰ Tutkimusta on siis uskonnollisista aiheista tehty, mutta ei varsinaisesti tutkimustani aiheesta. Siksi katsonkin, että tutkimukseni täydentää erinomaisesti kulttuurihistorian tutkimuskenttää uusilla aiheilla ja alueilla.

Tutkittaessa kirkkohistoriallisia teemoja voi mieleen nousta kysymys, onko kirkkohistoriaa mahdollista tutkia uskottavasti ilman teologista koulutusta. Suomen yliopistoissahan kirkkohistorian oppiaine kuuluu teologiseen tiedekuntaan. Tässä asiassa viittaan kirkkohistorioitsija Kauko Piriseen, joka on kirkkohistorian osuutta paikallishistoriassa käsittelevässä artikkelissaan todennut, ettei kannata sellaisen kirjoittamista annettavan teologisen koulutuksen saaneelle henkilölle, ellei tämä ole samalla historiantutkija. Teologi näet voi helposti korostaa liiaksi opillisia erikoisuuksia ja nostaa papit keskushenkilöiksi huomioimatta riittävästi sitä, mitkä asiat olivat merkityksellisiä paikallisväestölle. Vaikka kirkkohistoriallinen tutkimus vaatiikin kirkollisten ja uskonnollisten elämän alueitten erikoistuntemusta, voi nämä tiedot Pirisen mielestä hankkia työn kestäessä kuten on muidenkin erikoisalojen laita.²¹ Mielestäni Pirisen näkemys on järkevä. Luonnollisesti tutkittavan aiheen käsitteet ja ilmiöt on tunnettava, mutta ne on mahdollista sisäistää riittävästi ilman teologista koulutusta. Lisäksi henkilö, joka ei ole teologi voi ehkä helpommin löytää kiinnostavia

²⁰ Kaartinen 1999; Räsänen 2013; Le Roy Ladurie 2003; Leskelä-Kärki 2006; Ginzburg 2007.

²¹ Pirinen 1996, 99.

piirteitä tutkimuskohteestaan myös siellä, missä ei varsinaista teologista keskustelua käydä. Tosin tutkiessani herätysliikeväkeä on huomioitava se, ettei tässä tapauksessa teologisten yksityiskohtien pohdiskelu ollut vain pappien puuhastelua, vaan itse asiassa myös usean herätysliikkeisiin kuuluvan maallikon ajanviete. Tämä luonnollisesti vaatii minulta perehtymistä heidän uskonnolliseen ajatteluunsa. On myös muistettava, että minkä tahansa erikoisalan historian tutkimus edellyttää tutkijalta tutustumista tähän erikoisalaan.

On luonnollista, että tutkimusaiheeni suppea alue voi johdattaa minua seuraamaan niitä uria, joista Päiviö Tommila on kirjoittanut. Hän näet toteaa kirkkohistorian tutkijoilla olevan ominaista tunnollisen ja pikkutarkan tietojen ja tiedonmurujen kokoamisen. Samalla tutkimusteemat ovat useimmiten olleet suhteellisen kapeita.²² On ilmeistä, että tutkimusalueeni rajaus johtaa minut seuraamaan myös pieniä johtolankoja ja siten kirjaamaan ja tallentamaan myös pieniäkin yksityiskohtia. Onhan kyse suppeasta alueesta, ajanjaksosta ja ihmisjoukosta, jolloin yksilöitten ja yksittäisten tapahtumien rooli korostuu. On tärkeää arvioida, mitkä tiedot vievät aidosti tutkimusta eteenpäin, mitkä taas ovat lähinnä yleistä tiedonjanoa palvelevia detaljeja, jotka puolustaisivat paikkaansa ehkä tilaustyönä tehdyssä historiikissa, mutta ei niinkään akateemisessa tutkimuksessa.

Toisaalta ei pidä myöskään olla liian tiukkarajainen. Akateemisuus ei ole tai ainakaan sen ei tulisi olla yhtä kuin kuivakkuus, ja erilaiset kertomukset, tapaukset ja ihmiskohtalot voivat tuoda väriä tutkimukselle ja ennen kaikkea puhaltaa siihen elämän, herättää hetkeksi henkiin tuon ajan ihmiset ja kertoa meille heidän tarinansa. Helppoa tietä tässä ei liene olemassakaan, vaan sopiva tasapaino on löydettävä osana kirjoitusprosessia.

Mitä tulee tutkimusteemani kapeuteen on myönnettävä, että tavallaan se onkin hyvin kapea. Toisaalta taas aihe on näennäisestä suppeudestaan huolimatta hyvinkin laaja. Varsinais-Suomen maaseutu saa kosketuksen valtakunnallisesta uskonnonvapauslainsäädännön muutoksesta ja tietynasteisesta yhtenäiskulttuurin saamasta säröstä, paikallinen evankelisen herätysliikkeen kannattajakunta tulee

²² Tommila 1989, 276–277. Tommila on kirjoittanut teoksensa 1980-luvun lopulla, mutta koska hän viittaa maininnallaan ensi sijassa kirkkohistorian nuorempaan tutkijapolveen katson huomautuksen olevan yhä maininnan arvoinen.

osalliseksi liikettä ympäri Suomen kohtaavasta hajaannuksesta, joka hajaannus puolestaan on osa toisaalta siellä täällä myös ulkomailla nousutta tunnustusluterilaista valtion- ja kansankirkon kyseenalaistavaa liikehdintää, joka vaatii paluuta tiukkaan oppikuriin. Toisaalta taas tutkimani liikehdintä on osa yleistä valtiokirkon kyseenalaistamista, jota 1900-luvun alkupuolella toivat esille paitsi ateistiset tahot myös erilaiset uskonnolliset ryhmät. Näiden joukossa luterilainen vapaakirkollisuus on toki pienemmästä päästä, mutta kuitenkin tässä suhteessa osa samaa joukkoa, vaikkei se ehkä täysin halunnutkaan tunnustaa tätä sukulaisuuttaan, johtuen teologisista eroista suhteessa muihin uskonnollisiin vähemmistöryhmiin.

Historioitsija Antero Heikkinen on kirjoittanut: "Pienestä voi edetä suureen, ja myös suuren voi mieltää pienessä".²³ Uskon, että pystyn tämän tutkimuksen kautta tekemään laajempia päätelmiä tutkimuksen kohteena olevasta uskonnollisesta liikkeestä yleisluontoisemminkin. Kysehän ei ollut missään nimessä vain paikallisesta ilmiöstä, vaan vastaava liikehdintä sai pienestä koostaan huolimatta kannatusta ympäri Suomen, Varsinais-Suomen lisäksi erityisesti Keski-Suomessa, Keski-Pohjanmaalla, Karjalan Kannaksella sekä Kanta- ja Päijät-Hämeessä. Lisäksi pystyn tunnistamaan ehkä yleisluontoisemminkin tuon ajan maaseudun uskonnollisuudelle tunnusomaisia piirteitä. Muun muassa se, miten tutkimuksen kohteena olevassa maaseutuyhteisössä suhtauduttiin tällaiseen uskonnolliseen vähemmistöön, on mielenkiintoinen tutkimuskysymys ja uskoisin, että vastaukset ovat jossain määrin yleistettävissä muihin, vastaavanlaisiin ryhmiin ja tapauksiin.

Näkökulmani tässä tutkimuksessa on määriteltävissä mikrohistorialliseksi. Matti Peltonen siteeraa Carlo Ginzburgin *Johtolankoja* -artikkelikokoelman esipuheessa Giovanni Leviä, jonka mukaan mikrohistoria tarkoittaa "tarkastelumittakaavan pienimuotoisuutta kokeellisia tarkoituksia silmälläpitäen".²⁴ Tämä on juuri se tapa, jolla tämä tutkimus on mikrohistoriaa. Vaikka tutkimani yhteisö kiinnostaa minua myös yksittäisenä ryhmänä, on tarkoitukseni tehdä sen kautta laajempia päätelmiä sekä muista saman liikehdinnän seurauksena syntyneistä seurakunnista että yleensä ottaen uskonnollisista yhteisöistä. Tutkimalla tällaista pientä paikallisyhteisöä voin myös

²³ Heikkinen 1996, 92.

²⁴ Peltonen 1996, 10.

selvittää, ovatko yleisluontoisesti esitetyt teoriat liikehdinnän synty- ja leviämisyistä uskottavia sen pohjalta, miten asiat ilmenivät paikallistasolla.

Edellä mainittu Antero Heikkinen on tutkinut paikallista yhteisöä Kuhmossa useissa teoksissa, joista mainittakoon *Kirveskansan elämää*. Siinä pureudutaan tarkasti eri näkökulmista paikalliseen yhteisöön. Oma tutkimukseni ei ole yhtä yksityiskohtainen ja kattaa lähinnä yhden alaryhmän ja sen jakautumisen paikallisessa yhteisössä. Kuitenkin tutkimustani yhdistää siihen keskittyminen pieniyhteisöön. Vaikka jotkut yksilöt välillä nousevatkin vahvemmin esiin, on tutkimukseni painopiste tavallisten paikallisten ihmisten toiminnassa ja näkemyksissä, liikehdinnän valtakunnallisten johtohahmojen vaikuttaessa enemmän taustalla. Uskonnollista pieniyhteisöä on osin mikrohistoriallisesta näkökulmasta tutkinut Anuleena Kimanen, jonka teos *Herätys kylissä ja tuvissa* käsittelee renqvistiläistä herätystä Rääkkylän Oravisalon kylässä 1820-luvulla.²⁵ Tähän teokseen tutustuin varsin myöhäisessä vaiheessa omaa tutkimustani, mikä herätti jonkun verran pohdintaa siitä, olisiko oma tutkimukseni painottunut toisin, jos olisin tutustunut kyseiseen teokseen aiemmin. Sen asetelmissa ja rajauksessa näet on paljon samaa oman tutkimukseni kanssa. En kuitenkaan muuttanut tutkimukseni painopisteitä, sillä olin jo sen verran pitkällä, että siitä olisi ollut kohtuutonta vaivaa, minkä lisäksi näin omat näkökulmani kyllin mielenkiintoisina ja perusteltuina.

1.4 Lähdeaineisto ja aiempi tutkimus

Alkuperäislähteinäni toimivat ennen kaikkea seurakuntien arkistot sekä erilaiset eri aikoina tehdyt haastattelumateriaalit. Hyödynnän myös lehtiaineistoja. Erityisen hyödyllistä arkistomateriaalia tutkimukseni kannalta ovat Suomen evankelis-luterilaisen kirkon seurakuntien piispantarkastuskertomukset, seurakuntakertomukset sekä kirkosta eroavien luettelot. Kaikkien näiden heikkona puolena on se, että ne antavat varsin yksipuolisen kuvan asioista, sillä ne edustavat luonnollisesti tekijöidensä eli Suomen evankelis-luterilaisen kirkon²⁶ kantoja sikäli kuin tuonaikaisia tapahtumia kuvaavat. Ne voivat kuitenkin olla varsin yksityiskohtaisia ja siksi hyödyllisiä. Kirkosta

²⁵ Heikkinen 1988; Kimanen 2008.

²⁶ Toiston välttämiseksi käytän Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta tässä tutkimuksessa myös muita nimityksiä, kuten kansankirkko sekä kirkko ja luterilainen kirkko silloin, kun asiaan ei liity sekaannuksen vaaraa. Vältän kuitenkin näitä termejä, sillä tutkimani yhteisö oli myöskin kirkko sekä luterilainen sellainen.

eroavien luetteloissa pääsevät myös eronneiden äänet jossain määrin esille, sillä he ovat voineet halutessaan esittää syyn eroamiselleen. Kaikki eivät kuitenkaan ole näin tehneet, ja on lisäksi muistettava että kirkkoherra on kirjannut syyn ylös. Niinpä vastuu siitä, miten vaikkapa pitkä keskustelu kirkosta eroamisen syistä on tiivistetty paperille, on kirkkoherran eikä välttämättä vastaa täsmälleen henkilön omaa muotoilua. Vapaiden seurakuntien kohdalla ongelman muodostaa se, ettei Marttilan vapaalla seurakunnalla ole tuolta ajalta järjestelmällistä arkistointia ja Karinaisten paikallisseurakunta puolestaan on lakannut kauan sitten olemasta. Evankeliumiyhdistyksen paikallisosastojen arkistoissa taas on ainakin tähänastisen selvitykseni perusteella hyvin vähän tarkempaa asioiden kuvausta, lähinnä talouteen liittyviä merkintöjä.

Tämän vuoksi tapahtumiin osaa ottaneiden ja niitä tuntevien muistot ovat minulle hyvin tärkeitä. Toisen pappisjohtoisista ryhmistä pitkäaikainen johtaja ja itse eroamisliikkeessä 1920-luvulla mukana ollut A. Aijal Uppala on tehnyt haastatteluja ja kyselyitä tuolloin mukana olleilta ihmisiltä. Osa näitten haastattelujen sisällöstä on talletettu hänen tutkimukseensa tuota aikaa koskien ja ne löytyvät kokonaisuudessaan hänen Hämeenlinnan maakunta-arkistossa säilytettävästä arkistostaan. Kyseisistä arkistoista löytyy lisäksi paljon muutakin mielenkiintoista materiaalia, kuten esimerkiksi kirjeitä tutkimaani aikaan ja tapahtumiin liittyen sekä marttilalaisen Juho Toivolan omaelämäkerrallinen kuvaus hänen ristiriidoistaan Marttilan kirkkoherran kanssa sekä hänen omasta kirkosta eroamisestaan. Toivola oli evankelinen maallikkosaarnaaja ja siten paikkakunnalla näkyvämmässä roolissa kuin monet muut liikkeen kannattajat. Hän vaikuttaa myös olleen uuden seurakunnan innokkaimpia perustajia. Lisäksi Marttilan evankelis-luterilaisen seurakunnan arkistoista löytyi Marttilan kirkollista perinnettä koskevia haastatteluja 1960-luvulta, joista useissa käsitellään vapaaseurakuntaa.

Uppalan kokoelma aiheuttaa myös jossain määrin kysymyksiä tutkimuksen eettisyydestä. Uppala on lahjoittanut arkistonsa Hämeenlinnan maakunta-arkistolle ja tehnyt samalla tästä yksityisestä arkistostaan julkisen. Siksi hän on ollut tietoinen siitä, että aineistoa voidaan käyttää tutkimuksessa, ja itse asiassa se on luultavasti ollut hänen toiveensakin. Sen sijaan tämä ei välttämättä ole ollut kaikkien niiden henkilöiden ajatuksissa, joitten tuottamaa materiaalia Uppala on arkistoinut. Vaikka

kokoelman avoimuuden vuoksi minulla on oikeus käyttää myös muiden tuottamia aineistoja, on tarpeen hieman pohtia sitä, missä määrin tämä on oikeutettua.

Kun kyseessä ovat sellaiset aineistot, joita Uppala on kerännyt omia tutkimuksiaan varten kyselyillä seurakuntien syntyhistoriasta, ei ongelmaa nähdäkseni ole. Ne näet on silloin tuotettu välittämään tietoa tapahtumista sillä ajatuksella, että niitä tullaan hyödyntämään tutkimuksessa. Tämä luonnollisesti tuo tullessaan toisenlaisen ongelman, nimittäin sen, että ihmiset ovat saattaneet valita mitä haluavat kertoa ja mitä ei saadaksesen menneisyyden näyttämään haluamaltaan. Itse näkisin saman pätevän myös Toivolan muistelmakirjasen kohdalla. Vaikka sitä ei olekaan julkaistu, on sen kirjoitustyyli sellainen, että siitä huomaa selkeästi sen tarkoitetun tulevan myös jonkun muun kuin hänen itsensä luettavaksi. Valitettavasti en tiedä keille kaikille se on alunperin tarkoitettu, mutta jo se, että se on päätynyt Uppalan arkistoihin kertoo, ettei kirjoitus ollut ainakaan mikään salaisuus.

Arkistosta löytyvät kirjeet tuottavat suuremman ongelman. Eettiseltä kannalta yksinkertaisempia ovat sellaiset kirjeet, joitten vastaanottaja Uppala ei alunperin ole ollut, mutta jotka kirjoittajat ovat luovuttaneet hänelle tutkimuksellisista syistä. Tällöin aineistoa ei alunperin ole tuotettu tutkimusta ajatellen, mutta tekijä on itse tietoisena niiden mahdollisesta tutkimuskäytöstä luovuttanut ne ja siten antanut tällaiselle käytölle suostumuksensa. Uppalan kirjeenvaihto taas on vaikeampi tapaus. Uppalahan oli ensi sijassa pappi, ja sitä kautta hänellä oli varsin laaja kirjeenvaihto. Koskelaisen Ida Särän kanssa käymästään kirjeenvaihdosta hän on arkistoinut sekä omat että Ida Särän kirjeet. Särä on kuitenkin lähestynyt häntä pastorina eikä tutkijana, mistä syystä hän ei ole ollut luultavasti tietoinen kirjeidensä mahdollisesta jatkokäytöstä. Onko silloin hyväksyttävää tutkia hänen kirjeitään?

Tätä asiaa ovat pohtineet varmasti liki kaikki historian tutkijat, jotka ovat askaroineet yksityiskirjeiden parissa tutkimuksissaan. Maarit Leskelä-Kärki on runsaasti kirjelähteitä tutkiessaan kirjoittanut myös näistä kysymyksistä. Tosin kaikkea hänen pohdinnoistaan en voi soveltaa tutkimukseni kohteisiin, sillä hänen tutkimansa henkilöt olivat tunnetumpia kuin omassa tutkimuksessani esiintyvät. Uppala on ehkä väljästi määritettävissä julkiseksi toimijaksi, Särä ei lainkaan. Särä on kylläkin kuollut jo vuonna

1950²⁷, joten ajallisen etäisyyden puolesta ongelmaa ei olisi. Olli Viitaniemi on omassa artikkelissaan Selma Hypénistä tuonut esiin sen problematiikan, joka syntyy, kun joku tunnetumpi henkilö arkiston muodostajana antaa ikään kuin vapaan pääsyn tutkijoille astua yksityisyytensä alueelle sisällyttäen samalla siihen muiden tuottamaa aineistoa, jonka tuottajat eivät välttämättä itse olisi esittäneet tällaista kutsua. Muuten Leskelä-Kärjellä on kuitenkin tärkeitä huomioita. Hänen mukaansa tutkija on luonnostaan kiinnostunut tällaisen materiaalin tarjoamista yksityiskohdista. Tällöin tutkijasta tulee väistämättä tirkistelijä. Silloin on erittäin tärkeää, mistä syystä tirkistelemme. Onko kyse halusta löytää skandaaleja vai yritämmekö näiden eri yksityiskohtien avulla ymmärtää tutkittavan yksilön valintoja. Myös Viitaniemi korostaa tutkijan velvoitetta kohdella kunnioittavasti menneisyyden ihmisiä sekä tarvetta pyrkiä ymmärtämään näiden ajatusmaailmaa.²⁸ Pysin nostamaan Särän kirjeaineistosta esiin sen, minkä katson auttavan ymmärtämään paremmin hänen ratkaisujaan sekä sitä yhteisöä, jonka parista hän lähti, mutta en näe aiheelliseksi penkoa aineistosta mitään enempää. Luonnollisesti on haastavaa arvioida, mikä on tutkimuksen kannalta olennaista. Joku toinen voi olla sitä mieltä, että otan tutkimukseen mukaan liikaa yksityiskohtia, jonkun toisen mielestä taas materiaalia pitäisi olla enemmän.

Olen myös jonkun verran kysellyt asioita henkilöiltä, joilla on muisti- tai perimätietoa tutkimastani ajanjaksosta ja sen tapahtumista. Tässä ilmeni kuitenkin jonkin verran haasteita johtuen etäisyyksistä sekä erilaisista väärinkäsityksistä haastattelun luonteen ja tarkoituksen suhteen. Monesti sain kuulla erinäisiltä henkilöiltä, etteivät he osaa vuosilukuja ja vastaavia, toisten taas yrittäessä lukea kirjoista ääneen minulle menneisyyden tapahtumia. Monille oli selvästi vaikea hahmottaa sitä, mikä on historiantutkijalle merkityksellistä tietoa ja mikä ylipäätään on historiaa. Monen oli vaikea mieltää omia kokemuksiaan historiaksi. Sain kuitenkin kerättyä jonkin verran muisti- ja perimätietoa, tosin osan siitä oli jo aiemmin Uppala kerännyt. Erityisen antoisaksi osoittautuivat Maija-Liisa Anttion tiedot, sillä hän on kyseisen seurakunnan vanhimpia jäseniä sekä seurakunnan jäsenenä miltei sen alkuvaiheista asti olleen Kustaa A. Anttion tytär. Tiedon keruu tapahtui pääosin kirjallisesti, sillä Anttion Forssassa asumisen vuoksi haastattelua oli vaikea järjestää.

²⁷ Uppala 1976, 117.

²⁸ Leskelä-Kärki 2011, 265; Viitaniemi 2014, 137.

Olen hyödyntänyt myös runsaasti lehtien tarjoamaa aineistoa. Pääpaino on ollut Seurakuntaliiton omalla *Seurakunta* -lehdellä, mutta lisäksi monet muut lehdet ovat tarjonneet mielenkiintoista materiaalia. Luonnollisestikin ne edustavat julkaisijansa näkökulmaa asioihin, mutta tarjoavat siitä huolimatta paljon hyödyllistä tietoa sekä tämän ansiosta luonnollisesti myös kuvaa taustaryhmiensä itseymmärryksestä. *Seurakuntaa* useamman vuosikerran läpi selanneena voisin sanoa lehden painotuksen olleen tutkimusajankohtanani vahvasti opetuksellisessa aineistossa. Jokaisessa lehdessä oli Pätialän opetuskirjoituksia, minkä lisäksi myös jotkut muut tuottivat opetuksellista aineistoa lehteen. Lehdessä oli myös käänöksinä erilaisia lyhyitä kertomuksia ulkomaisista kristillisistä lehdistä. Varsinaisesta toiminnasta on hyvin vähän kirjoituksia, lähinnä silloin kun asia koskettaa koko Seurakuntaliittoa, kuten oppikeskusteluita, kesäjuhlia tai paikallistasolla merkittävä rukoushuoneen rakentaminen. Jokaisessa lehdessä on kuitenkin osio, jossa on kootusti Seurakuntaliiton seurakuntien syntyneistä, kuolleista, kihlautuneista sekä ensi kertaa ehtoolliselle osallistuneiden määrä. Lisäksi kerrotaan lukumäärinä kuinka monta on liittynyt seurakuntaan sen ulkopuolelta. Kuolleista saattaa olla myös muistokirjoitukset. Niistä saa siis jonkinlaista kuvaa yksittäistenkin seurakuntien tilanteesta, vaikka niissä ei kerrotakaan jäsenmääriä.

Evankeliumiyhdistyksen lehtiäkin olen hyödyntänyt, mutta en ole tehnyt yhtä systemaattista läpikäyntiä niiden kanssa kuin *Seurakunnan*. *Sanansaattaja* oli liikkeen pää-äänenkannattaja, mutta se oli tuohon aikaan painottunut sisällöltään hartauskirjoituksiin ja muuhun hengelliseen sisältöön. *Nuorison ystävässä*, joka oli paikallisosastojen eli tuolloin nuorisoliittojen lehti kertoi hieman enemmän myös paikallistason toiminnasta. Koska kummankin lehden lukijakuntana oli Evankeliumiyhdistyksen väki kaikkialla Suomessa ei ole mitenkään erikoista, että juttuja tutkimusalueeltani on melko harvakseltaan.²⁹

²⁹ Arkkila 2002a, 142–145. Evankelisessa herätysliikkeessä oli omien lehtien merkitys ainakin levikillä mitattuna keskeinen, sillä liikkeellä oli herätysliikkeitten joukossa sekä määrältään että levikiltään laajan lehdistö. 1920-luvun alussa evankelisiin lehtiin kuuluivat Evankeliumiyhdistyksen pää-äänenkannattaja *Sanansaattaja*, lähetyslehti *Autuus Pakanoille*, paikallisosastojen lehti *Nuorison Ystävä* sekä lapsille suunnattu *Lasten Lehti*. Lisäksi ruotsinkielisellä puolella ilmestyivät vastaavat *Sändebudet*, *Ungdomsvännens*, *Barnavännens* ja *Hedningarnas Tröst*. Näiden yhteinen painosmäärä oli vuonna 1919 49 900 ja vuonna 1924 50 390 kappaletta. Marjokorpi 1977, 191, 193, 201. Mainittakoon, että nämä lehdet edustivat liikkeen päälinjaa, vapailla maallikoilla ja luterilaisilla vapaaseurakunnilla oli lisäksi omia lehtiään.

Mainitsen lyhyesti myös jonkun verran lähteenä käyttämäni *Totuuden ystävän*. Kyseessä oli vapaiden maallikoiden lehti, joka perustettiin vuoden 1896 lopussa ja ilmestyi parin vuosikymmenen ajan. Sen perustaja ja päätoimittaja oli maallikkosaarnaaja August Helenius.³⁰ Niissä tapahtumissa, joista lehti toimii lähteenä, oli Helenius itse yksi osallisista. Tämä toisaalta saa aikaan sen, että lehdessä on ensi käden tietoa, mutta toisaalta taas on selvää, ettei lehti ole millään tavoin asiassa puolueeton.

Käsittääkseni vanhin näitä tapahtumia laajemmin käsittelevä tutkimus on Tapio Haikarisen vuonna 1955 tekemä *Kuohuntaa evankelisessa liikkeessä 1920-luvulla*. Laajimmat tutkimukset aiheesta on molemmat tehty 1970-luvulla: vuonna 1975 julkaisi Reijo Arkkila väitöskirjansa *Kansankirkko vai tunnustuskirkko? Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen suhde Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon 1917-1939* ja vuonna 1976 julkaisi A. Aijal Uppala kirjansa *Tunnustukselliset seurakunnat syntyvät*. Kaksi ensimmäistä teosta olivat Evankeliumiyhdistyksen julkaisemia, kun taas kolmas on Suomen tunnustuksellisen luterilaisen kirkon julkaisema, jonka kirkon johtaja Uppala itse oli. Haikarisen yhtenä puutteena on mainittava lähdeaineiston vinoutuneisuus. Lähdeluettelossa esitelty aineisto käsittää miltei pelkästään Suomen ev.lut. kirkon ja Evankeliumiyhdistyksen julkaisuja. Ainoa vapaitten seurakuntien kantaa edustava lähderyhmä ovat *Paimen*-lehdet, eikä sekään ollut ainakaan myöhemmässä vaiheessa heidän äänenkannattajansa. Arkkilan ja Uppalan lähteiden käyttö on hyvin laajaa ja monipuolista. Arkkilan teos on yliopistolle tehty väitöskirja, kun taas Uppalan teos on hänen kirkkonsa historiikki, jolla on myös oman kirkon perustamiseen johtaneita ratkaisuja puolustava käyttötarkoitus teologisine perusteluineen ja vastaavien ulkomaisten ryhmien esittelyineen. Nämä tutkimusten erot on tärkeää ottaa huomioon omaa tutkimusta tehdessäni.³¹

³⁰ Koskenniemi 1984, 106.

³¹ Sekä Arkkilan että Uppalan tutkimuksissa on käsitelty myös vapaita maallikoita. Koska tutkimukseni ainoastaan sivuaa vapaitten maallikkojen toimintaa tutkimallani alueella pääpainon ollessa Marttilan vapaassa luterilaisessa seurakunnassa, ei heillä ole suurta roolia tässä tutkimuksessa. Mainittakoon kuitenkin, että heidän toiminnastaan ja kirkkosuhteestaan tutkimani aikana on tehty kaksi kirkkohistorian pro gradu -tutkielmaa, Heikki Marttusen *Evangelisen maallikkoliikkeen asenne kansankirkkoon ja papistoon vuosina 1896-1926* (1975) sekä Helinä Kankaan *Kauhavan kansallisseurakunta*, joka käsittelee yhtä heidän paikallisseurakunnistaan.

2 TAPAHTUMIEN TAUSTAA

2.1 Evankelinen herätysliike kirkollisuuden ja tunnustuksellisuuden jännitteessä

Tässä luvussa esitellään tapahtumien yleinen tausta. Painopisteenä on evankelisen herätysliikkeen suhde Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon, jotta toisaalta olisi mahdollista asettaa tutkimani tapahtumat laajempaan historialliseen yhteyteen ja jotta toisaalta olisi mahdollista ymmärtää, mistä maaperästä tutkimani ilmiöt ponnistivat. Siksi olen nähnyt tarpeelliseksi aloittaa kirkkosuhteen ja suhteen tunnustuksellisuuteen esittelyn jo liikkeen varhaisvaiheista asti. Tarkoitus ei ole laatia mitään kaikenkattavaa esitystä, sillä osaa tapahtumista avataan lisää muussa osassa tätä tutkimusta, ja toisaalta aiheesta enemmän kiinnostuneiden on mahdollista tutustua aiheeseen käyttämäni tutkimuskirjallisuuteen tutustumalla.

Evankelisen liikkeen ja valtiokirkollisuuden välinen jännite juonsi juurensa aivan liikkeen alkuaikoihin asti. Jo alussa tällä jännitteellä oli myös tunnustuksellinen leima. 1840-luvulla tämä ilmeni liikkeen johtajan Fredrik Gabriel Hedbergin ja kahden muun liikkeen vaikuttajan otettua kantaa Ruotsissa olevaan hankkeeseen, jossa joukko Norrlannissa vaikuttavan ns. lukijain herätysliikkeen kannattajia suunnitteli eroavansa kirkosta, mikäli heidän ei sallita käyttää vanhoja kirkollisia kirjoja, sillä he pitivät uusia epäluterilaisina. Suomesta saatiin hankkeelle kannatusta. Lukijoita kehoitettiin ensin pyytämään lupaa käyttää vanhoja kirjoja, mutta mikäli tämä ei onnistuisi, olisi näillä oikeus erota kirkosta, koska kirjat olivat vääräoppisia eikä niitten opetukseen tulisi alistua. Hedberg korosti, ettei maan päällä voida muodostaa sellaista seurakuntaa, joka koostuisi vain tosikristityistä, mutta julkisen opin, johon kirkko tunnustautuu, tuli olla kunnossa. Hedbergin mielestä julkiset oppi- ja hartauskirjat olivat osa tätä kirkon tunnustusta. Tunnustuksensa vastaisesti opettava kirkko ei ollut enää todellisesti luterilainen kirkko ja siitä saattoi erota, jos se pakotti seuraamaan väärää opetusta. Myöhemminkin Hedberg puolusti kirkosta eroamisen oikeutusta edellä kuvaamansa kaltaisessa tapauksessa, vaikka katuikin sekaantumistaan Ruotsin kirkollisiin kysymyksiin.³²

³² Arkkila 1975, 11–12. Kyseinen tapaus ei ilmeisesti ollut suuremmin esillä 1920-luvun keskusteluissa, mutta on myöhemmin nähty merkityksellisenä vapaissa luterilaisissa seurakunnissa. Uppala näet omistaa aiheelle tunnustuksellisten seurakuntien historiaa käsittelevässä teoksessaan yli seitsemän aukeaman verran. Tapausta pidettiin esimerkkinä siitä, kuinka ajatus vapaista seurakunnista ei ollut täysin vieras varhemmalle evankelisuudelle. Osittain taustoituksena, mutta myös osoituksena

Hedberg toimi tunnustuksellisuuden lipunkantajana myös Suomessa. Kahteen otteeseen hän oli torjumassa sellaisia muutosehdotuksia kirkkolakiin, jotka hänen nähdäkseen olisivat heikentäneet luterilaisten tunnustuskirjojen asemaa kirkon opin määrittelijöinä. 1860-luvulla F.L. Schaumanin kirkkolakiehdotus aiheutti Hedbergissä ja muissakin evankelisissa johtohahmoissa jyrkän torjuvan reaktion. Siitä, kuinka tulisi toimia, mikäli kyseinen lakiehdotus astuisi voimaan, oli liikkeessä eriäviä näkemyksiä. Hedberg piti asiaa kirkon elämän ja kuoleman kysymyksenä ja edellytti sen vastustamista viraltapanon uhallakin. Kirkosta eroamiseen ainakaan vapaaehtoisesti hän ei kannustanut. Kuopion tuomiorovasti A.G. Borg puolestaan piti mahdollisena kirkosta eroamista, mikäli tehty ehdotus kirkon tunnustuspykäläksi ei muutu. E.M. Rosengren sen sijaan totesi, ettei tahdo erota kirkosta niin kauan kuin siellä saa saarnata evankeliumia. Pykälää muutettiin lopulta toisenlaiseksi, minkä evankeliset kokivat suurena voittona. Tapaus kuitenkin osoitti, että liike pyrki pitämään tiukasti kiinni luterilaisesta tunnustuksesta, ja että osalle lojaalisuus tunnustukselle oli vahvempi kuin sitoutuminen nimenomaisesti kansankirkkoon.³³

Vuonna 1873 evankelisen liikkeen katto-organisaatioksi alkoi muodostua Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys, jonka ensimmäiseksi yliasiamieheksi tuli vuonna 1884 pastori Johannes Bäck. Hän johti liikettä kirkkoa puolustavalle kannalle korostaen kirkon arvoa ja merkitystä. Tähän oli keskeisenä syynä vapaakirkollisuuden leviäminen Suomessa. Bäck koki sen luterilaisuudesta poikkeavan julistuksen uhaksi. Hän pyrki kokoamaan tunnustuksellista yhteisrintamaa tätä vastaan, mikä myöskin johti kirkon korostamiseen. Tosin myöhemmin hän siirryttyään Tyrvään kirkkoherraksi esitti myös arvostelua niitä pappeja kohtaan, jotka eivät välittäneet kirkon tunnustuksesta.³⁴

Bäckiä seurasi Evankeliumiyhdistyksen yliasiamiehenä vuonna 1890 Julius Engström, jonka aikana yhdistys menetti keskeistä asemaansa kirkossa. Tämä oli seurausta toisaalta liikkeen sisäisestä kriisistä sekä samaan aikaan siihen kohdistuneesta ulkopuolisesta arvostelusta, jonka kärkenä oli niin sanotun raamatullisen eli beekiläisen

vastaavista ryhmistä muualla Uppalan teoksessa on myös kuvaukset tunnustuksellisista luterilaisista ryhmittymistä Saksassa, Australiassa, Yhdysvalloissa, Tanskassa, Iso-Britanniassa, Ranskassa, Puolassa, Virossa ja Belgiassa. Uppala 1976.

³³ Arkkila 1975, 13. Osa myöhempää luterilaista vapaakirkollisuutta näki tuolloin tapahtuneen kirkkolain muutoksen kuitenkin tarkoittaneen sitä, että Suomen evankelis-luterilainen kirkko käytännössä luopui Tunnustuskirjojen velvoittavuudesta. Pätiälän johtamasta ryhmästä en ole havainnut tähän asiaan kohdistunutta huomiota, sen sijaan Uppala kirjoitti aiheesta varsin varhain. Uppala 1930, 18.

³⁴ Arkkila 1975, 14.

suunnan edustajat. Kyseinen suuntaus piti luterilaista tunnustusta lähinnä historiallisena dokumenttina, jonka ohjeellisuudesta ei haluttu puhua. Kyseisen suunnan jyrkimmät kannattajat tahtoivat leimata evankeliset lahkolaisiksi tunnustuksen ehdottoman ohjeellisuuden korostamisen vuoksi. Suuntaus oli vaikutusvaltainen, sillä tunnetuimmat siihen kuuluvat olivat arkkipiispa Gustaf Johansson ja Savonlinnan piispana ja sitä ennen Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian professorina toiminut Otto Immanuel Colliander. Tämä asetti evankelisen liikkeen taisteluasemaan kirkon valtalinjaa vastaan. Yliasiamies Engström korosti luterilaista tunnustusta ja Evankeliumiyhdistyksen halua pitäytyä siinä.³⁵ Tätähän oli tehnyt myös Bäck, mutta kun Bäckillä korostui luterilaisen tunnustuksen korostus kirkon puolesta, oli Engströmin tendenssinä enemmän kirkon kehottaminen palaamaan tunnustukseen.

Evankeliumiyhdistyksen vaikuttajista jotkut esittivät tiukkaakin kritiikkiä kirkon johtohenkilöitä vastaan, mutta osalla se oli vähäisempää tai olematonta. Yksi näkyvimpiä ja tämän tutkimuksen kannalta keskeisimpiä oli pastori Heino Pätiälä. Hän nousi luterilaisen tunnustuksen puolustajien eturiviin vastustettuaan tohtori Erkki Kailan Prometheus-seuran kokouksessa 1908 pitämää sovitussoppiin liittyvää esitystä sekä paikan päällä että kirjallisesti. Kaila oli esityksessään kritisoinut perinteistä käsitystä sovituksen merkityksestä. Hän edusti Teologista lauantaiseuraa, johon liittynyt papisto pyrki harjoittamaan uudenlaista teologiaa. Sen pohjalta syntyi myös niin sanottu nuorkirkollinen liike, jonka edustajat nousivat merkittäviin asemiin teologisessa tiedekunnassa 1900-luvun alussa. Kailakin oli teologisen tiedekunnan opettaja, joten häneen kohdistettu kritiikki oli samalla teologiseen tiedekuntaan kohdistunutta kritiikkiä. Evankeliumiyhdistys kävi tähän hyökkäykseen innolla, aktiivisimpana Pätiälä. 1910-luvulla Lauantaiseuran piiristä noustua puolustusta historiallis-kriittistä raamatuntulkintaa kohtaan oli Pätiälä aktiivisena kirjoittamassa liikkeensä lehdissä raamattukysymyksestä, jonka hän näki yhdessä sovitussoppia koskevan kiistan kanssa uuden jumaluusopin hedelmänä. Hän olikin Evankeliumiyhdistyksen edustajista aktiivisin arvostelemassa kirkon julistusta ja sen piirissä esiintyviä jumaluusopillisia virtauksia. Tähän aktiivisuuteen hänelle antoi hyvät mahdollisuudet esimerkiksi se, että hän oli Evankeliumiyhdistyksen pää-

³⁵ Arkkila 1975, 15–16.

äänenkannattajan *Sanansaattajan* toimittaja vuosina 1910-1911. Kirkkokriittinen kirjoittelu jatkui Evankeliumiyhdistyksen lehdissä myös sen jälkeen, kun Pätiälä siirtyi 1911 Bergön kirkkoherraksi.³⁶

Tulevaisuuden kannalta merkittävää oli paitsi Pätiälän aktiivisuus uusien teologian suuntausten kritisoinnissa myös hänen oma poikkeamisensa luterilaisesta tunnustuksesta. Hän näet käsitti sovituksen eri tavoin kuin luterilaiset tunnustuskirjat. Tunnustuskirjojen käsityksen mukaan Kristus sovitti ihmisten synnit sekä täydellisellä elämällään että ristinkuolemallaan. Pätiälä taas oli sitä mieltä, ettei Jeesuksen elämällä täydellisellä elämällä ollut sovittavaa merkitystä, vaan ainoastaan hänen kärsimisensä ristillä ja hänen siellä vuodattamansa veri on tuonut syntien sovituksen. Tämän erikoiskorostuksen esilläpito aiheutti sen, että hänen oli 1911 luovuttava Evankeliumiyhdistyksen matkasaarnaajan toimesta.³⁷ Toisaalta on muistettava, että esimerkiksi Evankeliumiyhdistyksen myöhempi johtaja Kauko Veikko Tamminen ei pitänyt asiaa merkityksellisenä vaan arvioi myönteisesti niitäkin Pätiälän teoksia, joissa tämä erikoisoppi esiintyy.³⁸ Kuitenkin myöhemmissä vapaaseurakuntien syntyvaiheissa juuri Pätiälän erikoisopilla tuli olemaan keskeinen vaikutus ryhmittymän hajaannukselle.³⁹

1910-luvun lopulla yhdistyksen yliasiamiehen tehtäviä hoitaneen Lennart Bymanin suhtautuminen kirkkoon oli hyvin myönteinen. Vaikka hän totesi Evankeliumiyhdistyksen korostavan opin puhtautta hän samalla suhtautui taipuvaisesti siihen, että kirkon sisällä vaikutti runsaasti erilaisia opillisia näkemyksiä. Byman korosti

³⁶ Arkkila 1975, 19–21. Kaila oli kutsuttu sekularistiseen Prometheus-seuraan väittelemään kristillisestä sovitusopista. Tilaisuuden osanottajajoukko oli runsas. Kaila torjui niisanotun juridisen sovintoteorian. Tämä sai Prometheus-seuran edustajat ymmälleen, sillä he olivat ajatelleet Kailan nimenomaan puolustavan kyseistä oppia ja olivat itse varautuneet vastustamaan sitä. Eräs heistä arveli, että Kaila seisoi näkemyksineen kaltevalla pinnalla, joka vähitellen johtaisi hänet Prometheusuksen kannalle. Heidän puheenvuoronsa keskittyivät lähinnä sovintoteorian kritisoimiseen ja joko Kailan kehumiseen tai hänen arvosteluunsa epäjohdonmukaiseksi. Useat läsnäolevat papit sen sijaan arvostelivat Kailan esitystä, kiivaimpana Heino Pätiälä, joka pyrki osoittamaan Kailan harhaoppiseksi. Veikkola 1969, 83–87.

³⁷ Arkkila 1975, 20; Koskenniemi 1984, 305.

³⁸ Koskenniemi 1994, 79.

³⁹ Koska tutkimukseni ei painotu teologisiin kysymyksiin, ei tätä oppia ja siihen liittyviä kiistoja esitellä tässä tutkimuksessa kovinkaan tarkasti. Pätiälä on itse kirjoittanut opinkäsityksestään useissa eri yhteyksissä. Systemaattinen esitys löytyy teoksesta *Ymmärrätkö mitä luet? Lunastusopin katkismus*, Pätiälä 1965. Oppikiistasta ja sen taustoista sekä teologisista argumenteista on kirjoittanut Markku Särelä, Särelä 1999. On kuitenkin huomioitava, että Särelä Suomen tunnustuksellisen luterilaisen kirkon pastorina edustaa Pätiälälle vastakkaista kantaa eikä näin ollen ole puolueeton tutkija, eikä siihen teoksessaan pyrikään.

kirkon tehtävää kansan kasvattajana, mikä edellytti mahdollisimman suuren osan kansasta sulkemista kirkon piiriin.⁴⁰

Vielä 1920 Pätiälä ei haaveillut luterilaisista vapaaseurakunnista. Tuolloin hän julkaisi yhdessä P.J.I. Kurvisen kanssa kirjan *Raamatullinen uskonoppi*, johon hän oli laatinut pitkän luvun seurakunnasta. Siinä hän kirjoitti, kuinka kirkkoa tulisi arvioida sen opista ja tunnustuksesta eikä sen papeista ja jäsenistä käsin. Oppiperusta oli hänen mielestään luja eikä kirkkoa sen vuoksi tullut jättää epäkohtien vuoksi vaan jokaisen tulisi työskennellä niiden korjaamiseksi.⁴¹ Pätiälällä ei vielä tuolloin ollut yhteyksiä ulkomaisiin tunnustuksellisiin luterilaisiin kirkkoihin, joten luterilaiselta pohjalta toimiva vapaakirkko ei välttämättä ollut tullut hänelle edes mieleen.

Tilanne muuttui kuitenkin jo saman vuoden lopulla. Yhteyden loi Pätiälän julkaisema esperantonkielinen kristillinen lehti *Kristana Espero*, jonka oli saanut käsiinsä Yhdysvalloissa toimivan luterilaisen kirkon, Missouri-synodin, pastori Theo Hanssen. Lehden innoittamana hän aloitti syksyllä 1920 kirjeenvaihdon Pätiälän kanssa. Tästä yhteydenpidosta oli jo kevätkesällä 1921 näkyviä seurauksia, kun Pätiälä julkaisi *Paimen* -lehdessä kaksiosaisen kirjoituksen *Mitä missourilaiset ovat ja mitä he tahtovat?* Kyseessä oli Pätiälän käännös Hanssenin hänelle lähettämästä saksankielisestä artikkelista. Lopuksi Pätiälä kommentoi kirjoitusta vertaillen Suomen luterilaista kirkkoa tähän opillisesti tiukempaan kirkkokuntaan. Hän kertoi alkaneensa pohtia luterilaista vapaakirkkoa Suomessa ja piti tärkeänä aateveljiin tutustumista muualla maailmassa.⁴² Muutos edeltävän vuoden ajatuksiin oli Pätiälällä suuri. Yhteydenpito Hansseniin oli ohjannut hänen ajattelunsa uudelle uralle, josta ei enää ollut paluuta.

Asiat alkoivat edetä nopeasti. Kesällä 1921 Pätiälä ja pastori A.E. Koskenniemi kävivät tutustumassa saksalaisiin luterilaisiin vapaaseurakuntiin, ja lokakuussa samana vuonna vieraili Suomessa Missouri-synodin St. Louisin seminaarin professori William H.T. Dau yhdessä tanskalaisen luterilaisen vapaakirkon pastorin J.M. Michaelin kanssa. Tässä vaiheessa evankelinen papisto oli laajasti innostunut tunnustuksellisiin luterilaisiin kirkkoihin tutustumisesta, sillä se osoitti sen teologista linjaa edustavia ryhmiä löytyvän

⁴⁰ Arkkila 1975, 49–50.

⁴¹ Arkkila 1975, 51.

⁴² Arkkila 1975, 58.

ympäri maailman. Jakavaksi tekijäksi tuli sen sijaan se, mitä johtopäätöksiä pitäisi tehdä niiden kirkko-opin käytännön sovelluksesta.⁴³

Todettakoon tässä kohtaa, että Yhdysvallat oli toiminut alkuna useammallekin Suomessa kannatusta saaneelle uskonnolliselle ryhmälle. Tähän olivat olemassa tietyt syyt. Kun Euroopassa oli olemassa perinne, jossa kussakin maassa oli usein yksi valtakirkko, joka saattoi leimata muut ryhmät lahkoiksi, oli Yhdysvalloissa kehitys ollut toisenlainen. Siellä ei toiminut jaottelu kirkkoon ja lahkoihin, sillä kaikki uskonnolliset yhdyskunnat olivat ainakin periaatteessa saman arvoisia. Niinpä siellä eri ryhmiä voitiin määritellä termillä *denomination*, denominaatio, joka voidaan kääntää sanalla tunnustuskunta. Se on toki hieman vaikea termi sikäli, että se toimii hyvin eri kristinuskon suuntausten terminä, kuten katolisuus, ortodoksisuus ja luterilaisuus, jotka ovat saman uskonnon eri ryhmiä, mutta on hieman vaikea kun puhutaan esimerkiksi luterilaisuuden jakautumisesta eri ryhmittymiin. Kuitenkin, Yhdysvalloissa nekin ryhmät, jotka omassa maassaan olivat kirkkoja, muuntuivat siellä denominaatioiksi.⁴⁴

Mutta samalla kun Yhdysvalloissa Euroopan kirkoista tuli denominaatioita, levitti Yhdysvallat denominaatioita Eurooppaan. Sosiologi Bryan R. Wilson mainitsee tästä esimerkkinä metodismin leviämisen Norjaan. Esimerkkejä on kuitenkin myös Suomesta lukuisia. Tosin harvoin mikään suuntaus levisi suoraan Yhdysvalloista, vaan kauttakulkumaana toimi usein Ruotsi. Tosin poikkeuksen muodostaa juuri metodismi, josta ensimmäiset pysyviksi jääneet vaikutteet toivat Suomeen palanneet merimiehet, jotka olivat liittyneet metodisteihin Yhdysvalloissa. Esimerkiksi adventismi ja Jehovan todistajat sen sijaan tulivat Suomeen Ruotsin kautta. Wilsonin mukaan yksi merkitys denominaatioiden leviämisessä oli se, että se vähitellen mursi ajatusta siitä, että poliittinen uskollisuus valtiolle olisi edellyttänyt uskollisuutta myös valtakirkolle.⁴⁵ Erona moniin muihin oli kuitenkin tutkimassani tapauksessa se, että haluttiin perustaa luterilaista kirkkoa sinne, missä jo oli luterilainen kirkko.

Palaan nyt asioitten etenemiseen Suomessa. Seurasi joukko vaiheita, joitten tarkempi kuvaus ei kuitenkaan ole tarpeen tämän tutkimuksen kannalta. Keskeiseksi nousi

⁴³ Arkkila 1975, 58–59.

⁴⁴ Wilson 1978, 178.

⁴⁵ Wilson 1978, 178; Seppo 1983, 19, 29, 35.

kuitenkin professori Antti J. Pietilän polemiikki evankelisuutta vastaan. Pietilän raamattu- ja tunnustuskritiikki herätti evankelisissa voimakkaan vastareaktion ennen kaikkea siksi, että Pietilä teologisen tiedekunnan professorina vastasi osaltaan tulevien pappien koulutuksesta. Esimerkiksi Engström totesi, ettei sellaisen miehen pitäisi olla päivääkään opettajana teologisessa tiedekunnassa. Arkkilan mukaan samoihin aikoihin syntyneet yhteydet tunnustuksellisiin luterilaisiin kirkkoihin, joissa korostettiin tunnustuksellisen pappiskasvatuksen merkitystä ja se, että nyt Suomessa keskeisellä paikalla pappiskoulutuksessa oleva henkilö esitti aivan toisenlaisia näkemyksiä Raamatun ja luterilaisen tunnustuksen ohjeellisuudesta olivat omiaan kärjistämään ainakin osan evankelisista suhdetta kirkkoon.⁴⁶

Evangelisten pappien omissa kokouksissa näkyivät liikkeen sisällä vaikuttavat erilaiset linjat kirkkokysymykseen nähden. Joulukuussa 1921 osa suhtautui hyvin myönteisesti vapaakirkollisuuteen ja kritisoi ankarasti kirkkoa, toiset taas puolustelivat kansankirkon avaruutta ja totesivat, että mahdollisesti tulevaisuudessa voisi vapaakirkko olla tarpeellinen, mutta evankelisen liikkeen ei tulisi olla hajaannuksessa aloitteellinen. Yhteydenpitoa ulkomaisiin tunnustuksellisiin kirkkoihin kuitenkin jatkettiin, ja huhtikuun 1922 kokoukseen kutsuttiin esitelmöimään Saksin vapaan luterilaisen kirkon pastori Martin Willkomm yhdessä edellä mainitun J. Michaelin kanssa. Pätiälän mukaan he tällöin totesivat hänelle olevansa varmoja siitä, että Jumala on valinnut Pätiälän toteuttamaan luterilaisen vapaaseurakuntahankkeen Suomessa. Tämän Pätiälä otti hyvin vakavasti.⁴⁷

Ratkaisevaksi muodostui Porvoon hiippakunnan synodaalokokous⁴⁸. Engström oli esittänyt siellä keskustelun pohjaksi kolme pontta, joissa keskeisenä oli vaatimus kirkon pappien sitoutumisesta luterilaisiin tunnustuskirjoihin ja että mikäli joku pappi ei voi niihin sitoutua, tulisi hänen luopua pappisvirasta. Kokouksen keskusteluasetelmaksi muodostui pääosin evankeliset vastaan kaikki muut. Professori Pietilä piti pitkän evangelisten näkökantaa kritisoivan puheenvuoron. Arkkilan mukaan Engström oli pyrkinyt ponsillaan turvaamaan myös oman liikkeensä yhtenäisyyden. Kun hän huomasi ettei, niillä ollut riittävää kannatusta, ei hän halunnut viedä niitä äänestykseen. Engström ilmaisi myös pettyneensä käytyyn keskusteluun ja katsoi

⁴⁶ Arkkila 1975, 59–62.

⁴⁷ Arkkila 1975, 63–65, 95.

⁴⁸ Synodaalokokouksella tarkoitetaan hiippakunnan pappeinkokousta. Teinonen 1999, 325.

papin valaa ja kirkon tunnustusta pidetyn liian kevyessä roolissa. Arkkilan mukaan Engströmin puheenvuoron pettyneestä sävystä ilmeni aavistus siitä, että lopputuloksena tulisi olemaan hänen oman liikkeensä hajoaminen, sillä oli osoittautunut, ettei kansankirkolla ollut halukkuutta olla selkeän tunnustuksellinen luterilainen kirkko. Tälle pelolle näkyikin jo kokouksessa selkeä oikeutus. Kokouksessa mukana ollut Heino Pätiälä ilmoitti, ensin arvosteltuaan pääosan papistosta suhtautumista tunnustukseen, eroavansa Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta uskonnonvapauslain tultua voimaan.⁴⁹ Pätiälä oli nyt tehnyt päätöksensä ja julkistanut sen. Nyt hän voisi alkaa aktiivisesti hankkia linjalleen kannattajia.

Mainittakoon, että keskustelua Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta eroamisesta ja oman kirkon perustamisesta käytiin muissakin herätysliikkeissä kuin evankelisuudessa. Näkyvimmin tämä keskustelu oli esillä lestadiolaisessa uusheräyksessä, jonka maallikkosaarnaajien kokouksessa Helsingissä marraskuussa 1921 asiaa käsiteltiin. Tuolloin pohdittiin, tulisiko liikkeen kansankirkon hengellisen tilan vuoksi erota sen yhteydestä uskonnonvapauslain tultua voimaan. Kokous päättyi kuitenkin kannattamaan pastori Väinö Havaksen näkemystä siitä, että liikkeen oli jäätävä vaikuttamaan positiivisesti kirkon sisällä toivoen, että ajan mittaan lestadiolaiset saisivat vahvemmin ääntään kuuluville.⁵⁰

Myös vanhoillislestadiolaisuudessa oli pohdintoja vapaakirkon muodostamisesta, mutta ei ilmeisesti yhtä virallisissa yhteyksissä käsiteltyjä. Ilmeisesti ainakin yksi liikkeeseen kuuluvista papeista, Jaakko Seppänen, oli vapaakirkollisella linjalla. Hän oli Yhdysvalloissa lestadiolaista seurakuntaa johtavan Arthur Heidemanin lanko ja hänen hallussaan oli Yhdysvalloista saadun mallin perusteella tehty mallisääntö mahdolliselle uudelle kirkkokunnalle.⁵¹

Näistä kahdesta tapauksesta voidaan tehdä seuraavia huomioita. Ensinnäkin nähdään ulkomaisten esikuvien vaikutus vapaakirkollisen ajatuksen synnylle, erityisesti vanhoillislestadiolaisen papin kohdalla. Yhdysvalloissa lestadiolaiset olivat muodostaneet omia kirkkojaan, joten ajatus ei ollut aivan vieras.⁵² Ilmeisesti suunniteltu kirkko ei olisi ollut mitenkään leimallisesti luterilainen, vaan lestadiolainen

⁴⁹ Arkkila 1975, 71–73, 95.

⁵⁰ Reijonen 1980, 263–264.

⁵¹ Reijonen 1980, 263.

⁵² Lestadiolaisten oman kirkkokunnan muodostamisesta Yhdysvalloissa, katso Raittila 1982.

kuten Yhdysvalloissakin. Tässä nämä erosivat evankelisuuden sisäisistä pohdinnoista, missä korostui enemmän luterilaisen tunnustuksen merkitys.

Tutkimuksessa ei tietääkseni ole esitetty mitään erityistä syytä näiden suunnitelmien kariutumiselle, lukuun ottamatta halua vaikuttaa kirkkoon sisältä käsin. Nähdäkseni oma vaikutuksensa on saattanut olla myös sillä, että lestadiolaisuus oli kokenut 1800- ja 1900-lukujen taitteessa suuren hajaannuksen, jossa vanhoillislestadiolaisuus ja uusheräys sekä pari muutakin ryhmittymää oli jakautunut toisistaan aiemmin yhtenäisen lestadiolaisuuden murtuessa. Näistä tapahtumista oli vain parikymmentä vuotta. Tietoisuus siitä, että päätös omasta kirkosta voisi aikaansaada uuden hajaannuksen on varmasti ollut saarnaajien mielessä ja hillinnyt suurinta intoa.

2.2 Evankelisen herätysliikkeen tulo ja toiminta Marttilan alueella

Varsinais-Suomi oli jo varhaisesta vaiheesta lähtien keskeinen evankeliselle herätysliikkeelle. Liikkeen perustajahahmo Fredrik Gabriel Hedberg oli jo ennen erkanemistaan herännäisyydestä toiminut armovuoden saarnaajana Paimiossa vuodet 1838–1840. Lopullisen irtaantumisen aikoihin 1843 hän toimi Pöytyällä apupappina, aina vuoteen 1854 asti jolloin hänestä tuli Kaarinan kirkkoherra. Tässä virassa hän toimi vuoteen 1862 asti, jolloin hän siirtyi Kemiöön rovastiksi. Tässä virassa hän toimi kuolemaansa asti, vuoteen 1893.⁵³ Näin Hedbergillä oli vankka ja pitkäaikainen vaikutus maakunnan hengelliseen elämään, ja hänen julistuksellaan oli ollut välitön vaikutus ympäri maakuntaa. Muutenkin liikkeen alkuaikojen leviämiseen vaikutti erityisesti evankelisen vakaumuksen omaksunut papisto, joka levitti liikkeen uskontulkintaa omissa seurakunnissaan.

Evankelisen herätysliikkeen vaikutus kosketti Marttilaa jo aivan liikkeen syntyessä. Marttilassa oli näet seurakunnan pitäjänapulaisena Karl Isak Nordlund, joka oli Hedbergin läheinen ystävä. Hän oli Hedbergin tavoin lukeutunut aiemmin herännäisyyteen ja tuli vuoden 1843 aikana Hedbergin tavoin evankeliseen uskonvakaumukseen. Hän oli myös mukana herännäisyydestä erkaantumiseen johtaneessa polemiikissa kevättalvella 1844 kirjoittamalla vastineen herännäisjohtaja Jonas Laguksen kirjeeseen "Turun ja sen ympäristön löyhäuskoisille nahjustelijoille". Vuonna 1845 Nordlund kuitenkin sairastui vaikeaan masennukseen, mikä luonnollisesti

⁵³ Huovinen 1987, 154, 160–162.

vaikutti hänen aktiivista toimimistaan työssään sekä herätyksen leviämiseksi. Hän kuoli lopulta vuonna 1853 sairauden murtamana. Hän kuitenkin säilytti vakaumuksensa, vaikka epäilykset häntä usein vaivasivatkin, ja sai havaita herätystä sekä omassa seurakunnassaan että sen ympäristössä. Euran saarnahuonekunnassa, nykyisellä Tarvasjoella, toimi vuosina 1846–1850 pappina K.H. Lindfelt, joka tunnetaan muualta evankelisena pappina. Hänen toiminnastaan kyseisellä alueella ei ole kuitenkaan juuri tietoja. Monin paikoin tiedot tuon ajan evankelisen liikkeen toiminnasta perustuvat Hedbergin kirjeenvaihtoon, ja onkin mahdollista, että Hedbergin asuessa melko lähellä Pöytyällä ei miehillä ollut juuri tarvetta kirjoitella toisilleen. Toisaalta on viitteitä jonkinlaisesta eripurasta. Ainakin Nordlund mainitsee, ettei hänen ja Lindfeldtin välille syntynyt veljellistä suhdetta. Lindfeldt kuoli vuonna 1850 32-vuotiaana. Hedberg itse ehti käydä hänen kuolinvuoteellaan. Mikäli hän vaikutti edistävästi evankelisuuden leviämiseen saarnahuonekunnassaan, ei siitä ole säilynyt tietoja.⁵⁴ Vuonna 1873 sai Hedberg Euran Tuorilan talosta kirjeen, jossa talon isäntä tunnusti Hedbergin tämän toimittamien *Kristillisten Sanomien* sekä tämän saarnojen perusteella oppi-isäkseen. Samalla hän valitteli oman seurakuntansa tunnetusti ikävää saarnaviran toimitusta.⁵⁵ Tästä voi päätellä toisaalta sen, että evankelisuudella oli alueella ainakin jonkinlaista kannatusta, ainakin yhdessä talossa, toisaalta sen, ettei tuohon aikaan sikäläinen pappi ollut kyseisen liikkeen kannattaja eikä hänen julistustapansa liikkeen julistustavan mukainen.

Evankelisuutta esiintyi Marttilassa myös Nordlundin ja Lindfeldtin kuoleman jälkeen, mutta se alkoi voimistua enemmän vasta 1800-luvun loppupuolella, jolloin se myös levisi sellaisiin suuren pitäjän osiin, joissa sillä tiettävästi ei ollut aiemmin ollut vaikutusta. Marttilan emäpitäjän alueella pidettiin Nordlundin ajoista lähtien seuroja ja 1880-luvulla alettiin pitää myös juhlia, ensimmäiset varmasti tiedetyt olivat Heikolan kylän Kylämäessä 16. elokuuta 1889 järjestetty juhla, jossa puhujana oli Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen yliasiamies Johannes Bäck. Kyseisessä talossa pidettiin myöhemminkin aktiivisesti juhlia, esimerkiksi vuonna 1897, jolloin puhujana oli yliasiamies Julius Engström. Myös muissa taloissa alettiin järjestää liikkeen juhlia, kuten esimerkiksi Vättilän kylän Kalliossa, jonka suureen tupaan eivät kaikki osanottajat tahtoneet mahtua ja joissa saattoi yhtäaikaan olla kymmenkunta puhujaa.

⁵⁴ Takala 1937, 435–440.

⁵⁵ Takala 1948, 114.

Siellä vieraili lähes joka viikko maallikkopuhujia. Vuodesta 1904 lähtien Mäntsälän talon mäellä vietetyistä juhlista tuli pitäjän suurimmat, ja niihin saattoi osallistua toista tuhatta henkeä, osan tullessa kaukaakin. Toisessa päässä emäpitäjää, niin sanotussa Yläpäässä, oli myös useita taloja, joissa puhujat kiersivät. Näistä tutkimukseni kannalta merkittävin oli Maunulan Kauppi, joka oli keskeisessä roolissa myöhemmässä vapaan luterilaisen seurakunnan muodostumisessa. Toiminnan ollessa vilkkaimmillaan Marttilaan perustettiin oma nuorisoliitto-osasto 27. syyskuuta 1908. Osasto sai nimekseen Marttilan Vättilän osasto, ja vaikka sen toiminta kattoi koko pitäjän, osaston nimi osoittaa kuitenkin toiminnan painopisteen sijainnin pitäjän Tarvasjoen puoleisessa osassa. Osa Yläpään väestä olikin tuolloin jäsenenä Kosken osastossa.⁵⁶ Tämä yhteydenpito rajan yli varmaankin myötävaikutti siihen, että omaa seurakuntaa perustettaessa siihen tuli mukaan väkeä sekä Marttilan Yläpäästä että Koskelta.

Eräs aktiivisuuden mittari on myös *Nuorison ystävä* -lehdessä oleva lista Evankeliumiyhdistyksen Japaninlähetyksen Rakennusrahostolle tehdyistä lahjoituksista vuodelta 1922. Listalla on useita marttilalaisia lahjoittajia. 300 markkaa olivat Marttilasta lahjoittaneet Frans Mäkelä, A. Heino, K. Hildén, H. Katava, A. Kallio ja O. Ojaniemi. 207 markkaa puolestaan oli lahjoittanut Juho Toivola.⁵⁷ Näistä Mäkelä ja Toivola olivat myöhemmin perustamassa itsenäistä seurakuntaa, ja Heino sekä Hildén harkitsivat vakavasti siihen liittymistä. Seurakuntahanke ei siis ainakaan aluksi ollut mikään liikkeen marginaaliväen asia, vaan mukana oli paikallisen toiminnan keskeisiä hahmoja. Juho Toivola on sama kuin tutkimukseni otsikossa mainitsemani Toivola, ja yksi tämän tutkimuksen keskeisimpiä henkilöitä.

Tässä kohtaa on tarpeen esitellä tarkemmin sekä Juho Toivola että Frans Mäkelä. Juho Toivola oli torppari, joka ei ollut alkujaan kotoisin Marttilasta. Hän oli syntyjään Vesilahdelta, ja oli erinäisten vaiheiden jälkeen päätenyt Marttilaan. Hän oli ilmeisesti kokenut jonkinlaisen herätyksen vuonna 1891 ja oli tämän vuoksi joutunut monenlaisiin ongelmiin torpanisäntiensä kanssa, jotka eivät antaneet hänen osallistua seuroihin tai muihin hengellisiin tilaisuuksiin. Ainakin yksi hänen isännistään määräsi hänelle tietoisesti torpparin vuokranmaksuun sisältyviä työtehtäviä aina, kun

⁵⁶ Mäkinen 1973, 98–100.

⁵⁷ *Nuorison ystävä* 7/1922, 135.

lähitienoolla vietettiin 'juhlia', millä todennäköisesti viitataan evankeliumijuhliin⁵⁸. Hänen vuokrasopimuksensa uhattiin useasti purkaa 'lahkolaisuuden' vuoksi. Tämä on voinut vaikuttaa siihen, että hänestä myöhemmin tuli uskonnollisissa asioissa varsin kärkeä keskustelija, elleivät sitten hänen ongelmansa osittain johtuneet jo tuolloin tästä ominaisuudesta. Tästä kärkkäydestä on Uppala, joka henkilökohtaisesti on tavannut Toivolan ja jonka arkistosta Toivolan muistelmatkin löytyivät todennut, että Toivola oli saanut paljon kärsiä, ehkä osin omaa syytään. Tässä yhteydessä Uppala myös mainitsee Toivolalla olleen vilpittömän suoran mielen ja sanavalmiin kielen.⁵⁹ Koska Uppala tässä yhteydessä kirjoittaa asioista, joissa hän oli samoilla linjoilla Toivolan kanssa, ei kyse liene panettelusta, vaan vilpittömästä toteamuksesta.

Toivola päätyi lopulta torppariksi Marttilan Vättilän kylään, jossa isäntä oli "armosta elävä" eli ilmeisesti samalla uskonkannalla kuin Toivola, mutta emäntä "kiivas tekopyhä". Torpasta ei tehty välikirjaa, vaan ilmeisesti Toivola luotti suusanalliseen sopimukseen isännän kanssa. Kuitenkin jo toisena talvena taloa kohtasi tragedia, kun talosta kuoli isäntä, tytär ja poika, ja emäntä jäi yksin kolmen lapsen kanssa. Tämän jälkeen sai emäntä halvauskohtauksen, johon hänen luultiin kuolevan. Hän kuitenkin toipui. Toivola huolestui muistettuaan, ettei ollut puhunut uskonasioista emännälle ja meni kysymään häneltä viikon kuluttua tapahtumasta, mihin emäntä arveli joutuvansa, jos olisi kuollut. Emännän arvellessa, että Taivaaseen, Toivola totesi, ettei näin ollut, koska emäntä oli mielestään niin pyhä ihminen, ettei hän ollut turvautunut siihen Jumalan armoon, joka saadaan vain Jeesuksen veren kautta, mitä seikkaa Toivola kertoo pidemmältikin selittäneensä. Toivolan tarkoituksperät ovat luultavasti olleet vilpittömät, mutta lähestymistapa ilmeisen tulenarka. Emäntä alkoikin kutsua Toivolaa

⁵⁸ Evankeliumijuhla-perinne on varsin pitkäikäinen instituutio evankelisessa herätysliikkeessä. Eräänlaisena alkuna sille toimi Evankeliumiyhdistyksen vuosijuhla Helsingissä. Pian alettiin viettää myös niin sanottuja haaraosastojuhlia eri puolilla. Vuonna 1880 näitä pidettiin Helsingin lisäksi kolmella paikkakunnalla, mikä toimi alkuna evankeliumijuhla-instituution synnylle. 1880-luvun puolivälissä silloinen yliasiamies Johannes Bäck kehitti järjestelmän, jonka puitteissa juhlia alettiin viettää. Paikalliset evankeliset organisoivat yhdessä juhlan, pyysivät paikalliselta papistolta luvan sen pitämiseen ja Evankeliumiyhdistykseltä sinne puhujan. Juhlia pidettiin pääosin kesällä. Vuonna 1890 evankeliumijuhlia oli 69, vuonna 1900 96, 1910 niitä oli 468 ja 1930 määrä oli kohonnut 1040:een. Tässä vaiheessa oli juhlien viettämisen ajanjaksoa laajennettu, eivätkä kaikki enää sijoittuneet kesään. Haavio 1963, 64–67, 100, 121.

⁵⁹ Juho Toivolan kertomus opintaisteluistaan, A.A. Uppalan kokoelma, HMA; Uppala 1976, 254. Juho Toivolan kirjoituksessa on kyse elämäkerrallisesta käsikirjoituksesta, joka Uppalan antamien tietojen mukaan on kirjoitettu maaliskuussa 1924. Uppala 1976, 354.

lahkolaiseksi ja mitä ilkeimmäksi ihmiseksi ja hankki Toivolalle häädön. Tämä olikin helppoa, koska välikirjaa ei ollut olemassa.⁶⁰

Toivola perheineen sai kuitenkin uuden asuinpaikan toisen talon mailta, jota asuttivat 'armolapset', eli ilmeisesti saman uskonkäsityksen omaavat. Paikkakunnalle tuli myös jonkinlaista synnittämyysoppia saarnaavia, joitten kanssa Toivola oli puheissa, tosin näitä kritisoiden. Kyse lienee vapaitten maallikoitten piiriin kuuluvista henkilöistä, sillä kyseisen ryhmän piirissä jotkut ajattelivat, ettei uskoville tarvitse opettaa synnistä. Eräs heistä tuli mielisairaaksi luovuttuaan aiemmista käsityksistään ja alettuaan pelätä pilkanneensa Pyhää Henkeä. Toivola kävi hänen kanssaan puhumassa kirkkoherran estelyistä huolimatta. Toivola kertoo kyseisen henkilön kuolleen Turun sairaalassa, mutta Toivola kertoo myös ilokseen kuulleensa tämän sitä ennen saaneen jälleen kyvyn uskoa syntinsä anteeksi. Tämän Toivola kertoo tapahtuneen 1898.⁶¹

Toivola sanoo heitä olleen seudulla neljä lahkolaista, kuten hän kirjoittaa muiden heitä nimittäneen. Tämä kuulostaa sikäli erikoiselta, että evankelisia oli paikkakunnalla kyllä enemmänkin tuohon aikaan. Erottuivatko Toivola ja jotkut muut jotenkin joukosta, vai eikö heidän kyläkulmallaan ollut muita evankelisia? Toivolan mukaan oli mukava kokoontua usein keskustelemaan ja tutkimaan Raamattua, sillä "sodassa saa aina haavoja."⁶² Ilmeisesti ainakin Toivola kävi siis kiivaitakin keskusteluja eri vakaumuksen omaavien kanssa, ja näissä yhteenotoissa saatujen olletikin henkisten "haavojen" hoitamiseksi oli hyvä kokoontua yhteen samanmielisten kanssa.

Toivola oli mitä ilmeisimmin runsaasti tekemisissä erilaisten tahojen kanssa, sillä hänen kanssaan oli puheissa myös eräs saarnamies, jonka edustamaa suuntausta ei mainita. Tämän mielestä ihminen ei voinut olla syntiinlankeemuksessa täysin turmeltunut, vaan hänessä luonnostaan oli jäljellä "hyvä pala". Tämä näyttää kovasti ahdistaneen Toivolaa, sillä hän ei itse kokenut löytävänsä tällaista itsestään. Hän yritti joidenkin muiden kanssa perustella eriävää näkökantaansa Tunnustuskirjojen ja Raamatun avulla, mutta saarnamies ainoastaan totesi Toivolan ja hänen toverinsa lahkolaisiksi. Siihen nähden, kuinka itsevarmana Toivola muuten teksteissään esiintyy, on huomionarvoista, että tämä kysymys vaivasi häntä puolen vuoden ajan. Hän puhui siitä

⁶⁰ Juho Toivolan kertomus opintaisteluistaan, A.A. Uppalan kokoelma, HMA. Toivolan muistelmissa ei juurikaan esiinny vuosilukuja, josta syystä harvat mainitut vuosiluvut toimivat tärkeinä kiinnekohtina.

⁶¹ Juho Toivolan kertomus opintaisteluistaan, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

⁶² Juho Toivolan kertomus opintaisteluistaan, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

monien kanssa, mutta koki, ettei kukaan ymmärtänyt häntä. Lopulta hän päätti mennä evankelisen Ypäjän kirkkoherran Holmbergin⁶³ puheille. Samalla hän meni tilittämään tälle lehtiä. Toisesta yhteydestä selviää, että Toivola myi ainakin jossain vaiheessa Evankeliumiyhdistyksen kirjoja ja lehtiä yhdistyksen toimeksiannosta. Nämä lehtitilitykset saattoivat liittyä siihen, tai sitten Holmbergin itsensä toimittamaan *Kristillisiä Sanomia* -lehteen. Holmberg kuunteli koko Toivolan tapauksen, jonka jälkeen hän nousi keinutuolista, hyppäsi tasajalkaa ja alkoi puhua kiivaasti siitä, kuinka Jumala oli Paratiisissa sanonut ihmiselle, että jos tämä syö kielletyn puun hedelmän pitää tämän kuolla, ja että silloin koko ihmiskunta kuoli rikkomuksiinsa. Kuitenkin kristityt on tehty eläviksi yhdessä Jeesuksen kanssa. Toivola ilmeisesti yöpyi kirkkoherran luona, tai ainakin paikkakunnalla, sillä hän meni seuraavana aamuna Ypäjän kirkkoon, jossa hän koki kirkkoherran saarnaavan juuri hänelle. Lopuksi Holmberg lausui: "Jos sinulle pappi tai maallikko sanoo, että meihin on jäänyt joku hyvä pala, niin saat varmaan päättää, että hän on itse perkele helvetistä eikä mikään Herran sanansaattaja." Toivola kertoo kulkeneensa kevein askelin ja laulaen Ypäjältä Marttilaan.⁶⁴ Hän oli Holmbergin puheitten ansiosta selkeästi vakuuttunut vakaumuksensa oikeellisuudesta, ja aika oli näyttävä, että vastedes hän aikoi sitä puolustaa entistä vankemmin.

On epäselvää, toimiko Toivola maallikkosaarnaajana ennen itsenäisen seurakunnan syntymistä. Hän kyllä myi ja levitti Evankeliumiyhdistyksen kirjoja ja lehtiä, mutta ei ole tietoa, kuuluiko hän viralliseen myyjäjoukkoon vai oliko kyse omasta aktiivisuudesta. Evankeliumiyhdistyksen saarnalupakirjaa hänellä ei ainakaan ollut. Osassa niistä tiedoista ja maininnoista, joissa puhutaan Toivolasta saarnaajana on epäselvyyttä siinä koskevatko ne aikaa ennen itsenäistä seurakuntaa vai sen jälkeen. On kuitenkin kerätty myös sellaista muistitietoa, joka viittaa selkeästi siihen, että Toivola on toiminut maallikkopuhujana ainakin jonkin ryhmän keskuudessa. Kustaa Andersson, josta tulee puhetta Mäkelän sukua käsiteltäessä, kertoo kuinka oli "pienehkö joukko, joka

⁶³ Gustaf Oskar Holmberg (1850–1917) vihittiin papiksi 1876, ja 1880 hän tuli Ypäjän kappalaiseksi ja seurakunnan itsenäistyessä 1892 tuli hänestä sen ensimmäinen kirkkoherra, jossa virassa hän sitten oli kuolemaansa saakka. Hän oli tunnettu vaikuttaja evankelisessa herätysliikkeessä, joka kiersi saarnaamassa myös lähipaikkakunnilla. Hän toimitti lehteä nimeltä *Kristillisiä Sanomia* ja oli tärkeä vaikuttaja evankelisessa herätysliikkeessä. Hän tuki voimakkaasti liikkeen maallikkosaarnaajia sekä Evankeliumiyhdistyksen että vapaiden maallikoiden piirissä. Maallikkosaarnaajat vierailivat runsaasti hänen seurakunnassaan. Arkkila 2002b, 96–102.

⁶⁴ Juho Toivolan kertomus opintaisteluistaan, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

kokoontui pikku kokouksiinsa". Joukon kokoaja oli hänen mukaansa "maanviljelijä Juho Toivola, joka piti saarnoja melkein joka pyhä".⁶⁵ Ilmeisesti Toivola siis jossain vaiheessa alkoi toimia paikallisena puhujana. Puhe pienestä joukosta hämmentää sikäli, että evankelisuus oli seudulla voimakasta sekä ennen että jälkeen näiden tapahtumien. Ehkä toiminta ei ollut erityisen vilkasta juuri tuolla seudulla, Marttilan ja Kosken rajamailla? Joka tapauksessa, mikäli oletetaan että Toivolan johdolla kokoontunut joukko on edes osin samoja kuin ne, jotka myöhemmin erosivat ja perustivat itsenäisen seurakunnan, tulee päätöksen helppous ainakin joillekuille ymmärrettävämmäksi. Jos he nimittäin jo aiemmin olivat kokoontuneet miltei joka sunnuntai omiin kokoontumisiinsa, oli oma joukko helpompi mieltää varsinaiseksi omaksi seurakunnaksi eikä kynnys erota kirkosta ollut ehkä niin korkea kuin se muutoin olisi ollut. Toivola ja seuraavaksi esille nousevat Mäkeläthän asuivat kaukana Marttilan kirkosta.

Myöskään myöhemmän itsenäisen seurakunnan kantajoukon muodostanut Mäkelän suku ei ollut alkujaan Marttilasta. Frans Filemon Mäkelä oli syntynyt 1860 Kiikassa, nykyisessä Sastamalassa Pirkanmaan ja Satakunnan rajaseudulla. Siellä hän vaimoineen ja lapsineen asui ensin torpparina muutaman vuoden, kunnes hänen oli luovutettava torppa maanomistajalle vuonna 1887 vanhan sopimuskirjan perusteella. Tällöin kolmatta lastaan odottava perhe muutti Paraisille, jonne Frans Mäkelän sisko oli naimisiinmenon myötä asettunut. Sieltä he ostivat talon, jossa he asuivat vuoteen 1908 asti. Ruotsin kieli tuotti vaikeuksia, myöskin hengellisen elämän saralla. Perhe kävi aktiivisesti veneellä kirkossa, ja ainakin perimätiedon mukaan suomenkielinen saarnatoimi hoidettiin siten, että ruotsinkielinen pappi luki heille asehuoneessa suomenkielistä saarnakirjaa, jota papin ääntämysvaikeuksien vuoksi oli vaikea ymmärtää. Perhe kuitenkin kävi kirkossa, tosin kaikki eivät mahtuneet kerralla veneeseen, mistä johtuen kotiin jääneille kerrottiin palattua, mitä kirkossa oli luettu sekä luettiin yhdessä Lutherin sekä evankelisten julistajien saarnakirjoja.⁶⁶

1908 tuli tietoon, että Marttilassa oli suuri Kaupin maatila myytävänä. Frans Mäkelä meni katsomaan sitä ja osti sen, ja perhe taivalsi karjoineen Paimion kautta uudelle kotiseudulle. Kaupat oli tehty talvella, ja keväällä selvisi syy halpaan kauppahintaan.

⁶⁵ K.A. Anttion vastaukset A. Aijal Uppalalle, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

⁶⁶ Anttio, Maija-Liisa, Selostus Marttilan itsenäisen seurakunnan varhaisvaiheista, 30.11.2013, tekijän hallussa.

Kaupin talon pellot olivat laajat, mutta aivan hoitamattomat ja ojat metsittyneet. Toisaalta Mäkelän perheeseen kuului tuolloin viisi aikuista miestä sekä tuolloin 6-vuotias Eino Mäkelä, joten työmiehiäkin löytyi. Kaupin suuressa talossa alettiin pitää evankelisten seuroja, joissa kävi kolportöörejä⁶⁷ puhumassa. Maija-Liisa Anttio, Kustaa Anderssonin tytär, mainitsee myös Juho Toivolan puhuneen silloin, kun kolportöörejä ei ollut. Perheen ja Toivolan keskinäinen yhteys vaikuttaisi siis olevan sekin varsin varhainen. Mäkelät itse eivät olleet puhujia, vaan enemmänkin laulajia. Vuonna 1916 Koskelle muutti opettajaksi Kustaa Andersson, myöhemmältä nimeltään Anttio⁶⁸. Hän oli kansakoulunopettajaseminaarissa tutustunut kahteen Mäkelän pojista, ja tutustui perheeseen Koskelle muutettuaan. Jo seuraavana vuonna 1917 hän avioitui yhden talon tyttäristä, Helmi Mäkelän kanssa.⁶⁹ Näin olivat solmiutuneet sukusiteet yhteen tulevaan seurakunnan jäsenen Koskella.

Koskelle oli evankelisuus tullut jo 1860-luvulla, Liipolan talon ollessa siinä aktiivisessa roolissa. Nuorisoliitto-osasto perustettiin Koskelle ensimmäisten joukossa, 1907. Siksi ei ole mitenkään erikoista, että Kosken lähellä asuneet marittilalaiset evankeliset olivat liittyneet kyseiseen osastoon. Osaston jäsenkunta oli yhteiskuntaluokkiin nähden moninainen, sillä siihen kuului torppareita, käsityöläisiä, talollisia ja palvelusväkeä. Huomionarvoista on, että tuossa Kosken nuorisoliiton ensimmäisessä johtokunnassa oli jäsenenä kaksi sellaista henkilöä, nimittäin osaston sihteeri Oskari Mäki sekä Ida Särä, jotka kumpikin myöhemmin olivat mukana perustamassa itsenäistä luterilaista seurakuntaa.⁷⁰ Tämä antaa lisää viitteitä siitä, kuinka kontaktit oman seurakunnan perustajien kesken oli luotu jo varhain. Heillä näyttää olleen myös Koskella pitkäaikainen keskeinen asema liikkeen paikallisessa toiminnassa, jopa sen johdossa.

Koskella oli vilkasta toimintaa. Liipolan talossa pidetyissä juhlissa olivat puhujina esimerkiksi tunnetut Johannes Bäck ja Pietari Kurvinen⁷¹, ja kerrotaan, ettei tuohon aikaan olisi ollut evankelista saarnamiestä, joka ei olisi vierailut ja puhunut kyseisessä

⁶⁷ Maallikkosaarnaaja, jonka tehtävänä oli myös hengellisen kirjallisuuden levittäminen. Virkanimike Evankeliumiyhdistyksen saarnaluvan omaaville maallikkosaarnaajille. Koskenniemi 2008, 12, 16.

⁶⁸ Selkeyden vuoksi käytetään hänestä tässä tutkimuksessa nimeä Anttio.

⁶⁹ Anttio, Maija-Liisa, Selostus Marttilan itsenäisen seurakunnan varhaisvaiheista, 30.11.2013, Tekijän hallussa.

⁷⁰ Mäkinen 1973, 75; Nallinmaa-Luoto 1994, 285.

⁷¹ Pietari Kurvinen (1842–1925) oli toiminut lähetyssaarnaajana Afrikan Ambomaalla. Suomessa hän on tunnettu saarnaaja sekä kirjojen kirjoittaja ja levittäjä. Hän oli Evankeliumiyhdistyksen johtokunnassa vuosina 1898–1918. Koskenniemi 2008, 88.

talossa. Sen lisäksi oli paikkakunnalla useita muitakin taloja, joissa pidettiin kokoontumisia, kuten Halikkola, jonka isännän pojasta Oskari Väinölästä tuli saarnaaja, joka perusti 1912 oman nuorisoliitto-osaston Kankaan kylään, tosin osasto liittyi pian Kosken osastoon. Lisäksi tilaisuuksia pidettiin Oskari Mäen talossa Koivukylässä. Tämä sijaitsi aivan lähellä Harmaan koulua, jossa Kustaa Andersson oli opettajana, sekä Mäntsälän kylää Marttilassa, jossa asuivat Mäkelät sekä samoin Marttilassa sijaitsevaa Siutilaa, jossa asuivat Toivolat.⁷² Ydinjoukko asui siis varsin lähellä toisiaan, ja varmasti tunsivat toisensa hyvin jo pidemmältä ajalta.

Aiemmin mainitulla Pietari Kurvisella oli erittäin suuri merkitys Karinaisten alueeseen. Hän itse on kertonut pitäneensä ensimmäisen suurokokouksen Karinaisissa Yli-Simolan ja Käen välisellä mäellä, jolloin mäki oli ollut mustanaan juhkakansaa. Juhlien jatkuessa läheisessä Mannin talossa väki seisoivat sen avarassa tuvassa kuin "sillit suolassa", sillä istumaan ei mahtunut. Vuosi oli ilmeisesti 1882 tai 1884. Näistä juhlista lähtien Karinaisista tuli oikea "Kurvisen pitäjä", sillä pitkälti hänen kauttaan uskoon tulleet vaikuttivat vuosikymmenet lähialueen hengelliseen elämään. Tärkein seuratalo Kurviselle oli Mäenpään Vanha-Värri, jonka emäntä Liisa Värri oli Liipolan talon emännän Vilhelmiina Liipolan sisar. Liipolahan oli puolestaan Kosken merkittäviä evankelisia taloja. Liisa Värri vastasi yli 90-vuotiaana nuoren papin kysymykseen siitä, milloin kristinusko tuli Suomeen tavalla, joka kertoo paljon siitä, kuinka korkealle Kurvinen ja hänen julistuksensa Karinaisissa arvostettiin: "Eiköhän se tullut silloin, kun Kurvinen tuli Afrikasta". Lisäksi sitaatti kertoo jotain siitä, kuinka voimakkaasti liike kasvoi noina aikoina. Kurvisen ajoista lähtien Karinainen oli hyvin suosittu maallikkosaarnaajien keskuudessa. He olivat tervetulleita moneen taloon. Karinaisissa asui myös omia maallikkosaarnaajia, kuten Juho Kaituri (1821–1910), joka oli vasta vanhalla iällä tullut uskoon Kurvisen saarnan seurauksena, sekä Mäenpään Heikki Heikkilä.⁷³

Nuorisoliitto-osastojen syntyessä ne jakoivat aluksi Karinaisten alueen kahtia. Osa Karinaisista oli näet ollut herätysten yhteydessä tiiviissä yhteydessä Tarvasjokeen, ja nämä alueet kuuluivat ensin Tarvasjoen nuorisoliitto-osastoon. Kyröön puolestaan oli tullut vuosisadan alussa opettajaksi Akseli Korpinen, joka ryhtyi perustamaan sinne

⁷² Mäkinen 1973, 75; Uppala 1976, 122.

⁷³ Mäkinen 1973, 70.

laulukuoroa sekä nuorisoliitto-osastoa. Hän oli kesällä 1906 mukana Evankeliumiyhdistyksen vuosijuhlilla ja sai sieltä innostuksen osaston perustamiseen. Niinpä hän Karinaisissa Vähä-Hongan talossa pidetyissä Japanin-lähetysseuroissa ehdotti heti perustettavaksi Kyrön nuorisoliitto-osastoa. Seuraväki hyväksyi ajatuksen ja osastolle valittiin johtokunta ja määrättiin jäsenmaksu. Kyröläisten aktiivisuus tuotti Evankeliumiyhdistykselle itse asiassa jopa vaikeuksia, sillä osastojen mallisääntöjä ei ollut ehditty vielä laatia, mikä vaikeutti osaston hyväksymistä. Se kuitenkin hyväksyttiin 30. marraskuuta 1906. 26. joulukuuta 1911 vihittiin käyttöön osaston rukoushuone, joka rakennettiin keskelle Kyröä.⁷⁴

Tarvasjoella alkoi voimakas koko pitäjän käsittänyt evankelinen herätys 1890-luvulla. Sen keskeinen hahmo oli Yrjäntylän Herrasmannin isäntä Johan Fredrik Fingerroos. Hän oli itse tullut evankeliseen uskonvakaumukseen uudenvuodenpäivänä 1893, minä päivänä hän siitä pitäen piti hengellisiä juhlia tapahtuneen muistoksi. Fingerroos piti kotonaan Herrasmannissa myös muita vastaavia juhlia, jotka saattoivat olla hyvinkin suuria. Pihan koivuhakaan oli pystytetty saarnatuoli, ja juhlaportissa luki "Tule sisälle, sinä Herran siunattu". Nämä juhlit kestivät monta päivää, ja puhujia saattoi olla toistakymmentä, kutsuttuina ympäri Suomea. Kuulijoita tuli ympäri Lounais-Suomea. Fingerroos teki myös saarnamatkoja kotipaikkakuntansa ulkopuolelle, ja nämä matkat saattoivat joskus kestää jopa kuukauden. Koska hänellä ei ollut Evankeliumiyhdistyksen saarnalupaa, saattoi hän olla yhteyksissä myös Evankeliumiyhdistyksen ulkopuolella toimineisiin vapaisiin maallikoihin.⁷⁵

Tarvasjoelle perustettiin nuorisoliitto-osaston edeltäjä Evankelis-Luterilainen Nuorukaisyhdistys jo 8. syyskuuta 1904. Sen johtokunnan puheenjohtajana toimi Fingerroos. Johtokunnassa oli myös kaksi muuta paikallista maallikopuhujaa, varapuheenjohtaja Vihtori Töyry ja Heikki Heikkilä. Jo perustamisvuonna yhdistykseen kuului 124 miestä, ja sen naisvaliokuntaan 25 naista. Osa jäsenistä oli Karinaisista sen varhaisimpaan evankeliseen kylään, Mäenpään, asti. Toimintaan kuului pääosin juhlien ja hartaushetkien järjestäminen. Esimerkiksi vuoden 1906 huhtikuussa pidettiin seuroja kahdeksana iltana peräkkäin eri taloissa. Edellä mainitut yhteydet

⁷⁴ Mäkinen 1973, 71.

⁷⁵ Mäkinen 1973, 141.

vapaisiin maallikoihin näkyivät siinäkin, että yhdistyksen keräämistä kolehdeista annettiin varoja heidän varattomille saarnaajilleen.⁷⁶

Nuorukaisyhdistys muutettiin nuorisoliitto-osastoksi Herrasmannin luona pidetyssä tilaisuudessa 1. joulukuuta 1906. Sen puheenjohtajaksi valittiin jälleen Fingerroos. Osaston toiminta oli hyvin vilkasta, sillä vuosikertomusten mukaan se järjesti vuosittain noin 30 hartaushetkeä ja neljä suurempaa juhlaa. Japaninlähetyssompeluseura perustettiin samana vuonna kuin osastokin. 1909 osasto perusti kirjaston, johon hankittiin 402 kirjaa, minkä lisäksi alettiin tehdä omaa käsinkirjoitettua lehteä nimeltä *Nuorten ajatuksia*.⁷⁷ Näistä kaikista huomaa, että liikkeen toiminta paikkakunnalla oli hyvin vilkasta, ja toisaalta sen että paikkakunnalla oli erittäin toimelias ja karismaattinen paikallinen johtohahmo.

Edellä kerrotun pohjalta voidaan todeta, että evankelisella liikkeellä oli koko alueella varsin vankka kannatus. Tämän vuoksi sillä, mikä oli liikkeen suhde paikallisseurakuntaan, oli iso merkitys. Seuraavassa luvussa käsittelen sitä, kuinka nämä välit erityisesti Marttilassa alkoivat huonontua. Vertailua teen erityisesti Tarvasjokeen, jonka vastaavista suhteista on myös runsaasti tietoa. Muista edellä käsitellyistä kunnista tietoa on käytössä vähemmän.

Huomattava piirre on myös se, että evankelinen herätysliike ei toiminut mitenkään tiukasti kunnanrajojen mukaisesti, vaan rajoja ylitettiin eri tavoin. Edellä on mainitsin, kuinka osa Marttilan asukkaista oli mukana Kosken paikallisosastossa, ja että Karinaisissakin osa kuului ensin Tarvasjoen osastoon. Isoille juhlille kokoonnuttiin laajalta alueelta rajoista ja matkoista välittämättä. Lisäksi saarnaajat kiersivät kuntarajoista riippumatta vaikka ympäri Suomen. Liikkeen lehdet ja kiertävät juhlapuhujat levittivät liikkeen virallista linjaa, välillä yksittäisten saarnaajien poiketessa siitä joissain kohdin. Paikallistasolla pidettiin seuroja paikallisen väen voimin ja pidettiin puheita. Näin liike oli sekä hyvin paikallinen että jatkuvasti osa laajempaa kokonaisuutta. Olosuhteet ja ihmiset olivat paikallisia, samoin seurakunnan työntekijöiden merkitys paikalliselle toiminnalle oli suuri. Samalla voitiin olla hyvinkin perillä liikkeen tilanteesta muualla Suomessa ja käydä itsekin tilaisuuksissa pitkienkin matkojen päässä. Se, missä määrin liikkeen ja kirkon tilaa ajateltiin ensi sijassa

⁷⁶ Mäkinen 1973, 141–142.

⁷⁷ Mäkinen 1973, 142–143.

paikallisesti ja missä määrin maanlaajuisesti riippui hyvin paljon yksilöstä, samoin se missä määrin pidettiin ensisijaisina auktoriteetteina paikallisia johtajia tai luotettuja saarnaajia, missä määrin virallisesti liikkeen johtoon valittuja henkilöitä. Myöhemmin nähdään, että tällä oli vaikutuksensa myös tutkimani seurakunnan syntyvaiheissa.

2.3 Riitoja ja papinvaaleja – evankelisuuden ja papiston väliset ristiriidat

Marttilan pitkäaikainen kirkkoherra August Hildén, joka oli virassa vuosina 1876–1908, suhtautui kielteisesti evankelisuuteen ja vastusti sitä.⁷⁸ Toisaalta hänen sanotaan ylipäättään pitäneen etäisyyttä seurakuntalaisiinsa, ja hänet vaimoineen koettiin herraskaisina ja ylpeinä. Kari Alifrosti arvelee Marttila-historiikissaan, että yksi syy tähän etäisyyteen oli Hildénin heikko suomen kielen taito. Hänen vaimonsa osasi suomea ilmeisesti vielä huonommin, eikä hän pitäjäläisten muistikuvan mukaan asioinut heidän kanssaan muuten kuin emännöitsijän välityksellä. Alifrostin mukaan Hildénin jälkimaine saattaa olla turhankin kriittinen, sillä asiakirjat välittävät hänestä kuvan työnsä hyvin hoitaneena pappina.⁷⁹ Juho Toivola, joka asui Marttilassa Hildénin viimeisinä vuosina, ei juuri kommentoi tätä muistelmissaan. Hän mainitsee kylläkin Hildénin varoittaneen häntä saarnaamasta miehelle, joka oli tullut mielisairaaksi. Se, kuinka Toivola kertoo tämän saarnaretken onnistumisesta ja kuinka hän kertoo myöhemmin hakeneensa apua hengelliseen ahdistukseensa Ypäjän kirkkoherra Holmbergilta viitannevat siihen, ettei ainakaan kovin läheistä suhdetta Toivolan ja hänen kirkkoherransa välillä ollut.⁸⁰ Tosin on muistettava, etteivät näiden kahden keskinäiset suhteet välttämättä vaikuta mitenkään siihen, miten kirkkoherra suhtautui herätysliikkeeseen kokonaisuutena.

Evankelisilla saattoi siis olettaa olevan toiveita heille myötämielisemmästä kirkkoherrasta. Toivolan mukaan Anton Sederströmin uskottiin aluksi sellainen olevan. Toivola ilmaisee rajusti tämän tulleen Marttilaan "lammasten vaatteissa". Hän olisi

⁷⁸ Marttilan entinen kirkkoherra Markku Niemelä on Marttilan evankelisuuden historiaa esittelevässä artikkelissaan esittänyt toisenlaisen näkemyksen Hildénistä. Niemelän tietojen mukaan edellä mainittu karinaislainen Liisa Värri olisi opastanut Hildénin evankeliseen uskoon ja että Hildén olisi tukenut evankelisen liikkeen toiminnan säännöllisen seuratoiminnan kehittymistä. Tietoa on vaikea vahvistaa. Niemelän artikkelista ei ilmene, milloin tämä kääntymys olisi tapahtunut. Hildén oli kirkkoherrana varsin pitkään, joten voi toki olla että hänen suhteensa evankelisuuteen on kokenut erilaisia vaiheita. Niemelä 2004, 163–164.

⁷⁹ Alifrosti 2010, 387.

⁸⁰ Juho Toivolan kertomus opintaisteluistaan, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

näet kuultuaan paikkakunnalla olevan paljon evankelisia pitänyt mahdollisimman evankelisen vaalisaarnan, jolloin "uskovaiset äänestivät tietysti häntä, koska hän oli olevinaan paras tarjollaolevista". Tästä vaalisaarna-asiasta kertoo myös K.A. Anttio, joka oli myöhemmin mukana luterilaisessa vapaaseurakuntaliikkeessä. Anttion mukaan Sederström oli kysellyt, onko Marttilassa enemmän Suomen Lähetysseuran vai evankelisten kannattajia, ja kuultuaan evankeliset runsaslukuisemmiksi oli hän sitten pitänyt evankelis-tyylisen vaalisaarnan ja saanut evankeliset näin äänestämään itseään. Anttion kohdalla tässä on kuitenkin kyse kuulopuheista eikä hänen henkilökohtaisesta muistostaan. Itse asiassa hän ei ole välttämättä vielä tuolloin asunut Marttilan seudulla. Hän on kuitenkin luultavasti saanut tietonsa seudulla asuessaan useammasta lähteestä. Toivolan mukaan Sederström olisi alkuun tekeytynyt oikein "luterilaiseksi", mutta aloittanut sitten ankaran kirkkokurin "väärästä päästä". Toivolan mukaan aviovaimoja nuhdeltiin ja laitettiin tekemään polvirukouksia kirkkoon-ottotilaisuuksissa⁸¹, kun taas aviottomien lasten äidit olisivat olleet tervetulleita ja vain miehiä olisi syytetty. Lisäksi Toivolan mukaan armolapsia, joilla hän tarkoittaa ilmeisesti lähinnä evankelisia, yritettiin estää pääsemästä ehtoolliselle. Kirkkoherra olisi sanonut tämän ehtoolliselta pidättämisen tuottaneen Anjalassa eli hänen entisessä seurakunnassaan hyviä tuloksia, sillä kansa oli osoittanut katumusta pyytäen anteeksi ja tuoden munia kirkkoherralle. Toisin oli kuitenkin Marttilassa. Anttion kertomus täydentää Toivolaa mielenkiintoisilla yksityiskohdilla. Hän näet mainitsee riitaisuuksien evankelisten kanssa alkaneen evankelisten lahjoitettua kirkkoherralle Martti Lutherin kirjoittaman *Galatalaiskirjeen selityksen* ja muutenkin ojennettua häntä. On selvää, että jonkinlaista ristiriitaa on ollut jo ennen tätä, sillä kyseessä ei

⁸¹ Tässä on ilmeisesti kyse kirkottamisesta, joka oli vanha juutalais-kristillinen traditio. Kyse on ensinnäkin synnytyksen jälkeisestä kiitosrukouksesta onnistuneesti sujuneesta synnytyksestä ja lapsen syntymästä sekä äidin siunaamisesta. Toisaalta kyse oli puhdistautumisriitistä, jossa naisen katsottiin puhdistuvan raskauden ja synnytyksen aiheuttamasta rituaalisesta saastaisuudesta ja pääsi takaisin seurakunnan täysivaltaiseksi jäseneksi. Toimitus saattoi olla hyvin yksinkertainen, naisen jaksettua ensi kertaa synnytyksen jälkeen tulla kirkkoon pappi luki hänen puolestaan kirkkokäsikirjasta rukouksen joko kirkon ovelta, sakastissa tai alttarilla ja kätteli naista. (Lindgren 2012, 1) Toivolan kuvaus kuulostaa siltä, että Marttilassa olisi korostunut toimituksen puhdistautumisriitti -aspekti. Hämmäntävä on kuitenkin väite, että aviottomien lasten äidit olisivat päässeet helpommalla, sillä yleensä heihin sovellettiin kirkottamista kirkkokurillisena toimenpiteenä. Mielenkiintoinen on myös väite vain lasten isiin kohdistuneista syytteistä, yleisesti kun nimen omaan lasten isät selvisivät näissä tapauksissa vähemmällä kuin äidit. Isien kirkottaminen oli hyvin harvinaista. Lindgren mainitsee pro gradussaan Vesannolta muistitiedon, jonka mukaan sikäläinen pappi kirkotti myös aviottomien lasten isät. (Lindgren 2012, 102–106)

ollut pelkkä lahjan antaminen vaan samalla ojentaminen.⁸² Ehkä kirkkoherran saarnoissa oli ollut jotakin, joka oli saanut evankeliset ajattelemaan ettei hän ole täysin selvillä opinkysymyksistä ja arvelemaan *Galatalaiskirjeen selityksen* selvittävän tälle asioita. Mitä he sitten ajattelivatkin toimenpiteellään saavuttavansa, mitä ilmeisimmin he eivät onnistuneet.

Mahdollisesti kirjallisuuden tarjoamiseen on voinut innoittaa liikkeen historiasta nouseva esimerkki. 1870-luvun alussa oli Lappajärvellä ollut kiistaa nuoren pastorin Johannes Bäckin ja kahden evankelisuutta kannattavan siskoksen välillä. Bäck oli aluksi vastustanut jyrkästi evankelisuutta, mutta suostui jossain vaiheessa lukemaan Hedbergin ohjelmakirjan *Teko-opin kumoaminen ja evankeliumin puolustus* sekä toisen evankelisten suosiman kirjan, Stefan Praetoriuksen teoksen *Uskovaisten hengellinen aarreaitta*. Osittain näiden kirjojen lukemisen myötä Bäck omaksui evankelisen herätysliikkeen uskonvakaumuksen ja kiinnittyi siihen siinä määrin, että hän toimi Evankeliumiyhdistyksen toiminnanjohtajana 1880-luvulla ollen siten liikkeen johtaja.⁸³

Sederströmiä koskevien väitteiden todenperäisyyden arviointi on vaikeaa, mutta jotain perää on ainakin Toivolan ehtoollista koskevilla puheilla. Ruotsinkielisessä *Arbetet*-lehdessä oli näet syyskuussa 1911 uutinen siitä, kuinka 3. syyskuuta oli Marttilan kirkkoherra Sederström jättänyt 73-vuotiaan itsellisvaimon Anna Liisa Tippasen ilman ehtoollisen toista osaa, viiniä. *Vapaa ajatus* -lehden joulukuussa 1911 ilmestyneen numeron mukaan Sederström olisi sanonut tällöin ohimennen "Anna Liisa Tippanen poistuu ehtoollispöydästä". Jumalanpalveluksen jälkeen Sederström oli tullut kirkon käytävälle kuuluttaen, että tänään oli eräs henkilö syyllistynyt suureen rikokseen yrittämällä luvatta Herran ehtoolliselle, minkä vuoksi seurakuntalaisten tulisi välttää olemasta tekemisissä kyseisen henkilön kanssa ja olla antamatta hänelle ruokaa ja juomaa. Tämän kuultuaan Tippanen oli mennyt tainnuksiin ja lyyhistynyt kirkonpenkille, josta eräät hänen toivuttuaan taluttivat hänet ulos. Tämän ja eräiden muiden tapausten vuoksi oli Turun tuomiokapituliin tehty kantelu.⁸⁴

⁸² Juho Toivolan kertomus opintaisteluistaan, A.A. Uppalan kokoelma, HMA; A.A. Uppalan laatima kysely vapaiden luterilaisten seurakuntien syntyvaiheista, K.A. Anttion vastaukset. A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

⁸³ Koskenniemi 1998, 22–24.

⁸⁴ *Arbetet* no 39, 29.9.1911, *Vapaa ajatus* no 23–24, 21.12.1911.

Olen yrittänyt löytää Turun tuomiokapitulin arkistoista tapaukseen liittyneitä asiakirjoja, mutten ole niitä löytänyt. Siksi tietoni tapauksesta perustuvat näihin kahteen lehtikirjoitukseen, joissa on kuitenkin tiettyjä neutraaliuteen liittyviä ongelmia. *Arbetet* oli sosialidemokraattinen lehti, ja kyseinen puolue oli varsin kirkkokriittinen tuohon aikaan. Tämä piirre tosin ei artikkelissa näy muuta kuin ehkä asian valitsemisessa uutisaiheeksi. *Vapaa ajatus* puolestaan oli kirkkovastainen aikakauslehti, joka määritteli itsensä "kirkollisten ja valtiollisten valheiden paljastajaksi". Sen kirjoitus aiheesta on voimakkaan kantaaottava ja tapahtumien kustannuksella avoimesti pilaileva. Tämä asettaa sen neutraalin uutisoinnin varsin kyseenalaiseen valoon. Lehdissä ei kerrottu mitään tapahtumien myöhemmästä etenemisestä.

Selvää on kuitenkin joka tapauksessa se, että Marttilassa syntyi parin vuoden sisällä Sederströmin ja eräiden seurakuntalaisten välillä ainakin yksi iso kahnaus. Tämä antaa hyvin taustaa myöhemmille vaiheille ja konflikteille ja ehkä osin selittääkin niitä. En tiedä kuuluiko Tippanen evankeliseen herätysliikkeeseen, vaikkakin Toivolan muistelmat antavat ymmärtää ainakin joltakin evankeliselta kielletyn pääsyn ehtoolliselle. Tippanen ei esiinny 1920-luvun eroliikkeen yhteydessä. Tämä ei kuitenkaan ole mitenkään erikoista, sillä hän oli vuonna 1911 jo iäkäs. Niinpä hän ei ole välttämättä ollut 1920-luvulla enää elossakaan.

Sederströmin henkilökuva jäisi kuitenkin hyvin kapeaksi, jos tutkin sitä ainoastaan Toivolan ja Anttion antamien tietojen perusteella. Häntä on kuvattu leikillisenä ja seurallisena kansanmiehenä, joittenkin mielestä liiankin leikillisenä. Hän teki mielellään tuttavuutta ihmisten kanssa. Romanien kuljettaminen kärryissä aiheutti joittenkin parissa huolta kirkkoherran arvokkuudesta. Hän oli myös aktiivinen vaikuttaja, sillä virkakautensa alkupuolella hän vaikutti diakonissan hankkimiseen seurakuntaan. Lisäksi hän oli aktiivisessa roolissa kansakouluasioissa, niin että Marttilassa seurakunnan kiertokoulut muutettiin alakansakouluiksi jo vuonna 1918. Hänen aikanaan myös pyhäkoulutoimintaa kehitettiin siten, että siellä läksyksi annettuja luettavia myös kuulusteltiin. Aiemmin ne oli kyllä myös annettu, muttei koskaan

kuulusteltu. Sederström piti rippikouluun pääsyn edellytyksenä sitä, että ensin piti käydä pyhäkoulu.⁸⁵

Muilta kuin vapaisiin seurakuntiin liittyneiltä ei näytä säilyneen mainintoja Sederströmin teologisista näkemyksistä. Alifrostin kirjoittamassa Marttilan historiikissa Sederströmin mainitaan olleen hengellisissä kysymyksissä avarakatseinen. Käytännön esimerkkejä Alifrosti ei kuitenkaan mainitse eikä valitettavasti selkeästi sitäkään, mistä tieto on saatu. Sen hän kuitenkin mainitsee, ettei Sederström osallistunut evankelisten seuroihin. Sederström ei siis tuntenut henkilökohtaista kiinnostusta liikkeen toimintaan. Oliko kyse vain välinpitämättömyydestä, vai myöskin opillisesta ristiriidasta? Ainakin Toivolan kuvausten perusteella tällä ja kirkkoherralla oli useampia opillisia kiistoja. Alifrosti mainitsee, ettei Sederströmiä pidetty kovinkaan mieliä liikuttavana puhujana, mutta sen sijaan hänen vaimonsa Alma Sederström oli moniin tilaisuuksiin haluttu puhuja, joka sai puheillaan naiset itkemään.⁸⁶ Tulkintavaihtoehtoja tälle on monia, mutta kun ottaa huomioon muualta saadut tiedot nimenomaisesti evankelisen herätysliikkeen vahvasta vaikutuksesta seurakunnassa, voi olla kyse siitä, että kirkkoherran puheet ovat erilaisen teologisen katsantokannan vuoksi erilaisia kuin se mitä marttilalaiset kaipasivat. Toisaalta olisiko hänen vaimonsa ollut kovinkin eri linjoilla kuin miehensä? Kyse voi olla myös tyylistä, ehkä Sederström ei vain ollut erityisen karismaattinen puhuja.

Koskelta olen koettanut selvittää mahdollisia paikallisia ristiriitoja evankelisten ja seurakunnan välillä. En ole kuitenkaan löytänyt mitään selkeää. Koskella oli toiminnassa ollut jossain vaiheessa Kosken kappalainenkin⁸⁷, kappalaisena vuosina 1892–1897 toiminut Henrik August Mäkinen, joka oli syntyperäinen koskelainen. Häntä seurasi kappalaisena Ludvig Nikander, joka vaihtoi nimensä 1906 Närviksi. Vuodesta 1913 lähtien hän toimi itsenäisen Kosken seurakunnan kirkkoherrana aina vuoteen 1938 asti. Kosken seurakunnan historiikki on sisällöltään hyvin toteava ja keskittyy lähinnä henkilöiden luettelointiin. Niinpä siitä ei saa minkäänlaista kuvaa Närivistä sananjulistajana. Kosken kunnan historiikki puolestaan ei käsittele seurakunnan asioita. Ilmeisesti hän ei ollut ainakaan aktiivisesti mukana evankelisen herätysliikkeen

⁸⁵ Hilma Karoliina Lehtosen haastattelu vuodelta 1977, Marttilan seurakunnan arkisto; Alifrosti 2010, 387–388.

⁸⁶ Alifrosti 2010, 389.

⁸⁷ Tuolloin Koski oli vielä osa Marttilan seurakuntaa sen kappeliseurakuntana.

toiminnassa, mutta tästä ei voi päätellä kovin paljoa. Ainoa itsenäisen seurakunnan jäseniltä saamani muistitieto on liittynyt Kosken kirkkoherran puhevikaan, jonka vuoksi hänen puheitaan oli vaikea ymmärtää. Tästä kerrotaan esimerkkinä Kokin talossa Koskella ollut hautajaistilaisuus, jossa pappi oli ensin lukenut tekstin Raamatusta ja sitten maininnut mistä kohtaa se on, jolloin ihmiset nousivat ylös luullen papin nyt vasta alkavan lukemaan Raamattua. Tähän pappi oli sitten todennut että kyllä hän sen jo luki, mutta voi uudestaan lukea. Maija-Liisa Anttio on saanut tämän muistitiedon Eino Mäkelältä, joka tapahtuma-aikaan nuorena poikana oli tunkenut nenäliinan suuhunsa, ettei olisi nauranut ääneen.⁸⁸ Tämä ei valitettavasti juuri kerro, miksi Koskella useampia henkilöitä erosi kirkosta. Se kertoo kuitenkin siitä, että Marttilassa seurakunnan perustaneet olivat yhteyksissä myös Koskelle. Mikäli Kokin talo on saman Kokin suvun kuin ne, jotka erosivat 1938 kirkosta liittyen itsenäiseen seurakuntaan, on mielenkiintoista, että henkilökohtaisia yhteyksiä oli mahdollisesti jo tuolloin. Koskellahan toimi opettajana Kustaa Andersson, myöhemmin Anttio, joka oli naimisissa Mäkelän tyttären kanssa ja joka myöhemmin perheineen liittyi itsenäiseen seurakuntaan.

Tarvasjoella oli ainakin ollut selviä ristiriitoja. Tämä näkyi erityisesti vuonna 1899, kun arkkipiispa Gustaf Johansson suoritti kyseisessä seurakunnassa piispantarkastuksen. Sen yhteydessä pitämässään saarnassa hän moitti ankarin sanoin evankelisia maallikkosaarnaajia. Hänen mukaansa kiertävät maallikkosaarnaajat, vaikka heidän hartaushetkiensä tarkoitus oli usein hyvä, saarnasivat koko maailman autuuden oppia, joka Johanssonin mukaan oli Raamatun totuuden polkemista. Hän myös syytti näitä saarnaajia tunteiden lietsomisesta ja piti liikkeen laulukirjaa Siionin kannelta epäraitina kirjana, koska sen lauluissa esiintyi hänen mielestään sielullinen ja lihallinen rakkaus Jeesukseen.⁸⁹ Lauri Koskenniemen mukaan tämä viittasi lauluissa esiintyvään morsiusmystiikkaan.⁹⁰ Tämä oli erityisen hätkähdyttävää siksi, että evankelisuus oli Tarvasjoen merkittävin herätysliike. Myöhemmin laaditussa maallikkosaarnaaja Fingerroosin muistokirjoituksessa kerrotaan tämän pyytäneen piispantarkastuksessa puheenvuoroa, mutta sitä ei hänelle myönnetty, vaan

⁸⁸ Anttio, Maija-Liisa, kirjallinen kuvaus Marttilan itsenäisen seurakunnan syntyvaiheista, 30.11.2013, tekijän hallussa; Oja 1949, 61–62, 150; Nallinmaa-Luoto 1994, 285.

⁸⁹ Euran kappelin Piispantarkastuspöytäkirja v. 1899, kirja No 17, Tarvasjoen seurakunnan arkisto.

⁹⁰ Koskenniemi 1984, 59.

arkkipiispa itse kielsi sen. Fingerroosin talossa oli piispantarkastuksen jälkeen päivälliset, joilla myös arkkipiispa oli läsnä. Paikalla oli myös eräitä Fingerroosin suosimia maallikkosaarnaajia, esimerkiksi August Helenius ja J.E. Liljeroos. Näistä kumpikaan ei ollut Tarvasjoelta eikä Evankeliumiyhdistyksen jäsen, vaan he olivat itsenäisiä maallikkosaarnaajia. Heleniuksen kertoman mukaan isäntä oli kertonut arkkipiispalle elämäntarinaansa, mutta alettuaan kertomaan uskoontulostaan oli arkkipiispa keskeyttänyt tämän sanoen Fingerroosin olevan kiihtyneessä mielentilassa ja ettei Pyhä Henki vaikuta tuollaista mielentilaa. Fingerroosin jatkettua puhumista arkkipiispa suuttui ja sanoi lähtevänsä pois, ellei hänen anneta olla rauhassa, jolloin Fingerroos vaikeni. Tämän jälkeen arkkipiispa olisi alkanut puida nyrkkiä kohti Heleniusta ja kritisoinut tämän *Totuuden ystävä* -lehdessä kirjoittamaa hengellistä kirjoitusta tuhlaajapoikavertauksesta. Heillä oli erimielisyyttä vertauksen yksityiskohtien tulkinnassa. Helenius totesi, ettei ollut koskaan kuullut sellaista selitystä, minkä johdosta arkkipiispa huusi Heleniuksen valehtelevan. Tuolloin Liljeroos oli ehdottanut asian selvittämistä siten, että tutkittaisiin yhdessä kyseistä kertomusta, jolloin arkkipiispa Heleniuksen mukaan oli heristänyt nyrkkiä myös Liljeroosille ja sanonut, että jos nämä tahtovat jatkaa taistelua hänen kanssaan, he tulevat sortumaan. Tähän olisi kiista sitten päättynyt. On kylläkin muistettava, että kuvaus päivällisistä on tallentunut ainoastaan sen yhden osapuolen, Heleniuksen, kuvaamana Fingerroosin muistokirjoituksessa, jonka hän kirjoitti *Totuuden Ystävään* 14 vuotta tapahtumien jälkeen.⁹¹ Evankelisten kirkollisen aseman vaikeutta paikkakunnalla tuolloin kuvastaa sekin, että tuolloisesta kappalaisesta mainitaan, että hän tosin ilmoitti kirkossa tulevista seuroista, mutta kielsi samalla menemästä sellaisiin seuroihin.⁹²

Tätä konfliktia ajatellen voi tuntua erikoiselta, miksei Tarvasjoella myöhemmin ollut luterilaisen vapaaseurakunta-aatteen kannatusta. Tähän on kuitenkin nähdäkseni

⁹¹ *Totuuden ystävä* 2/1913, 29–30; *Totuuden ystävä* 5/1913, 74–75. Koskenniemi 1984, 279. Helenius esimerkiksi korostaa voimakkaasti hänen ja muiden kuin arkkipiispan rauhallisuutta, mikä saattaa olla myös puolueellinen arvio. Mielenkiintoinen yksityiskohta on, että samoin kuin myöhemmässä Marttilan kirkkoherran ja Juho Toivolan kiistassa, oli tässäkin tapauksessa talon emännällä eräänlainen sovittelijan rooli. Fingerroosin vaimo näet tuli ilmoittamaan ruuan olevan pöydässä samalla hetkellä, kun arkkipiispan ja Fingerroosin sananvaihto uhkasi kiristyä. *Totuuden ystävä* 5/1913, 29–30.

⁹² Mäkinen 1977, 61. Kyseinen kappalainen eli Johan Viktor Leppänen tosin oli kappalaisena vain vuodet 1898-1900, mutta tapaus kertoo jotakin niistä asenteista, joita liikettä kohtaan saattoi papiston taholta kohdistua. Kappalaiset vaihtuivat paikkakunnalla muutaman vuoden välein johtuen osin siitä että kyseessä ei ollut virka vaan vuosina 1877-1901 kaikki olivat virkaatekeviä. Tämä varmasti lisäsi epävarmuutta sen suhteen, miten papisto suhtautuu herätysliikkeeseen. Oja 1971, 359–360.

selityksensä. 1910 Tarvasjoki lakkasi olemasta Marttilan kappeliseurakunta ja se sai ensimmäisen oman kirkkoherransa. Tuolloin käydystä vaalista on kerrottu, että maallikkosaarnaaja Fingerroos vaikutti suuresti vaaliin. Hän oli tavannut Turussa evankelisten juhlilla Lehtimäen kappalaisen Kaarlo Kustaa Turtolan ja kehotti häntä hakemaan virkaa. Fingerroos luonnollisesti kampanjoi ehdokkaansa puolesta ja hänen vävynsä, opettaja V. Mattila, on kirjoittanut muistavansa kuinka lapsellisesti hän iloitsi, kun Turtola tuli valituksi. Kuvaavaa Fingerroosin vaikutusvallalle seurakunnassa tuohon aikaan on samaisen Mattilan maininta siitä, kuinka jo aiemmin eräs pappi oli todennut mielellään muuten hakevansa Tarvasjoelle papiksi, mutta pelkäävänsä liikaa Fingerroosia, jota talonsa mukaan kutsuttiin myös Herrasmanniksi.⁹³ Turtola oli kirkkoherrana vain vuoteen 1919, mutta hänen kautensa kerrotaan olleen loistoaikaa paikallisten evankelisten elämässä. Vaikka hänen seuraajansa Väinö Edvard Raitalan kerrotaan lukeutuneen heränneiden kannattajiin, ei se näytä paikallisia evankelisia suuremmin horjuttaneen, vaikkei yhteistyö ollutkaan enää yhtä luontevaa kirkkoherran kanssa.⁹⁴ Tarvasjokelaiset evankeliset olivat saaneet kokemuksen siitä, kuinka oli mahdollista saada seurakuntaan samaa linjaa edustava kirkkoherra. Marttilalaisilla tällaista kokemusta ei ollut, vaan päinvastoin ainakin osa koki tulleen papinvaalissa petetyksi. Tämä varmastikin vaikutti siten, että osa ei katsonut muutosta parempaan saavutettavan Marttilassa papinvaalin kautta. Pian sinne olikin kantautumassa aivan uusi vaihtoehto.

⁹³ M(attila) 1957, 53–56; Mäkinen 1977, 61. Oma kysymyksensä on, missä määrin tämä kielteinen suhtautuminen papiston taholta johtui yhteyksistä vapaisiin maallikkosaarnaajiin. Helenius näet kirjoittaa, että mainittujen päivällisten jälkeisenä sunnuntaina oli Fingerroosin luona pelkkien maallikkosaarnaajien pitämä evankeliumijuhla, jossa oli paikalla vain vähän väkeä. Seuraavana vuonna Fingerroos kutsui paikalle myös papin puhumaan, ja väkeä tuli enemmän. Juhlat vain kasvoivat, kun Fingerroos tuli lähempään yhteyteen Evankeliumiyhdistyksen kanssa ja kutsui sen pappeja ja saarnaajia puhumaan. Heleniuksen kirjoituksessa on katkera sävy. Voi pohtia, oliko juuri vapaitten maallikoitten voimakas esiintyminen aiheuttanut ristiriitoja, jotka mahdollisesti hälvenivät heidän roolinsa pienennyttyä. Totuuden ystävä 6/1913, 89–90.

⁹⁴ TYKL/kys/9/Helmi Maaniitty; M(attila) 1957, 56; Oja 1971, 360.

3 KRIISI PUHKEAA

3.1 Ajatus kirkosta eroamisen mahdollisuudesta kantautuu

Tieto mahdollisuudesta perustaa luterilaisia vapaaseurakuntia ja ylipäätään koko ajatus luterilaisesta vapaaseurakunnasta levisi ja kehittyi eri tavoin ja eri reittejä pitkin. Seuraavassa tarkastelen erilaisia väyliä ajatusten leviämiseen. Vertaan näitä myös muihin paikkakuntiin, sekä kokonaiskuvan hahmottamiseksi että siksi, että voitaisiin hahmottaa oliko Marttilan seutu tässä suhteessa poikkeuksellinen vai tyypillinen alue.

Eräs väylä oman seurakunnan perustamisajatuksen kulkeutumisessa seudulle olivat kiertävät saarnaajat. Näillä oli oma vaikutuksensa myös tutkimalleni seudulle. Evankeliumiyhdistyksellä oli useita kiertäviä kolportöörejä, joiden tehtävä oli saarnata ja levittää yhdistyksen julkaisemaa kirjallisuutta. Lisäksi kiersivät papit sekä jotkut sellaisetkin, joilla ei ollut virallista saarnaajan asemaa.

Koskelle asiasta toi tiedon hämeenlinnalainen kauppias ja Evankeliumiyhdistyksen kolportööri Karl Evert Kämäri⁹⁵. Ida Särä on muistellut Uppalalle, kuinka Kämäri oli koskelaisille kertonut, kuinka "Pätiälä rupee hommaamaan luterilaista seurakuntaa." Kämäri oli myös sanonut tästä mielipiteenään, että Jumala oli pannut Pätiälän puhumaan tästä asiasta. Kämäri osallistui sittemmin toiseen Hämeenlinnan kokouksista, mutta suhtautui siellä jo kielteisemmin hankkeeseen.⁹⁶ Kuitenkin hänen kauttaan ajatus oli ilmeisesti lähtenyt seudulla liikkeelle.

Toinen maallikkosaarnaaja, jonka tiedetään puhuneen näistä asioista seudulla oli Oskari Kivistö⁹⁷ Artjärveltä. Hän oli päässyt Evankeliumiyhdistyksen kolportööriksi 1921. Hänen kerrotaan puhuneen asiasta tiukemmin ja vakavammin kuin Kämäri. Hämeenlinnan ensimmäisessä kokouksessa hän oli pitänyt puheenvuoron, jossa hän ilmaisi kärsineensä siitä, kuinka hänen oli pyydettävä saarnaamiselleen lupa sellaisilta, jotka eivät usko. Niinpä hän kannatti itsenäisiä seurakuntia. Uppala sanoo Kivistön liikkuneen suhteellisen rajoitetulla alueella, mikä tuntuu erikoiselta, kun ottaa

⁹⁵ Karl Evert Kämäri (1856–1933), toimi Evankeliumiyhdistyksen kolportöörinä 1919–1932. Koskenniemi 2008, 89.

⁹⁶ Uppala 1976, 200, 225. Kämäri oli vielä ollut myöhemmin yhdessä vapaita seurakuntia kannattavan pastori Uusitalon kanssa puhumassa Somerolla, mistä seurasi Evankeliumiyhdistyksen johtajan Kauko Veikko Tammisen kirje Kämärille, missä vaadittiin kertomaan kanta seurakunta-asiaan. Tällöin Kämäri ilmoitti olevansa yhdistyksen kanssa samalla kannalla. Uppala 1976, 225.

⁹⁷ Oskari Kivistö 1892–1926, torppari Artjärveltä. Evankeliumiyhdistyksen kolportööri 1921–1923, liittyi itsenäiseen luterilaiseen seurakuntaan 1923. Koskenniemi 2008, 82.

huomioon, että hänen mainitaan puhuneen vapaitten seurakuntien asiasta sekä Marttilassa että Kuusankoskella, jotka ovat varsin etäällä toisistaan. Kivistön kerrotaan olleen ensimmäinen kirkosta eronnut evankelinen. Hän erosi kesäkuussa 1923 ja oli perustamassa Lahteen itsenäistä seurakuntaa.⁹⁸ Hän oli siis selvästi omistautunut vapaitten seurakuntien asialle, ja voikin olettaa hänen vaikutuksensa aatteen leviämislle merkittäväksi. Tosin hänen vaikutustaan on voinut heikentää etäisyys Marttilaan. Tiedossani ei ole, kuinka useasti hän kävi siellä saarnaamassa.

Marttilassa ei tuohon aikaan asunut ketään kolportööriä. Osalla paikkakunnista, joissa eroliikettä syntyi, oli taustalla paikallisen kolportöörin voimakas vaikutus asian puolesta. Näistä ovat esimerkkejä ainakin Karstula, jossa toimi maallikkosaarnaaja Juho Merruntaus⁹⁹, ja Veteli ja sen maallikkosaarnaaja Matti Kujala¹⁰⁰. Näille paikkakunnille syntyivät myös suurimmat eroliikkeen seurakunnat. Näihin palaan myöhemmin toisessa yhteydessä.¹⁰¹ Näin voidaan todeta, että paikallisten saarnamiesten näkemyksillä liikkeestä saattoi olla hyvinkin suuri merkitys. Ainakin Merruntauksen kohdalla hänen painoarvoaan on varmasti lisännyt se, että hän oli toiminut saarnaajana monia vuosia ja oli siten tunnettu sananjulistaja ainakin kotiseudullaan.

Myös Pätiälä itse kiersi puhumassa tälläkin seudulla. Aivan selkeää ei ole, oliko hän muutenkin saarnamatkalla ja seurakunta-asiasta tuli puhe muun ohessa, vai olivatko aiemmat tiedot hänen hankkeistaan saaneet ihmisiä kutsumaan hänet puhumaan nimenomaisesti omien seurakuntien asiasta. Ainakin loppiaisenä 1924 Pätiälä oli Marttilassa erikseen puhumassa seurakuntakysymyksestä. Tähän johtaneita syitä käsittelen seuraavassa luvussa. Pätiälän vaikutuksen on todettu ylipäätään olleen paikallistasolla merkittävä eroliikkeen saamalle suosiolle myös muualla. Hän oli vuosien aikana tullut evankeliselle väelle tutuksi saarnamatkojensa vuoksi sekä Evankeliumiyhdistyksen palveluksessa että myöhemmin orpokoti Siunaukselan asiamiehenä. Erityisen ahkerasti hänen mainitaan käyneen Ilmajoella, Karstulassa ja tutkimassani Marttilassa, joista kaikissa Arkkila mainitsee hänellä olleen läheisiä

⁹⁸ Uppala 1976, 200, 248, 313, 292.

⁹⁹ Johannes Merruntaus (1875–1951), maanviljelijä Saarijärveltä. Kävi Kanadassa 1902–1903, oli Evankeliumiyhdistyksen kolportöörinä 1908–1924. Liittyi itsenäiseen luterilaiseen seurakuntaan 1924. Koskenniemi 2008, 99.

¹⁰⁰ Matti Kujala (1862–1943), maanviljelijä Vetelistä. Evankeliumiyhdistyksen kolportööri 1919–1923, liittyi itsenäiseen luterilaiseen seurakuntaan 1923. Koskenniemi 2008, 86.

¹⁰¹ Arkkila 1975, 113, 118–119. Tosin näin ei ollut aina, esimerkiksi Kivistön eroaminen ei aiheuttanut Artjärvellä laajempaa liikehdintää.

ystäviä.¹⁰² On myös muistettava, että kun myöhemmin käsittelen Pätiälän kirjoittamia vapaitten luterilaisten seurakuntien asiaa esitteleviä kirjasia, niin luonnollisesti leviämistä on edistänyt se, jos niiden kirjoittaja on ollut ennestään paikkakunnalla tunnettu ja arvostettu. Näin vaikuttaa Marttilassakin olleen asiain laita.

Myös *Paimen*-lehdellä oli monin paikoin suuri merkitys sen ryhmän näkemysten levittäjänä, joka lopulta päätyi perustamaan itsenäisiä seurakuntia. Kyseessä oli teologinen aikakauskirja, joka alkoi ilmestyä vuoden 1921 alussa. Lehti kokosi levikkinsä puolesta varsin tehokkaasti evankelisen liikkeen tunnustusrintaman. Jo ensimmäisenä ilmestymisvuotenaan sitä tilattiin yli 3000 kappaletta, ja vuonna 1922 tilaajamäärä oli yli 4000. Kyseessä oli teologiselle aikakauslehdelle huomattava tilaajamäärä, sillä samaan aikaan kirkollinen aikakauslehti *Vartija* jäi alle 1000 tilauksen.¹⁰³ Johdannossa mainitsin siitä, että evankelisella liikkeellä oli omilla lehdillä muita herätysliikkeitä suurempi merkitys ja että liikkeellä oli useita eri lehtiä. Tämä on varmasti edesauttanut myös *Paimenen* leviämistä.

Lehteä tuli myös Marttilaan ja Koskelle jonkun verran, Karinaiisiin ja Kuusjoelle alle kymmenen tilausta. Niiden tilaajamäärät eivät kuitenkaan olleet mitenkään erityisen suuria, kun vertaa muihin paikkakuntiin. Koskelaisen Ida Särän mukaan lehteä ei levinnyt Koskelle kovin paljoa, mihin hän piti syynä paikkakunnan evankelisten veltostumisesta. Särä itse oli lehden innokas lukija, sillä 1930-luvun lopulla kirjoittamassaan kirjeessä Uppalalle hän kertoo säästäneensä vanhat *Paimenensa* ja lukevansa ne joka vuosi ainakin kertaalleen läpi. Eino Mäkelä kertoo Pätiälän toimittaneen *Paimenta* Marttilaan, mutta on hieman epäselvää tapahtuiko tämä vasta kun tieto hänen näkemyksistään oli jo kantautunut kirjasten kautta. Levikki painottui Lounais-Suomeen, missä tutkimusalueeni sijaitsee, mutta tutkimuskohteeni tapaisista maalaispaikkakunnista erityisen suuri tilaajamäärä oli Ilmajoella, Vetelissä ja Karstulassa, joihin kaikkiin syntyi myös luterilainen vapaaseurakunta.¹⁰⁴ Kuitenkaan

¹⁰² Arkkila 1975, 119; Uppala 1976, 200, 293.

¹⁰³ Arkkila 1975, 53–54.

¹⁰⁴ Ida Särän kirje A. Aijal Uppalalle, vastaanotettu 31. elokuuta 1938, A.A. Uppalan kokoelma, HMA; Uppalan laatima kysely vapaiden luterilaisten seurakuntien syntyvaiheista, Eino Mäkelän vastaukset, A.A. Uppalan kokoelma, HMA; Arkkila 1975, 55–56; Uppala 1976, 200. Uppalan informanttien joukossa Paimenen rooli vaikuttaa erittäin suurelta. Useat ympäri Suomea mainitsevat tilanneensa sitä ja sen auttaneen heitä selvittämään opillista kantaansa. Mainintoja on useampi Helsingistä, Ilmajoelta, Jämsästä, Karstulasta, Lahdesta, Turusta ja Vetelistä sekä yksittäisiä Hämeenlinnasta, Keuruulta,

lehden levikki ja kirkosta eroaminen eivät olleet yksi yhteen, johtuen varmasti osin siitä että lehti ei ollut ensisijaisesti separatismiin, vaan tunnustuksellisen luterilaisuuden äänenkannattaja, eivätkä kaikki sen toimituskunnassa olleet lähteneet separatismiin tielle.

Paimenella voikin ehkä ajatella olleen enemmän maaperän muokkaajan rooli, ja ainakin Marttilan alueella suurempi merkitys näyttää olleen sen sijaan Pätiälän kirjoilla. Tosin on saman tien huomautettava, että sekä lehden että kirjojen kohdalla vaikutusarviot perustuvat aikalaisilta aikoinaan kerättyihin tietoihin, jotka voivat olla hyvinkin puutteellisia, minkä lisäksi vain pieneltä osalta heistä on ylipäätään tietoja kerätty.

Pätiälä oli järjestänyt Hämeenlinnassa 5. joulukuuta 1922 keskustelukokouksen, jossa hän oli alustanut kirkosta eroamiseen liittyen pitämällä esitelmän *Ulos leiristä*. Kokouksessa itsessään oli vain alle 20 henkeä, mutta Pätiälän julkaistua alustuksensa painettuna se levisi paljon laajemmalle. Siitä otettiin 10 000 kappaleen painos, ja se herätti kiinnostusta myös kansainvälisesti. 1923 se oli käännetty saksaksi nimellä *Ausser dem Lager*. Tämän käännöksen julkaisi Saksassa sikäläinen luterilainen vapaakirkko, minkä lisäksi kyseistä käännöstä jaettiin Yhdysvalloissa Missouri-synodin kirkolliskokouksessa 500 kappaletta. Tämä osoittaa senkin, että liikkeellä oli alusta pitäen kansainvälistä tukea.¹⁰⁵

Tämän tutkimuksen kannalta kiinnostavinta on kuitenkin kirjasen vaikutus Suomessa, ja erityisesti tutkimallani alueella. Uppalan keräämän aineiston perusteella näyttää siltä, että Pätiälän kirjojen merkitys oli keskeisessä roolissa mitä tulee itsenäisen seurakunnan syntyajatuksen kulkeutumiseen Marttilaan. Koskelta kotoisin ollut Oskari Mäki totesi aiheesta seuraavaa: "Sittenkun kirkkoherra Pätiälän painosta toimittamat

Kuusankoskelta, Kyyjärveltä, Sammaljoelta ja Vuokselasta. (Uppala 1976, 198–204) Lehdellä oli selkeästi keskeinen rooli eroliikkeen ajatusten levittäjänä ympäri Suomen.

¹⁰⁵ Uppala 1976, 170, 181–182 ja 285. Mielenkiintoinen sivujuonne kirjasen vaikutushistoriassa on se, että tuolloin Jehovan todistajien johtomiehiin kuulunut Kaarlo Harteva julkaisi Jehovan todistajien Kultainen Aika -lehestä vuoden 1923 alussa Ulos Baabelista -teemanumeron, jossa propagoitiin vahvasti luterilaisesta kirkosta eroamista. Tässä kirjoituksessa hän käytti tukenaan runsaasti lainauksia Pätiälän "Ulos leiristä" -kirjasta, pitäen sitä osoituksena siitä, kuinka yhä useammat olivat tulleet ymmärtämään kirkon surkean tilan. Juha Sepon arvion mukaan kirjasta haluttiin käyttää siksi, että sen ajateltiin luterilaisen papin kirjoittamana tekevän tehokkaamman vaikutuksen kuin ulkopuolelta suunnattu arvostelu. Seppo 1983, 416–417.

Ulos leiristä ym. kirjaset tulivat näyttämölle niin se oli niinkuin tuli rohtimissa¹⁰⁶ tämä eroasia."¹⁰⁷ Eino Mäkelä puolestaan kertoi, ettei ollut osannut uneksiakaan omista seurakunnista ennen kuin oli saanut sotaväessä ollessaan käsiinsä Pätiälän kirjaset *Ulos leiristä* sekä *Uskovien yhteys ja ero väärästä yhteydestä*. Näitten lukeminen sai hänet toivomaan, että hän olisi Marttilassa, jotta voisi mennä pappilaan eroamaan kirkosta.¹⁰⁸ Hän siis piti näiden kirjasten merkitystä aivan ratkaisevana omalta kannaltaan. Tietoa siitä, lukivatko muut hänen perheestään nämä kirjaset, ei ole, mutta näin voisi olettaa, varsinkin kun samoihin aikoihin Eino Mäkelän kanssa erosivat hänen isänsä ja kaksi veljeään. Kirjasta oli siis levinnyt ainakin jonkin verran sekä Koskelle että Marttilaan. Uppala mainitsee täällä luetun ahkerasti Hämeenlinnan kokousten alustuksia, eli Pätiälän kirjasia, vaikei sieltä näihin kokouksiin osallistuttukaan.¹⁰⁹ Tämä arvio tosin voi perustua edellä mainittuihin tietoihin eikä välttämättä kerro laajemmasta kirjasiin tutustumisesta.

Muita väyliä luterilaisen vapaakirkko -aatteen leviämiseksi en ole alueelta löytänyt. Muilla paikkakunnilla on mainintoja siitä, kuinka Yhdysvalloissa siirtolaisina olleet ja takaisin palanneet olivat siellä tutustuneet sikäläiseen seurakuntajärjestykseen ja olivat sen seurauksena alkaneet kaivata vastaavaa Suomeenkin. Esimerkiksi Karijoelta eräs seurakuntiin sittemmin liittynyt oli Yhdysvalloissa iloinnut saadessaan kuulua mielestään evankeliseen kirkkoon ja oli pettynyt siitä, että Suomessa hänen oli kuuluttava kansankirkkoon.¹¹⁰ Edellä mainittu Merruntauskin oli asunut aikoinaan Kanadassa, joten hänkin oli mahdollisesti saanut siellä toimineista paikallisista seurakunnista jonkinlaisia virikkeitä. Jotkut siis saivat ajatuksen kansankirkosta irrallisista luterilaisista seurakunnista suoraan, ennen kuin ne pastorit jotka

¹⁰⁶ 'rohtimet' ovat pellavasta saatavia karkeita kuituja, joista tehtiin paksua ja karkeaa lankaa työvaatteisiin. 'Tuli rohtimissa' siis viittaa nopeaan ja leimahdusmaiseen palamiseen. "Pellava", Suomen Käsityön Museon internetsivut, viitattu 8.9.2014.

¹⁰⁷ Uppala 1976, 199.

¹⁰⁸ Uppalan laatima kysely vapaiden luterilaisten seurakuntien syntyvaiheista, Eino Mäkelän vastaukset, A.A. Uppalan kokoelma, HMA. *Uskovien yhteys ja ero väärästä yhteydestä* oli toinen Pätiälän kirjanen, joka oli myöskin alkuaan keskustelukokouksen alustus. Kyseessä oli niin sanottu Hämeenlinnan toinen kokous. Kuten *Ulos leiristä*, tämäkin alustus päätettiin painattaa. Pätiälä 1923; Uppala 1976, 192–193.

¹⁰⁹ Uppala 1976, 292. Vertailun vuoksi esitettäköön esimerkkejä myös muilta paikkakunnilta. Ilmajoella sanotaan monien hyväksyneen kirjasen *Ulos leiristä*. Lisäksi Uppalan informanteista kaksi on maininnut, kuinka he kirjasen luettuaan kokivat sen vastaavan omaa vakaumustaan. Kirjasen merkitys vaikuttaa kuitenkin yleisesti olleen eroliikkeen kannalta selvästi *Paimenen* roolia vähäisempi, mitä tulee mukaan liittyneisiin maallikoihin. Uppala 1976, 198–204. On tosin muistettava, että Uppalan otos ei välttämättä ole edustava. Voi myös olettaa, että niissä seurakunnissa jotka myöhemmin eivät olleet Pätiälän johtamia on voinut olla haluttomuutta tuoda esille Pätiälän roolia seurakunnan syntymiselle.

¹¹⁰ Uppala 1976, 115, 199.

myöhemmin ryhtyivät asian ajajiksi. Nämä eivät kuitenkaan vaikuta itsenäisesti ajaneen asiaa. Ehkä he eivät ole tulleet ajatelleeksi, että samanlaista järjestelmää olisi mahdollista rakentaa Suomeen. Kuitenkin aatteen alkaessa levitä nuo aiemmat kokemukset mataloittivat joidenkin kynnyistä liittyä perustettuihin seurakuntiin.

Voidaan siis todeta, että ajatus ja tieto vapaiden luterilaisten seurakuntien mahdollisuudesta ja merkityksestä levisi tutkimusalueellemme useita reittejä pitkin. Niinpä ei ole ihmeellistä, että asia sai kannatusta, varsinkin kun maaperä oli otollinen evankelisten ja kirkkoherran välisten kahnausten vuoksi. Itsenäiset seurakunnat ovat varmasti näyttäneet ratkaisulta päästä eroon vaikeasta tilanteesta. Seuraavassa luvussa käsittelen sitä, kuinka paikkakunnalla osa ryhtyikin käytännön toimiin.

3.2 Ratkaisuja tehdään

10. kesäkuuta 1923 sai *Paimenen* vastaava toimittaja A.E. Koskenniemi kirjeen Marttilasta Juho Toivolalta. Kirjeessä toivotetaan runsasta Jumalan siunausta ja armoa *Paimenen* toimitukselle ja Koskenniemelle itselleen. Kirje sisältää rajua retoriikkaa, kuten "Olkaa vaan rohkeat, älkääkä peljätkö, vaikka kaikki perkeleet olisi yhtenä perkeleenä, kaikki lahkolaiset yhtenä lahkolaisena. Meidän Jumalamme on kaikkia suurempi." Näitä sanoja on Uppala kommentoinut omassa tutkimuksessaan sanoen, että "tällaiset kovat sanat" on saatu Lutherin kirjoista. Toivola kertoo, että hän ja joukko muita on mielenkiinnolla seurannut *Paimenessa* esiteltyä vapaakirkollista järjestelmää, ja he uskovat sen menestyvän. Hän sanoo Marttilassa ja Koskella tämänmielisiä olevan muutamia.¹¹¹ Tässä kohtaa oli siis eroamista harkitseva joukko ainakin jossain määrin järjestäytyneitä, koska kahdelta paikkakunnalta oli tiedossa asiaa kannattavia, minkä lisäksi he näköjään olivat valinneet Toivolan ainakin jonkinlaiseksi johtohahmoksi, kun kerran hän hoiti yhteydenoton *Paimenen* suuntaan.

Sitten Toivola kuvailee edeltävän sunnuntain tapahtumia. Ilmeisesti ne olivat antaneet lopullisen sysäyksen kirjeen kirjoittamiseen. Hän kertoo, että silloin "tuli jo oikein suden käpälät näkyviin, ei enää kynnet piisanneetkaan." Puhe oli Marttilan kirkkoherrasta ja hänen ruumissaarnastaan kirkossa. Ilmeisesti eniten Toivolaa on kiusannut kirkkoherran puheessa seikka, jonka hän on referoinut seuraavasti: "Kun

¹¹¹ Juho Toivolan kirje A.E. Koskenniemelle 10 kesäkuuta 1923, A.A. Uppalan kokoelma, HMA; Uppala 1976, 293.

sielu on täällä vähän päässy kosketuksiin Jeesuksen kanssa niin se kehittyy tuonelassa kirkaudesta kirkauteen." Hautajaistalossa olivat sitten jotkut kyselleet kirkkoherralta aiheesta, jolloin hän sanoi olevansa kannassaan Lutherin kanssa samaa mieltä. Silloin Toivola oli puuttunut keskusteluun. Hänen mielestään asia ei ollut niin kuin kirkkoherra oli puhunut. Toivolan mukaan Raamattu sanoi, että ihmisen pitää kerran kuolla ja sen jälkeen tulee tuomio. Sen sijaan kirkkoherra opetti Toivolan mukaan että kaikkien pitää kuolla ja sen jälkeen tulee kehitys. Toivolan vielä todettua, että luterilaisen seurakunnan papin pitäisi edes vähän seurata Raamattua ja luterilaisia tunnustuskirjoja totesi kirkkoherra Toivolan mukaan, että tunnustuskirjat olivat "paavin ajalle" muttei meidän ajallemme.¹¹² Koska minulla on vain Toivolan katkelmalliset tiedot käytössäni, en voi varmaksi sanoa mistä tarkalleen oli kyse. Toisaalta olisi voinut olla kyse väärinkäsityksestä ja kirkkoherra on saattanut kehitymis-puheillaan tarkoittaa ihmisen ylösnousemusta, mutta olisiko silloin asiasta tullut näin kova kiista eli eikö väärinkäsitys olisi selvinnyt saman tien?

Toivola jatkoi kirkkoherran moittimista, jolloin tämä poistui toiseen huoneeseen. Toivola oli yhä jatkanut moitettaan, mistä voi päätellä hänen seuranneen kirkkoherraa. Kirkkoherran poistuessa Toivola ja ilmeisesti joku muukin oli vielä kehottanut kirkkoherraa ottamaan vaarin Raamatun ja tunnustuskirjojen opista, johon kirkkoherra vastasi kuulevansa leivosen liveryksiä, mutta hänpä raakkuu kuin varis, ja oli sitten Toivolan mukaan alkanut raakkuu variksen lailla "että oikeen kauhista." Toivolan mukaan hän ei ollut kertonut tapahtumista kuin pieniä rippeitä, mutta jo tästäkin sai hänen mielestään riittävän käsityksen kirkon tilasta.¹¹³ Kuvaus on varsin värikäs. Tiiviytensä vuoksi sitä on vaikea analysoida kattavasti. Toivolan omat puheenvuorot vaikuttavat kovin kirjallisuussitaatin omaisilta, ja hän on saattanutkin siteerata runsaasti Raamattua ja Lutherin teoksia puheessaan, sillä se vaikuttaa olleen hänelle tyypillistä. Kirkkoherran kohdalla on muistettava, että kaikki mitä tästä sananvaihdesta tiedämme on peräisin Toivolalta, jonka kanssa hän oli jo ennestään huonoissa väleissä. Mitä ilmeisimmin hän oli erittäin turhautunut keskustelusta, mikä selittäisi hänen käytöstään. Oli selvää, etteivät Toivola ja kirkkoherra pystyneet löytämään

¹¹² Juho Toivolan kirje A.E. Koskenniemelle 10 kesäkuuta 1923, A.A. Uppalan kokoelma, HMA; Uppala 1976, 293.

¹¹³ Juho Toivolan kirje A.E. Koskenniemelle 10 kesäkuuta 1923, A.A. Uppalan kokoelma, HMA; Uppala 1976, 293.

yhteisymmärrystä. Huomiota kiinnittää myös se, että Toivolan mukaan tämä hänen kokemuksensa paikallisesta kirkkoherrasta antoi riittävän käsityksen kirkon tilasta yleisesti. Kun toisaalla käsittelen sitä, kuinka kirkosta eronneet vetosivat kirkon yleiseen huonoon tilaan ja pohdin, missä määrin kyse oli todella yleisestä tilanteesta ja missä määrin Marttilan omasta tilanteesta, niin nähdäkseni tämä yksityiskohta osoittaa, että kyse ei välttämättä ollut mistään yksiselitteisestä asiasta. Ainakaan Toivola ei näytä erotelleen näitä toisistaan, vaan paikallistason ongelmat olivat hänelle todiste kirkon huonosta tilasta.

Tässä kohtaa haluan lyhyesti todeta, että muisti on tunnetusti melko ailahteleva. Tällä on iso rooli varsinkin silloin, kun tapahtumista on vain yhden henkilön muistitietoa. On myös tutkittu, kuinka ihminen voi hyvinkin tehokkaasti unohtaa sen, mitä todellisuudessa on tapahtunut ja muistaa asiat sellaisina, kuinka itse tapahtumat tulkitsee. Ihmisen muisti ei näet ole niinkään valokuvamainen vaan perustuu enemmän tapahtumista tehtyihin tulkintoihin ja niistä rakennettuihin merkityksiin.¹¹⁴ Toivolan tapauksessa tosin vääristyneisyyttä ehkäisevät tapahtumien kirjaaminen ylös varsin pian tapahtumien jälkeen. Kuitenkin on nähdäkseni mahdollista, että hän on saattanut muistaa itsensä tietyissä tilanteissa sanavalmiimpana ja rauhallisempaan kuin on ollutkaan. Ihmisen miettiessä, mitä jossain tilanteessa olisi pitänyt sanoa, voi hän helposti luulla jopa sanoneensa niin, vaikkei asia silloin olisi juolahtanut hänen mieleensä.

16. tammikuuta 1924 Toivola lähetti kirjeen Uppalalle. Kirjeen alusta asti tuli selväksi, millaisessa tilanteessa Toivola katsoi elävänsä: "Ajattelin vähän kirjoittaa kuulumisia täältä näin sota aikana jo veren lainehtiessa, lähes kaikki Suomen kirkon kynät ja kielet on tä[h]däntynä Herran seurakuntaa vastaan, ja kansain meret heittää lokaa ja mutaa sen kallioseiniä vastaan."¹¹⁵ Toivola otti tilanteen ilmeisen vakavasti, ja hän oli tehokkaasti sisäistänyt hengellisten kirjojensa retoriikan. On huomattava että hän kuvaa hengellistä sodankäyntiä, verenvuodatukselta millään tasolla ei tässä konfliktissa ollut kyse.

Ensiksi Toivola kertoo, kuinka Pätiälä oli käynyt paikkakunnalla loppiaisena ja että häneltä saatiin kuulla Raamatun ja tunnustuskirjojen oppia. 8. tammikuuta 1924

¹¹⁴ Lund 2013, 149.

¹¹⁵ Juho Toivolan kirje A. Aijal Wegeliukselle 16. tammikuuta 1924, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

puolestaan oli pidetty paikallisen nuorisoliiton vuosikokous, josta tuli myrskyisä. Sen seurauksena oli johtokunnasta eronnut 12 henkeä. Kokouksessa oli käsitelty M.I. Kuusen¹¹⁶ oppia tuhatvuotisesta valtakunnasta sekä Julius Engströmin kirjoituksia Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta. Oli päädytty siihen näkemykseen, ettei Engström edes pyrkinyt siihen, että oppi olisi käytännössä, vaan riitti että se löytyi kirjoista. Toivolan mukaan nuorisoliitto luhistui kokouksessa ja että sihteeri oli näyttänyt kovin nololta.¹¹⁷ Toivola ei mainitse, kuka sihteeri oli. Puhe voi toki olla kokouksen sihteeristä, mutta nähdäkseni ei ole mitään syytä mainita erikseen tämän reaktioita. Luultavimmin kyse onkin Evankeliumiyhdistyksen piirisihteeristä, joka hyvinkin on voinut olla läsnä osaston vuosikokouksessa. Tällöin kyseessä olisi ollut Arvo Mäki-Jouppila, joka oli aloittanut Lounais-Suomen piirisihteerinä 26. marraskuuta 1923 asuttuaan sitä ennen Ilmajoella, Etelä-Pohjanmaalla. Kokous oli ilmeisesti osa kierrosta, jossa hänen oli tarkoitus vieraila kaikissa vastaperustetun Lounais-Suomen piirin paikallisosastoissa.¹¹⁸ Voi kuvitella, miltä vasta runsaan kuukauden alueella toimineesta piirisihteeristä on tuntunut hänen seuratessaan ilmeisen myrskyisää kokousta, varsinkin, kun hän vasta toimeensa astuneena on tuskin voinut omata sellaista auktoriteettia, jolla hän olisi voinut hillitä kiistaa.

Uppala arvelee, että tämän kokouksen jälkeen olisi paikallinen kauppias K. Hildén lähettänyt Evankeliumiyhdistyksen johtajalle Kauko Veikko Tammiselle kirjeen. Tieto lähetysajankohdasta ei ole varma siksi, että Uppalalla oli tutkimuksessaan käytettävissä ainoastaan Tammisen lähettämä vastaus. Hildén oli Evankeliumiyhdistyksen jäsen jo vuodesta 1906, jolloin paikkakunnalla oli hänen lisäksi vain kaksi yhdistyksen jäsentä. Suurin osa evankelisista ei näet ollut jäsenenä

¹¹⁶ Maunu Ilmari (Immo) Kuusi (1882–1964) toimi Evankeliumiyhdistyksen nuorisoliittojen pääsihteerinä vuosina 1919–1930 sekä 1945–1956. Hänen Evankeliumiyhdistyksen yleislinjasta poikkeavat opilliset painotuksensa herättivät jännitteitä. Arkkila 2006, 23–26.

¹¹⁷ Juho Toivolan kirje A. Aijal Wegeliukselle 16. tammikuuta 1924, A.A. Uppalan kokoelma, HMA; Uppala 1976, 293.

¹¹⁸ Mäkinen 1973, 26. Lounais-Suomen nuorisoliittopiiri oli perustettu 22. syyskuuta 1923 Turussa. Perustavassa kokouksessa oli ollut paikalla 20 osaston edustajat, Marttilasta K. Ojaniemi ja Aukusti Nummila. Piirisihteeriksi valitulle Arvo Mäki-Jouppilalle annettiin tehtäväksi joulukuun 1923 ja kevään 1924 välisenä aikana kahdesti kaikki piirin alueella toimivat osastot. Tarkoituksena oli tervehtiä osastoja ja elvyttää niiden toimintaa, kehottaa tukemaan Japanin-lähetystä sekä pitää vuosikokoukset. Näin ollen on erittäin todennäköistä, että mainittu sihteeri on Mäki-Jouppila. Hänen kerrotaan tehneen työtään suurella innolla. 1924 hänen kerrotaan käyneen kaikissa osastoissa vähintään kolme kertaa ja useimmissa neljä kertaa. Työtaakka rasitti hänen terveyttään, ja hän anoikin lomaa jo keuhkotalvella 1925 ja pyysi eroa 1927 alussa. Työmäärän lisäksi oli Marttilassa ja joissain muissakin osastoissa ollut keskusteluja kirkkokysymyksestä, mikä osaltaan on voinut viedä Mäki-Jouppilan voimat. Mäkinen 1973, 25–30.

tässä kattojärjestössä, vaan siinä oli kutsujäsenyys, jolloin jäsenet yleensä edustivat liikkeen aktiivisinta osaa. Hildén oli arvostellut yhdistyksen asennetta vapaitten seurakuntien asiassa ja todennut *Sanansaattajassa* olleiden kannanottojen olevan miltei yhdistyksen sääntöjä vastaan. Tamminen kiisti tämän väitteen ja muistutti, että yhdistyksen säännöissä todetaan sen tekevän yhteistyötä kirkon papiston kanssa. Tammisen kirje saapui Marttilaan vasta sen jälkeen kun ensimmäiset olivat eronneet kirkosta. Uppala mainitsee kauppiaan hyväksyneen Tammisen selityksen ja muiden hänen kanssaan.¹¹⁹ Oliko tämä kirje ratkaisevassa asemassa kirkkoon jäämisen suhteen, vai oliko päätös syntynyt jo aiemmin?

12. tammikuuta Marttilan pappilassa oli vilkasta, kun yhteensä kuusi henkeä kolmesta eri perhekunnasta kävi ilmoittamassa eroavansa kansankirkosta. Saman oli tehnyt kaksi henkeä Koskella edeltävänä päivänä.¹²⁰ Yksi näistä Marttilassa eronneista oli Juho Toivola vaimonsa Marian kanssa. Juho Toivola on kirjoittanut tästä tapauksesta kiehtovan selostuksen, jota tarkastelen seuraavaksi. Sen sisältö on varsin värikäs, ja onkin valitettavaa, ettei tiedossani ole minkäänlaista kirkkoherran kuvausta tapauksesta, joka voisi antaa tapahtumiin toisen näkökulman. Niinpä on korostettava, että seuraavassa kuvatut tapahtumat perustuvat tyystin Toivolan kuvaukselle tapahtumien kulusta. Tapahtumista on itse asiassa toinenkin Toivolan kirjoittama lähde, nimittäin hänen kirjeensä Uppalalle, mutta sen sisältö ei käytännössä poikkea muistelmista olevista tiedoista, se on ainoastaan huomattavasti suppeampi.

Toivolat ilmoittivat Sederströmille eroavansa Suomen valtiokirkosta. Tähän Sederström oli vastannut Juho Toivolalle: "Menet papiksi Pätiälän seurakuntaan". Tähän Toivola oli vastannut, ettei Pätiälällä ole seurakuntaa sen enempää kuin Sederströmilläkään, vaan seurakunta on Herran. Tämän jälkeen Sederström totesi antavansa mielellään eron, sillä "sinä olet koko ajan, kun minä olen Marttilassa ollut, riivannut seurakuntaa. Sinä olet yksin oikeassa ja toiset kaikki väärässä". Tähän Toivola totesi, ettei ollut tullut riitelemään, vaan toivoi, että kirkkoherra kirjoittaisi hänelle eron. Tämän jälkeen Sederström kysyi: "Minkä tähden eroat?" Tämä kysymys ei ollut tarkoitukseltaan ainakaan pelkästään provokatiivinen, sillä kirkosta eronneiden kirjassa oli kohta jossa tätä asiaa kysyttiin. Huomionarvoista on, että ennen Toivoloita kirkosta oli eronnut

¹¹⁹ Uppala 1976, 293–294.

¹²⁰ Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta eroavien luettelo Marttilan seurakunnassa, A.A. Uppalan kokoelma, HMA; Uppala 1976, 294.

ainoastaan kaksi henkeä edeltävänä vuonna, joten kyseessä oli kirkkoherralle melko uusi toimitus.¹²¹

Toivolan vastaus oli varsin mahtipontinen ja provokatiivinenkin: "Sentähden, että olette hyljänneet Raamatun ja tunnustuskirjain opin ja paiskanneet ne romukoppaan ja saarnaatte paavin oppia". Ei ole mitenkään yllättävää, että kirkkoherrankin reaktio oli kärkevä: "Onko Suomen kirkossa paavin oppi? Minä käsken todistajat. Kirjoitetaanko paavi?" Toivolan vastattua, että kirjoitetaan sitten, Sederström olisi kysynyt kirjoitetaanko "paavi, paavi, paavi, paavi, paavi, paavi---" ,mikä olisi sitten jatkunut pitkään, Toivolan huomauttaessa väliin, että papottakoon iltaan asti, ettei jäisi kesken. Lopetettuaan 'paavin' hokemisen kirkkoherra olisi alkanut hokea, että "Toivola tulee pakanain kirjaan, pakanain kirjaan, pakanain kirjaan, --- Toivolasta tuli pakana, pakana, pakana, pakana --- ja lopuksi sanon sinulle, että sinä et kelpaa tässä seurakunnassa todistajaksi, etkä lapsen kummiksi ja hautausmaa maksaa 400 mk".¹²² Puhe "paavin opista" näyttää selvästi provosoineen kirkkoherraa. Toivola on luultavasti esittänyt vastaavia syytöksiä aiemminkin. Toivola oli ainakin jossain määrin lukenut, joten voi olla, että hän aidosti katsoi kirkkoherran oppikäsitysten olevan katolisia. Toisaalta kyse voi myös olla Lutherin kirjoista omaksutusta retoriikasta.

Kirkkoherran ilmoittama hautamaksun suuruus ja seurakunnallisten oikeuksien menetys olisi varmaan muutenkin ollut syytä ilmoittaa henkilön erotessa, mutta asiassa voi nähdä myös eräänlaisen varoittavan sävyn. Yhteisössä, jossa lähes kaikki kuuluivat samaan seurakuntaan aiheutti kirkosta eroaminen sen, ettei eronnut enää käytännössä ollut yhteisön täysivaltainen jäsen. Erityisesti kelpaamattomuus toimia kummina muuta kuin oman yhteisön sisällä on varmasti tuntunut ainakin joistain eronneista kovalta palalta.

Tässä vaiheessa saapui paikalle toisia eroajia, luultavasti ainakin kolme Mäkelää, sillä he ovat eronneiden kirjassa heti Toivoloiden jälkeen. Toivola hätistettiin ulos, mutta hän seisahtui kanslian oven taakse. Hän kuunteli kuinka kansliassa alkoi "sama rähinä". Eino Mäkelä oli tuolloin eroamassa isänsä ja veljensä kanssa. Hän on myöhemmin Uppalalle kertonut, että kirkkoherra suhtautui hänen eroonsa selviönä. Muistitiedon

¹²¹ Juho Toivolan kertomus opintaisteluistaan, A.A. Uppalan kokoelma, HMA; Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta eroavien luettelo Marttilan seurakunnassa, Marttilan seurakunnan arkisto.

¹²² Juho Toivolan kertomus opintaisteluistaan, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

mukaan kirkkoherra olisi sanonut eroamistilanteessa Eino Mäkelälle, että hän antaa mielellään tälle nuorelle miehelle eron, sillä tämä oli kirkkoherraa rippikoulusta saakka häirinnyt. Sen sijaan kirkkoherra oli vastustanut hänen isänsä Frans Mäkelän sekä Antti Alhaisin, joka myös erosi samana päivänä, eroamista Eino Mäkelän sanoin "sekä hyvällä, että pahalla". Mäkelän kertoman mukaan hän käytti vakuuttelussa myös Evankeliumiyhdistyksen lehtiä, vaikka ne aiemmin olivat olleet kirkkoherralle, edelleen Mäkelän mukaan, "kaikkein viheliäisimpiä sepustuksia".¹²³ Ilmeisesti Alhaisi on eronnut Mäkelöiden kanssa yhtäaikaan, kun kerran Eino Mäkelä on liittänyt hänetkin kuvaukseensa. Selvästi kirkkoherralla oli erityistä kiistaa Eino Mäkelän kanssa, mutta mikäli se juonsi jo Mäkelän rippikouluajoista asti voisi kuvitella sen juontavan sellaisista uskonnollisista käsityksistä, joita on esiintynyt muillakin Mäkelän perheenjäsenillä. Ehkä konflikti nimenomaisesti Einon kanssa on johtunut siitä, että rippikoulun myötä kirkkoherra on ollut nimenomaisesti tämän kanssa läheisessä kontaktissa ja nimenomaisesti uskonasioita käsittelevässä yhteydessä.

Tätä keskustelua Toivola jäi kuuntelemaan. Sederströmin vaimo huomasi tämän ja yritti saada hänet pois oven takaa. Samalla hän oli sanonut Toivolalle: "Nyt olet valmis pappi. Saat ruveta tekemään lähetystyötä". Mitä ilmeisimmin sanat sanottiin ivaten, sillä Toivola vastasi, että "Ei rännätä virnistellä, pitäisihän papin emännän sen verran tietämän, ettei kirkostaeroaminen mikään papiksivihkiäminen ole". Tämän jälkeen Toivolan käskettiin astua ulos, mutta Toivola sanoi, että hän on "maksanut pappilan rakennusrahaa, niin voin täällä vähän aikaa olla". Tämän jälkeen rouva Sederström poistui ja sanoi, että "pysykää sitten siinä rakennetussa pappilassanne".¹²⁴ Kirkkoherran vaimo siis toisti miehensä käsityksen Toivolan ryhtymisestä uuden seurakunnan pastoriksi. Tämä ajatus varmasti perustui Toivolan näkyvään asemaan eronneiden joukossa, hänhän oli näistä ensimmäinen, mutta tämä voi myös kertoa siitä, mitä pariskunta arveli Toivolan motiiviksi eroamiselle. He varmaan arvelivat Toivolasta nyt tulevan uuden seurakunnan johtajan. Marttilan kirkkoherrapariskunta ei

¹²³ Juho Toivolan kertomus opintaisteluistaan A.A. Uppalan kokoelma, HMA; A.A. Uppalan laatima kysely vapaiden luterilaisten seurakuntien syntyvaiheista, Eino Mäkelän vastaukset, A.A. Uppalan kokoelma, HMA; Anttio, Maija-Liisa, Kysely Marttilan vapaan ev.lut. seurakunnan alkuvaiheista, , 24.11.2013, tekijän hallussa.

¹²⁴ Juho Toivolan kertomus opintaisteluistaan, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

välttämättä ollut erityisen tietoinen Pätiälästä ja muusta laajemmasta kuviosta, mistä johtuen he katsoivat asiaa hyvin paikallisesti.

Edellä mainituista tapahtumista on siis tosiaan olemassa vain Toivolan selostus, ellei oteta huomioon Arvo Mäkelän mainintaa perheenjäsentensä keskustelusta sekä kirkosta eronneiden kirjaa. Sieltä on mahdollista tarkistaa mitä kirkkoherra kirjoitti, vaikkakin kyseessä ei ole aivan alkuperäinen asiakirja. Tiedot on nimittäin alkuaan laitettu muuttaneiden kirjan oheen ja myöhemmin siirretty kirkosta eronneiden kirjaan. Sisältö on kuitenkin kopioitu. Toivolan kohdalla ei eron syyin kohdalle ole merkitty mitään paavista tai pakanasta, vaan seuraava teksti: "Suomen ev.lut. kirkko on eronnut luteril. tunnustuskirjoista ja me olemme ne korjanneet romukopasta". Tämä vastaa melko hyvin Toivolan kuvausta. Se että Toivola kumppaneineen on kaivanut tunnustuskirjat romukopasta voi olla joko Toivolan itse lausuma ajatus, jota hän ei ole muistelmiaan kirjoittaessaan muistanut tai sitten kirkkoherran oma johtopäätös Toivolan ajatuksista. Toivolan vaimo on ilmoittanut erosyykseen saman kuin miehensäkin. Mäkelän veljekset Johannes ja Eino ovat kumpikin sanoneet syyksi "Ev.lut. kirkon väärä Raamatun vastainen opetus". Heidän isänsä Frans Mäkelä on puolestaan sanonut eron syyksi seuraavaa: "Kirkossa suvaitaan sellaista opinsuuntaa mikä poikkeaa tunnustuskirjoista".¹²⁵ Näistä erosyistä voisi tehdä muutamia huomioita. Ensinnäkin erosyissä puhutaan kirkosta kokonaisuutena, eikä Marttilan seurakunnan omasta tilanteesta. Ottaen huomioon kyseisten henkilöiden tulehtuneet välit kirkkoherraan tämä kiinnittää huomiota. Kuinka hyvin marttilalaiset ovat tunteneet yleistä kirkollista tilannetta tehdäkseen siitä tällaisen kokonaisarvion? Ainakin yksi Mäkelän veljeksistä oli lukenut Pätiälän kirjaset, joten niitten kautta on saattanut tulla tietoja ja asenteita. Muitakin tiedonkulun väyliä varmastikin oli, mutta niistä on vaikea sanoa mitään. Tietysti kyse voi olla myös siitä, että paikallisen tilanteen perusteella muodostettiin kuva koko kirkon tilasta. Kun muut totesivat kirkon kokonaisuudessaan poikkeavan tunnustuskirjoista, on Frans Mäkelällä kritiikin kärki toisaalla. Hänen mukaansa on väärin, että kirkossa suvaitaan tunnustuskirjoista poikkeavaa opetusta. Hän ei siis väittänyt koko kirkon luopuneen luterilaisuudesta, vaan kritisoi siitä luopuneiden toiminnan sallimista kirkossa. Tämä on toisaalta asia, jonka toteaminen ei ole vaatinut mitään laajempaa kirkollisen tilanteen tuntemista, mutta toisaalta myös

¹²⁵ Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta eroavien luettelo Marttilan seurakunnassa, Marttilan seurakunnan arkisto.

sellainen, joka näkyy myös Pätiälän kirjoituksissa. Pätiälä näet kirjoittaa kirjasessaan *Ulos leiristä* siitä, kuinka "väärän opin tunnustajat ja jumalattomuuden harjoittajat ovat erotettavat seurakunnasta".¹²⁶ Eroliikeen johtohahmot halusivat myöhemmin korostaa, ettei ulkoisilla seikoilla ollut eroamisen kannalta merkitystä. Erityisesti Uppala on korostanut myöhemmin, että he olivat nimenomaisesti ulkoisia syitä vastaan ja että kaikkialla syyt olivat opilliset.¹²⁷ Tätä ei tarvitse ottaa minään ehdottomana totuutena, mutta epäilemättä johtohahmojen asenteet ovat heijastuneet myös maallikkojen perusteluihin.

Toivolan ja kirkkoherran osalta avoin konflikti ei jäänyt varsinaiseen eropäivään. Hän näet kävi 15. helmikuuta yhdessä Eino Mäkelän kanssa hakemassa pappilasta erokirjoja. Tässä yhteydessä käynnistyi jälleen kiivas sananvaihto kirkkoherran kanssa. Ensimmäisestä kirkkoherran tallennetusta repliikistä voi jälleen selkeästi havaita, että hänen ja Toivolan välinen konflikti oli juuriltaan pidempi ja että kirkkoherra piti juuri häntä eroliikkeen paikallisena nokkamiehenä. Hän näet sanoi Toivolan mukaan: "Kyllä sinä olet ilkeä ihminen. Olet saastuttanut tämän seurakunnan farisealaisella opillasi. Sinä olet yksin oikeassa ja toiset kaikki väärässä." Tähän Toivola kertoo vastanneensa: "Se on liika vähän, olisi pitänyt saada enempi saastutetuksi. Tunnetaan liika vähän Jumalan armoa Kristuksessa." Sederström vastasi tähän: "Sanon sinulle, mitä olen saarnoissani tarkoittanut hoilaaajilla. Synteinanteeksiantamus ei riitä. Sen sanoo Jeesus armottomalle palvelialle joka ei anteeksiantanut toiselle." Keskustelu siirtyi siis teologiseksi debatiksi, ja Toivola vastasikin siltä kantilta: "Ei saa sotkea kaikkia sekasin. Raamattu sanoo; 'joka usko ja kastetaan, se pelastuu, mutta joka ei usko, se hukkuu.' Ja: 'Missä synteinanteeksiantamus on, siinä on elämä ja autuus.' Se ihminen on autuas, jolla on synnit anteeksi ja jolle Herra ei syntiä lue." Kirkkoherran vastaus on ainakin Toivolan tallentamana yllättävänkin jyrkkä: "Sinä olet vääräoppinen. Jollet tee parannusta, niin sinä menet helvettiin." Toivola ei ainakaan oman kuvauksensa perusteella näytä tuosta juuri hätkähtävän vaan vastaa myöskin varsin provokatorisesti: "Jos minä menen Kristuksen veren turvissa helvettiin, niin menköön. Sielläkin on hyvä olla, kun Herran oikea käsi on sielläkin." Tällöin kirkkoherra alkoi

¹²⁶ Pätiälä 1922, 12.

¹²⁷ Arkkila 1975, 118. Kuten myöhemmin tulee esille esiteltäessä Vuokselan tapausta, ainakin Uppalan johtama ryhmittymä pyrki pitämään varsin tiukastikin kiinni opillisten syiden keskeisyydestä kirkosta eroamiselle. Siitä, missä määrin Pätiälän johtama ryhmä valvoi tätä asiaa ei ole tarkempia tietoja.

valitella tuomiopäivän olevan Toivolalle kovan päivän, kun tämä on niin paatunut. Tähän Toivola tokaisi, että kai kirkkoherra "tulee päälleni kantamaan", jolloin kirkkoherra oli Toivolan mukaan kiivaasti todennut että "Niin minä tulen, minä teen tiliä tästä seurakunnasta."¹²⁸ Tässä voi nähdä ehkä yhden syyn kirkkoherran jyrkkyyteen Toivolaa ja ehkä evankelisia kohtaan muutenkin. Hän koki seurakunnan paimenena olevansa vastuussa seurakuntansa hengellisestä tilasta, minkä vuoksi hän koki tarpeelliseksi ohjata seurakuntalaistensa uskonnollisuutta oikeaksi katsomaansa suuntaan. Tähänhän Toivolakin pyrki, mutta hänen teologinen katsantokantansa oli toisenlainen kuin kirkkoherralla.

Tässä kohtaa kirkkoherran vaimo kutsui tämän puhelimeen, ja hetken päästä kirkkoherra palasi Toivolan mukaan lauhtuneempana todeten, että hänen täytyy sentään peruuttaa äskeinen tuomionsa. Ilmeisesti siis oli käyty nopea puolisoitten välinen keskustelu. Toivola ei kuitenkaan lähtenyt omalta puoleltaan liennytystä tekemään, vaan otti asian itsestäänselvyytenä, perustellen Raamattua siteeraten kuinka ihmiset tekevät usein vääriä tuomioita. Tämän jälkeen kirkkoherra sanoi itsellään olevan Taivaan valtakunnan avaimet. Tällä hän ilmeisesti tarkoitti viitata niin sanottuun avainten valtaan, eli valtaan antaa ihmisille syntejä anteeksi ja sitoa heidät synteihinsä eli olla antamatta anteeksi, jos he eivät kadu. Tämän oikeuden hän ilmeisesti katsoi pappina kuuluvan itselleen. Toivola taas oli sitä mieltä että avaimet kuuluivat koko seurakunnalle ja että "vanhalla uskovalla kerjäläismummulla, joka maantiellä kävelee keppinsä varassa" on aivan yhtä lailla Taivaan valtakunnan avaimet. Hän jopa sanoo tämän päästävän synneistä ja sitovan ihmisiä synteihinsä paremminkin kuin Marttilan kirkkoherra.¹²⁹ Toivola siis näki avainten vallan haltijan kelvollisuuden edellytyksenä ennen kaikkea uskon eikä muodollista asemaa pappisvirassa. Ilmeisesti hän myös vihjasi, ettei kirkkoherralla tätä uskoa ollut.

Kirkkoherra ilmeisesti suuttui jälleen Toivolalle, sillä nyt alkoivat epäselvyydet eroasiakirjojen käsittelyssä. Papereista näet puuttui kirkkoherran mukaan tarvittavia tietoja. Syntyi riita, jonka yhteydessä kirkkoherra paiskasi eropaperin vasten Toivolan suuta. Toivola kertoo Eino Mäkelän sanoneen paperin jääneen pitkäksi aikaa Toivolan partaan roikkumaan. Mitä ilmeisimmin Toivola oli hyvin kiihtynyt, koska ei ollut itse

¹²⁸ Juho Toivolan kertomus opintaisteluistaan, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

¹²⁹ Ibid.

huomannut asiaa. Kirkkoherra oli käskenyt Toivolaa väistymään ovesta ulos "taikka täällä tapahtuu jotakin." Toivolan sanottua, ettei täällä tapahdu yhtään mitään oli kirkkoherran leuka alkanut vapista ja riita vain yltynyt. Jälleen vaimo kutsui kirkkoherran puhelimeen, jonka jälkeen tämä tuli pian takaisin pyytämään anteeksi, syyttäen kuitenkin Toivolaa. Hän totesi, että Toivolan täytyy tehdä parannus, tai hän joutuu helvettiin. Tällöin Toivola muistutti siitä, kuinka kirkkoherra oli jo toistakymmentä vuotta sitten Toivolan käytyä kirkkoherranvirastossa mäiskinyt käsiänsä pöytään ja vieläkin näytti tätä jatkavan. Tässä oli selvä viittaus Toivolan ja kirkkoherran pitkään keskinäiseen vihanpitoon. Tähän kirkkoherra totesi, että Jeesuskin joutui kurittamaan Jerusalemin temppelissä paatuneita juutalaisia, ja samaa hänkin nyt omalla työsarallaan tekee.¹³⁰

Nyt kirkkoherra kirjoitti Toivolalle erokirjan vaimonsa avustamana. Ilmeisesti hän oli liian kiihtynyt saadakseen sen tehtyä yksin. Sitten hän sanoi Toivolalle: "Meillä on nyt viimeiset hetket. Teillä on täällä kirkkotarhassa hautausmaan kolikka, mutta minä en ole teidän kanssanne missään tekemisissä. Polvistutaan nyt ja rukoillaan." Sitten kirkkoherra oli polvistunut ja sanonut: "Toivola tulee tähän minun viereeni." Tällöin Toivola oli sanonut Lutherin sanovan, ettei ole väliä rukoileeko polvillaan vai seisaaltaan, sillä Herra katsoo sydämeen. Kun kirkkoherra rukoili kauan, Toivolan sanoin "höpisi", alkoi Toivola tekemään lähtöä. Kirkkoherran noustua ylös totesi Toivola Jeesuksen sanoneen, että rukoillessa ei tulisi olla "paljonpuhuvaiset niinkuin pakanat." Tähän kirkkoherra oli todennut, että Herran käsi tulee raskaana Toivolan päälle tämän paatumuksen tähden. Tähän Toivola kertoo sanoneensa lähtösanoikseen: "Herran käsi tuo siunausta, mutta tekopyhän papin neuvo kirousta. Hyvästi!"¹³¹

Toivolan jyrkkyys erityisesti loppuvaiheessa tuntuu erikoiselta. Miksi hän suhtautui niin jyrkästi kirkkoherran sovinnolliselta vaikuttavaan eleeseen? Vaihtoehtoja on useita. Polvirukous ei ole mitenkään tavallista evankelisilla, mutta ilmeisesti se oli kirkkoherralle ominainen rukoustapa. Ehkä Toivola ajatteli kirkkoherran vaivihkaa yrittävän saada hänet toimimaan samoin kuin hän, jotta voisi ajatella jollain tasolla voittaneensa hänet. Koska Toivolalle muistui näin nopeasti mieleen tarkoitukseen

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Ibid.

sopiva Luther-sitaatti, oli aiheesta luultavasti ollut kiistaa joskus aiemminkin. Toisaalta riidan päätteeksi ei Toivola kokenut siinä määrin sovinnollista mieltä, että olisi ollut halukas rukoilemaan kiistakumppaninsa kanssa.

Kaiken kaikkiaan Toivolan kuvauksesta huomaa, että hänellä ja kirkkoherralla oli suuria opillisia erimielisyyksiä sekä pitkä henkilökohtainen riita välillään. Ottaen huomioon sen, että kuvauksen on kirjoittanut nimen omaan Toivola tuntuu erikoiselta, että nimenomaisesti kirkkoherra vaikuttaa kuvauksen perusteella pyrkivän ainakin jonkinlaiseen sovitteluun Toivolan jyrkästi torjuessa sovittelun tai jopa suorastaan yllyttäessä toista suurempaan kiukkuun. Ehkä tilanteessa eskaloitui siinä määrin vanhat, syvät kaunat niin, ettei sovinnolle ollut sijaa. Toki on myös muistettava, että kirkkoherralla oli suuri vaikutus sille, että Toivola ylipäätään oli eroamassa kirkosta. Siksi myönnytykset kirkkoherraa kohtaan olisivat Toivolasta saattaneet tuntua periksi antamiselta ja peräytymiseltä siltä tieltä, jolle hän oli astumassa. Ilmeisesti paljon Lutheria lukeneena hän saattoi jopa tuntea itsensä tämän kaltaiseksi, puhtaan uskon esitaistelijaksi vääryyttä vastaan, mikä innoitti hänet oman asian kiihkeään esiintuontiin.

Mielenkiintoinen seikka, joka ei ilmene Toivolan kertomuksessa, mutta josta K.A. Anttio on maininnut, on Anttion väite siitä kuinka ihmisten tullessa eroamaan kirkosta olisi pappi ihmetellyt, miten ne jotka olivat häntä olleet virkaan äänestämässä, olivat nyt ensimmäisinä eroamassa. Tähän olisi eräs eronhakijoista, jonka Anttio jättää nimeämättä, sanonut: "Te tulitte tänne ketunhätä kainalossa." Tähän kirkkoherra olisi vastannut "No, no, ei saa niin suoraan sanoa." Näitä eroajia Anttio kutsuu evankelisiksi.¹³² Eroajien suppeasta määrästä johtuen kyse lienee Mäkelöistä ja Alhaisista, koska Toivola ei kyseisestä sananvaihdosta kerro eikä hänen eronsa mitä ilmeisimmin tullut kirkkoherralle yllätyksenä. Sen sijaan Mäkelöitten ja Alhaisin kohdalla on jo edellä mainittu kirkkoherran yrittäneen suostutella heitä jäämään, mistä voi päätellä ettei hän pitänyt näitä itsestään selvinä eroajina. Kertomuksessa on selkeä viittaus jo edellä esiintyneeseen näkemykseen siitä, kuinka kirkkoherra olisi teeskentelemällä saanut evankelisten äänet puolelleen. Tapauksesta oli kulunut jo yli

¹³² A.A. Uppalan laatima kysely vapaiden luterilaisten seurakuntien syntyvaiheista, A.A. Uppalan kokoelma, HMA; Marttilan evankelis-luterilaisen seurakunnan kirkosta eronneiden kirja, Marttilan seurakunnan arkisto.

kymmenen vuotta, mutta selvästikään sitä ei oltu unohdettu, kun se nytkin nostettiin esille, tosin ehkä papin ihmettelyn provosoimana. Pettymys oli ollut ilmeisesti kova, ja sen vaikutus nyt toteutuneeseen eroamiseen merkittävä.

Toivolan Uppalalle 16. tammikuuta lähettämässä kirjeessä hän mainitsee eroista sekä eroajien siihenastisen määrän, Marttilasta kuusi ja Koskelta kaksi, sanoen toistenkin luvanneen erota. Hän sanoo heillä nyt olevan kasassa kahdeksanhenkisen paikallisseurakunnan ja että he haluaisivat pitää perustavan kokouksen, mutta tarvitsisivat ohjeita, ja toivoo Uppalan siinä auttavan.¹³³

Pätiälä on ilmeisesti saanut tietoa eroamisista varsin tuoreeltaan, sillä hän on lähettänyt 21. tammikuuta Uppalalle kirjeen Kaustisilta, jossa kertoo ennen sinne lähtöään kuulleensa Koskella kahden ja Marttilassa kuuden eronneen kirkosta. Hän tietää eroamisten päivämäärät ja henkilöiden nimetkin ja toteaa toisia eroavan pian.¹³⁴ Tästä näkyy ainakin se, kuinka Pätiälä mitä ilmeisimmin tunsii paikallista väkeä, vähintään sen joukon, joka oli harkinnut kirkosta eroamista. Pätiälän arvelu muista eroajista ei sekään ollut täysin vailla pohjaa, mutta tuli jäämään paljon vähäisemmäksi kuin Pätiälä luultavasti arveli.

Seurakunnan perustava kokous pidettiin 24. helmikuuta 1924 Koskella Oskari Mäen luona. Viralliseksi nimeksi tuli Marttilan ja Kosken Tl:n Vapaa Ev.-Lut. Seurakunta. Pätiälä oli läsnä kokouksessa ja siellä oli runsaasti muutakin väkeä. Näistä liittyi seurakuntaan tuolloin yhdeksän henkeä. Tilaisuuden luonteesta melko avoimena kertoo se, että siellä esitettiin näkemyksiä sekä puolesta että vastaan. Seurakuntaan liittyneet kutsuivat Pätiälän pastorikseen ja Toivolan tämän apulaiseksi. Tarkoitus oli, että Pätiälä tulisi Marttilaan joka kuukauden viimeinen sunnuntai ja välipyhänä kokoonnuttaisiin Toivolan johdolla kodeissa. Erikoisesti yhden liittyjän mieleen oli jäänyt se hetki, kun vasta perustettu seurakunta vietti yhdessä ehtoollista. Kyse onkin ollut varmasti tunteita herättävästä asiasta, sillä ehtoollisen vietto itsenäisesti merkitsi hyvin konkreettista irtiottoa kansankirkosta, sillä omissa seuroissa ei ehtoollista oltu

¹³³ Juho Toivolan kirje A. Aijal Wegeliukselle 16. tammikuuta 1924, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

¹³⁴ Heino Pätiälän kirje A. Aijal Wegeliukselle 21. tammikuuta 1924, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

vietetty. Elokuuhun 1924 mennessä seurakunnan jäsenmäärä oli noussut 14 jäseneseen.¹³⁵ Kasvua siis oli, mutta vaatimattomampaa kuin eronneet olisivat toivoneet.

Yksi näistä myöhemmin liittyneistä oli K.A. Anttio. Hän oli kirjoittanut Evankeliumiyhdistyksen papille Erkki Niinivaaralle huhtikuussa 1924 kirjeen, jossa kertoi alueella vallitsevasta tilanteesta ja omasta näkemyksestään. On hieman epäselvää, puhuuko hän vain kotikuntansa Kosken vai myöskin Marttilan tilanteesta, hän kun mainitsee esimerkiksi useita pappeja mutta ei nimeä näitä. Hän sanoo, että aiemmin oli ajateltu, että uskonnonvapauslain voimaantultua olisi heti uudenvuodenpäivänä kilometrin pituinen jono eroajia "erään tämänpuolen pappilan oven edessä".¹³⁶ Tämä viittaa luultavasti Marttilan pappilaan, koska kotikunnastaan Anttio tuskin kirjoittaisi tuollaisin sanamuodoin eikä ole tietoa että muualla sillä seudulla olisi ollut sellaista oletettavissa.

Nämä oletukset eivät kuitenkaan toteutuneet. Muutamia "kieltäjiä" eli siis ilmeisesti ateisteja oli eronnut, mutta näiden nimistä ja määrästä ei kukaan ollut kiinnostunut. Sen sijaan "kun erosi muutama uskovainen", oli alkanut melkoinen meteli. On vaikea arvioida puhuuko Anttio Koskesta vai Marttilasta, sillä molemmissa oli ihmisiä eronnut kirkosta samoihin aikoihin, vai puhuuko hän rajaseudulla asuvana yhtä aikaa molemmista paikkakunnista. Joka tapauksessa hän kertoo ihmisten vastustaneen voimakkaasti kirkosta eroamista ja monien sellaistenkin, jotka ennen suhtautuivat papistoon kriittisesti tukevan näitä kritiikittä. Hän kertoi myös siitä, kuinka kaksi juopunutta oli keskustellut siitä, mikä on oikein, jolloin toinen näistä totesi, että ei ainakaan se, että eroaa kirkosta. Tällöin paikalla ollut kirkosta eronnut oli tuuminut, että onko se sitten oikein, jos nämä miehet juovuksissaan kaatuvat. Tällä tapauksella Anttio halusi osoittaa, kuinka kirkosta eronneita pilkattiin yleisesti.¹³⁷

Anttio hämmästeli myös sitä, miten papit olivat yhtäkkiä ikään kuin evankelisten ylimpiä ystäviä, niin että pappi, joka muutama vuosi aikaisemmin oli evankeliumijuhlapäivänä mennyt onkimaan ja huudellut pellon yli, ettei voi nyt esteen vuoksi osallistua, oli nyt valittu nuorisoliitto-osaston johtoon. Anttion mukaan pappi oli sanonut, että voi nyt olla mukana kun nuorisoliitossa ei enää ole hänelle vastenmielisiä

¹³⁵ Uppala 1976, 294.

¹³⁶ Kustaa A. Anderssonin kirje Erkki Niinivaaralle huhtikuussa 1924. A. Aijal Uppalan kokoelma, HMA.

¹³⁷ Ibid.

henkilöitä.¹³⁸ Jos tässä puhutaan Marttilan kirkkoherrasta, on muutos ollut todella nopea. Toisaalta kun muistetaan kirkkoherran sekä Toivolan ja Eino Mäkelän välinen vihamielisyys, asia vaikuttaa realistiselta. Koskelta en ole saanut tietoa yhtä vahvasta vastakkainasettelusta, joten oletan että kyse on tosiaan Marttilasta. Lienee mahdotonta arvioida, oliko kyse aidosta asennemuutoksesta evankelisuuteen vai tarkkaan harkitusta strategiasta torjua enemmän eroamiset. Mitä tulee evankelisiin, niin välttämättä osa heistä ei ole aiemminkaan suhtautunut kirkkoherraan vihamielisesti, mutta näitäkin kirkon jäsenyyteen jääneissä varmasti oli, sen kertoo jo se, että näitten joukossa oli eroamista harkinneita. Mahdollisesti kirkosta eroamisen torjumisesta tuli yhteinen tehtävä ja perusta tälle liittoutumiselle. Oli miten tahansa, niin se näyttää myös toimineen eroamista hillitsevästi.

Anttio ei yritä kirjeessään varsinaisesti muuttaa Evankeliumiyhdistyksen linjaa. Se on lähinnä tervehdys ja varoitus hänelle tutulle ja rakkaalle pastorille Erkki Niinivaaralle. Kirjeessä hän toivoo, että Evankeliumiyhdistys myöhemmin ymmärtäisi seurata niitä, jotka nyt eroavat. Selostaessaan seurakunnan alkuvaiheita Uppalalle Anttio on ilmaissut syyn sille, miksei eronnut heti kun muutkin. Marttilan itsenäistä seurakuntaa ei näet ollut virallisesti rekisteröity, ja kun Luopioisissa rekisteröitiin seurakunta, hän erosi kansankirkosta liittyäkseen siihen. Hän näet oli ammatiltaan opettaja, eikä ainakaan omien sanojensa mukaan päässyt eroamaan aiemmin.¹³⁹ Ilmeisesti ongelma liittyi nimenomaisesti opettajana toimimiseen. Anttion mukaan papit olivat hänen erotessaan jo tottuneet koko asiaan huomattuaan, ettei eroajia tule kovin paljon, mistä johtuen tilaisuus hoidettiin molemmin puolin vähin äänin. Anttio tosin erosikin Koskella eikä Marttilassa. Anttio mainitsee, kuinka Toivolan elämäkerrassa on kerrottu ehkä jännittävin eroamisseikkailu. Hän siis tunsikin kyseisen vihkosen. Luettiin sitä enemmänkin, vaikka kyseessä oli pelkkä käsikirjoitus, vai oliko se ollut Anttion hallussa ja olisiko se siis häneltä päätynyt Uppalalle?

Vuosina 1923–1930 Marttilan keskiväkiluku oli 3092 henkeä. Tuona ajanjaksona kirkosta erosi siellä 9 henkeä. Koskella keskiväkiluku oli samana ajanjaksona 3694 ja eronneita oli 20. Tarvasjoella samat luvut ovat 2185 henkeä ja 5 eronnutta. Tarvasjoen

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Kustaa A. Anderssonin kirje Erkki Niinivaaralle huhtikuussa 1924. A. Aijal Uppalan kokoelma, HMA; A. A. Uppalan laatima kysely vapaiden luterilaisten seurakuntien syntyvaiheista, K. A. Anttion vastaukset, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

eronneista ainoastaan yksi liittyi Marttilassa muodostuneeseen luterilaiseen vapaaseurakuntaan. Muuten eroamiset siellä suuntautuivat siviilirekisteriin tai Suomen vapaakirkkoon. Koskella suuntaus oli luterilaisen vapaaseurakunnan lisäksi siviilirekisteriin ja helluntaierätykseen. Marttilassa sen sijaan ei tuona aikana erottu muihin uskonnollisiin yhteisöihin liittymisen vuoksi kuin luterilaisen vapaaseurakunnan, ja siviilirekisteriin siirtyneitä oli vain kaksi yhdeksästä eronneesta. Näin Marttila on näistä paikkakunnista ainoa, jonka kirkosta eroamisia selkeästi leimaa luterilainen vapaakirkollisuus.¹⁴⁰ Nimenomaisesti Marttilassa oli myös laajempaa kiinnostusta asiaa kohtaan. Seuraavassa luvussa pohdin sitä, mitkä seikat mahdollisesti vaikuttivat tähän sekä toisaalta sitä, miksi loppujen lopuksi nämä pohdinnat eivät monien kohdalla johtaneetkaan seurakuntaan liittymiseen.

3.3 Jakolinjat selvenevät – pääosa jää Evankeliumiyhdistyksen ja kirkon piiriin

Marttilalaiset kirkosta eronneet olivat pääosin kotoisin Marttilan Yläpäästä eli Kosken puoleisesta osasta Marttilaa. Toivolat olivat Siutilasta ja Mäkelät Maunulasta, jotka kumpikin rajautuivat suoraan Kosken rajaan. Alhaisit taas asuivat vähän kauempaa rajasta, Loven kylässä. Tällä seudulla ja ilmeisesti muuallakin Marttilassa monet olivat pitkään kahden vaiheilla sen suhteen, pitäisikö heidän toimia samoin vai ei. Enemmistö päätyi kuitenkin lopulta pysymään Suomen ev.lut. kirkon ja Marttilan seurakunnan jäsenenä. Synä on esitetty ajatusta siitä, että uskovilla on täällä maan päällä ainoastaan salainen keskinäinen yhteys, minkä vuoksi itsenäinen, uskovien muodostama seurakunta ei toimi, sekä se että kansankirkon sisällä on parempi toimia "suolana maailmassa" eli edesauttaa muittenkin kääntymystä.¹⁴¹

Mielenkiintoinen tapausesimerkki henkilöstä, joka harkitsi eroa ja vapaaseen seurakuntaan liittymistä, mutta jäi kuitenkin lopulta kirkon jäseneksi on kauppias Aukusti Heino Karvelan kylästä, eli eri suunnalta Marttilaa kuin ne jotka pääosin erosivat. Tarvasjokelainen Kalervo Mäkinen kertoo kuulleensa äidiltään, joka oli Marttilasta, kuinka Heino oli lähtenyt hevoskärryillä vaimonsa kanssa kohti pappilaa tarkoituksenaan erota kirkosta. Matkalla vaimo oli alkanut epäröidä ja pohtinut, mahtaako hän sittenkään erota kirkosta. Matkaa ei ollut ehditty tehdä kuin vasta

¹⁴⁰Kirkosta eroavien luettelo Tarvasjoen seurakunnassa 1923-1960, Tarvasjoen seurakunnan arkisto; Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta eroavien luettelo Marttilan seurakunnassa, Marttilan seurakunnan arkisto; Seppo 1983, 228, 246, 470.

¹⁴¹ Mäkinen 1973, 101.

kilometri. Juutilan Isontuvan kohdalla ojanahteeseen ajaessa alkoi kauppias pohtia, mahtaako hänkään sitten erota, jos ei vaimo kerran eroa myös, ja ylämäkeen tultaessa hän päätti, ettei sitten erota hänkään ja käänsi hevoset takaisin kotia kohti.¹⁴² Tämä lyhyt kertomus on monella tapaa mielenkiintoinen. Ensinnäkin se antaa esimerkin siitä, kuinka myös muut kuin eroamiseen päätyneet pohtivat eroamisen mahdollisuutta vakavastikin. Toisaalta päätöksen muuttaminen vielä matkan aikanakin kertoo siitä, että asia tuntui kovin epävarmalta eivätkä päätökset olleet mitenkään itsestään selviä. Perhesuhteillakin oli merkitystä, puolin ja toisin. Kauppias Heimon tapauksessa vaimon haluttomuus eroamiseen aiheutti sen, ettei kauppias itsekään lopulta tahtonut erota, kun taas vapaaseen seurakuntaan liittyneiden kohdalla yhtenä vaikuttavana tekijänä saattoivat olla heidän keskinäiset sukulaissuhteensa. Kun tiettävästi asiassa kahden vaiheilla olleita oli useampiakin, niin voidaan sanoa, ettei vapaan seurakunnan jääminen niin pieneksi kuin se lopulta jäi, ollut mitenkään itsestään selvää. Mikäli kannassaan horjuneet olisivat ratkaisseetkin toisin, olisi seurakunta ollut huomattavasti suurempi.

Päätösten muodostumiseen vaikuttivat varmastikin avainhenkilöiden tekemät ratkaisut. Juuri mainittu kauppias Aukusti Heino sekä kauppias Kaarle Hildén Purhalan kylästä olivat evankelisen liikkeen aktiiveja. Heino oli toiminut paikallisosaston puheenjohtajana ja Hildénkin ollut mukana johtokunnassa. Kummastakin tiedetään myös, että he olivat jossain vaiheessa itsenäisen seurakunnan kannalla.¹⁴³ Voisi kuvitella, että mikäli tämä on ollut yleisesti tiedossa, ja luultavasti onkin koska tästä on tieto säilynyt, niin monet ovat näitten paikallisten johtohahmojen päätöksien tukemana tehneet omat ratkaisunsa.

Uskonnollisten syiden lisäksi yhtenä vaikuttimena ratkaisuihin ovat voineet toimia myös niin sanotut sosiaaliset syyt. Eronneista Mäkelät olivat maanviljelijöitä, jotka hankkivat elantonsa omalta tilaltaan eivätkä siten olleet erityisen riippuvaisia muiden suosiosta. Tämä antoi mahdollisuuden tehdä ratkaisuja paikkakunnan enemmistön kannoista riippumatta, samaten kuin se että perhe oli kotoisin muualta eikä siten kokenut ehkä niin suurta paikallisten perinteiden painetta kuin ehkä jotkut muut. Mainittujen kauppiaiden sukujuuria en tunne, mutta sen sijaan heidän ammattinsa

¹⁴² Kalervo Mäkisen haastattelu, 11.12.2012, tekijän hallussa.

¹⁴³ Hilma Karoliina Lehtosen haastattelu 1977, Kirkollisen kansanperinteen yleiskysely, Marttilan seurakunnan arkisto; Mäkinen 1973, 99.

aiheutti varmasti jonkinlaista huolta siitä, miten yhteisö reagoisi asiaan. Kauppiashan on elantonsa puolesta aivan ratkaisevalla tavalla riippuvainen siitä, miten yhteisö häneen suhtautuu ja asioivatko yhteisön jäsenet hänen liikkeessään. En väitä, että tämä olisi ollut ratkaiseva syy, enkä halua kyseenalaistaa heidän ratkaisujensa uskonnollisia vaikuttimia, mutta uskoisin että tämä puoli on ollut yhtenä monista mielessä, kun on arvioitu kuinka asian kanssa tulisi toimia.

Näistä eroamista harkinneista mainitaan erityisesti se, että päätettyään pysyä kirkossa he aktivoituivat entistä voimakkaammin evankelisen herätysliikkeen toiminnassa. Marttilan Yläpään perustettiin oma nuorisoliitto-osasto ja oma rukoushuone osastolle tuli 1929, neljä vuotta aiemmin kuin Vättilän kylään, joka oli ollut yhteisen osaston ja nyt jaon myötä muodostuneen Alapään osaston keskuspaikka. Kauppias Hildénin puolestaan mainitaan samassa yhteydessä kuin kerrotaan hänen vapaaseurakunta -sympatioistaan antaneen rukoushuone -hankkeelle 5000 markkaa sekä kalustaneen pappeinkamarin topatuilla tuoleilla ja hankkineen keittiökaluston.¹⁴⁴ Asiasta voi yrittää tehdä erilaisia tulkintoja. Uuden Yläpään osaston toimialue oli etäällä Marttilan yhtenäisen osaston keskuspaikasta sekä myöskin Kosken osastosta, johon osa tienoon asukkaista oli kuulunut. Se siis oli ollut jonkinlaista periferia-aluetta huolimatta siitä, että liikkeellä sielläkin oli selvästi omia kannattajia. Ehkä separatistinen liikehdintä oli alueella osittain halua saada alueelle enemmän ja paikallisten ehdoilla tapahtuvaa hengellistä toimintaa, mihin osaston perustaminen antoi monille riittävän kanavan.

Tässä kohtaa on syytä hieman tarkastella lähiympäristöä ja tutkia, missä määrin tämä liikehdintä sai kannatusta muualla kyseisellä seudulla. Lyhyesti mainittakoon Turku, johon syntyi vuoden 1925 alussa Turun Vapaa Evankelis-Luterilainen Seurakunta. Perustettaessa siihen liittyi 16 jäsentä ja se tuli kuulumaan Uppalan johtamaan ryhmittymään. Uppala myös toimi turkulaisten pastorina Hämeenlinnasta käsin. Jo edeltävänä vuonna ennen seurakunnan perustamista olivat jotkut turkulaiset liittyneet hänen Hämeenlinnan seurakuntaansa. Turun kohdalla voidaan mielestäni nähdä esimerkki avainhenkilöiden ratkaisevasta vaikutuksesta. Kaupungissa näet vaikutti pastori Anton Einari Koskenniemi, joka oli arvostettu useiden evankelisten parissa. Hän

¹⁴⁴ Hilma Karoliina Lehtosen haastattelu 1977, Kirkollisen kansanperinteen yleiskysely, Marttilan seurakunnan arkisto; Mäkinen 1973, 100–101.

oli myös ollut aktiivisessa roolissa tässä lopulta vapaisiin seurakuntiin johtaneessa tunnustuksellisessa liikehdinnässä, muun muassa osallistumalla *Paimen* -lehden toimittamiseen päätoimittajana. Lehdellä olikin Turussa laaja lukijakunta, sillä sitä levisi sinne 300 vuosikertaa. Kuitenkaan hän ei lopulta koskaan itse liittynyt näihin seurakuntiin. Useiden evankelisten mainitaan odotelleen Koskenniemen ratkaisua asiassa. Lopulta eräs lähetti Uppalalle Hämeenlinnaan kirjeen, jossa pyysi Uppalan apua asian suhteen. Hän näet oli lehdestä huomannut, että siellä oli jo perustettu seurakunta. Uppala tulikin opettamaan turkulaisia ja auttoi heitä perustamaan seurakunnan. Koskenniemen nauttimasta arvostuksesta kertoo se, että Uppala ennen tätä tiedusteli Koskenniemeltä, haluaisiko hän opettaa turkulaisia näissä asioissa, mutta Koskenniemi kehotti Uppalaa hoitamaan asian. Kokoontumisessa olivat useimmat muuten samaa mieltä Uppalan kanssa, mutta vetosivat siihen, että Koskenniemi on yhä kirkon jäsen. Kaksi miestä kävi kysymässä Koskenniemeltä henkilökohtaisesti, aikooko hän liittyä mukaan, johon tämä totesi ettei häntä tule odottaa ja kyseli, oliko Nummenmäeltä joku aikeissa liittyä. Kysyttäessä Uppalan sopivuudesta hoitaa Turun toimintaa Koskenniemi kehotti valitsemaan tämän todeten, ettei hänellä ole mitään sitä vastaan.¹⁴⁵ Tästä ilmenee, että Koskenniemi nautti hyvin suurta arvostusta Turussa erityisesti itsenäisiä seurakuntia kaipaavien keskuudessa. Tästä johtuen voi olettaa, että hänen päätöksensä olla eroamatta vaikutti luultavasti siihen, että jotkut muutkaan asiaa harkinneet eivät eronneet. Koskenniemi oli siis selvästi asian suhteen avainhenkilöitä.

Loimaan lähellä sijaitsevasta Metsämaasta todettiin vuonna 1938, että siellä evankelinen liike on nykyään seurakuntaa kohtaan myönteistä, mutta aiemmin sen parissa oli ilmennyt aikomuksia kirkosta eroamiseen ja oman seurakunnan perustamiseen. Evankelisten parissa oli siis ollut eroaiteita muuallakin Varsinais-Suomen maaseudulla kuin Marttilassa ja Koskella. Voi olla, että näitä aikeita hillitsi osaltaan oman rukoushuoneen saaminen 1924 ja se, että Evankeliumiyhdistys oli vihkimässä sitä käyttöön.¹⁴⁶ Tässä voi nähdä yhteneviä piirteitä Marttilan kanssa, jossa osan aiempi separatismi kanavoitui intoon oman rukoushuoneen hankkimisesta.

¹⁴⁵ Uppala 1976, 301–302.

¹⁴⁶ Niemelä 2003, 335–336.

Oman erikoisen tapauksensa muodostavat itsenäisen Karinaisten paikallisseurakunnan vaiheet. Sen historia tunnetaan varsin heikosti, mutta koska se kuuluu alueellisesti ja ajallisesti yhteen Marttilan vapaan ev.lut. seurakunnan kanssa edustaen toista vapaaseurakunnallista luterilaista liikehdintää näen aiheelliseksi käsitellä työssäni myös sitä. Lisäksi siitä tiedetään itsenäistä tutkimusta ajatellen kovin vähän, mutta tämän työn puitteissa oli mahdollista tutkia myös siihen liittyviä seikkoja.

Karinaisten paikallisseurakunta perustettiin Uppalan mukaan samoihin aikoihin kuin Humppilan paikallisseurakunta, eli ilmeisesti vuoden 1926 tienoilla. Humppilan seurakuntaa johtanut Johan Lamminen kävi myös Karinaisissa. Kummankin seurakunnan yhteisenä keskipisteenä toimi Kristuksen Pyhä Seurakunta, joka oli perustettu 1925. Sen 22:sta rekisteröintianomuksen allekirjoittajasta suurin osa oli Humppilasta, kuten esimerkiksi Johan Lamminen. Joukossa oli kuitenkin kaksi henkilöä Karinaisista, nimittäin O.A. Onnela ja Helmi Onnela¹⁴⁷. Lisäksi oli eräs naispuolinen henkilö Koskelta, mutta nimi on ilmeisesti ollut epäselvä eikä hänen mahdollisesta yhteydestään Karinaisten paikallisseurakuntaan voi sanoa mitään. 1926 tehtiin anomus siitä, että rekisteriin merkittäisiin yhdyskunnalle seurakunta Karinaiisiin. Anomus hyväksyttiin 29.12.1927. Seurakunnan hallitukseen kuului seitsemän henkeä, joista kuusi miestä ja yksi nainen. Hallituksen jäsenten ammattien voi seurakunnan pienen koon vuoksi sanoa antavan hyvän kuvan sen koostumuksesta. Kaikki miespuoliset hallituksen jäsenet olivat lohkotilallisia, naisjäsenen tittelinä oli emäntä. Kaikki asuivat Karinaisissa. Hallituksen jäsen Juho Haapasalo toimi Uppalan tietojen mukaan seurakunnan vanhimpana, mikä ilmeisesti oli seurakunnan johtajaa vastaava nimitys. Huhtikuussa 1928 hallituksen jäseniä muutettaessa muutokset merkittiin myös rekisteriin, tuolloin hallituksen muodostivat kaksi miestä ja kaksi naista, tilallinen ja työmies, neiti ja rouva. Mielenkiintoista on se, että tämä rouvasjäsen oli turkulainen, mikä kertoo siitä miten jäsenkuntaa oli ilmeisesti Karinaisten ulkopuolellakin. Karinainen muodosti kuitenkin selkeästi ytimen, sillä kaikki muut päätöksentekoon osallistuvat seurakuntalaiset asuivat siellä.¹⁴⁸ Johtotehtävissä toimivat Otto Onnela,

¹⁴⁷ Kimmo Sundström on hieman epäselvä sen suhteen, mitkä ovat Onneloiden nimet. Kristuksen Pyhää seurakuntaa käsittelevässä artikkelissa hän käyttää nimeä Otto Alarik Onnela ja tämän vaimosta sekä muotoa Helmi että Helvi. Karinaisten paikallisseurakuntaa koskevassa artikkelissa puolestaan nimet ovat Otto Aleksander Onnela ja Helmi Onnela. Käsittäakseni Otto Alarik ja Otto Aleksander ovat sama henkilö. Sundström 2012a; Sundström 2012b.

¹⁴⁸ Sundström 2012a.

Juho Haapasalo ja Kustaa Aaltonen olivat kaikki eronneet kirkosta jo vuoden 1925 huhtikuussa, siis yli puolitoista vuotta ennen kuin Karinaisten seurakuntaa perustettiin. Mielenkiintoinen yksityiskohta on, että sekä O.A. Onnela että Haapasalot olivat kotoisin Yläneeltä ja Helmi Onnela Hinnerjoelta.¹⁴⁹ Tämänkin seurakunnan keskeiset hahmot olivat siis alkujaan kotoisin muualta kuin Karinaisista, samoin kuin Marttilan tapauksessa Toivolat ja Mäkelät.

Kummassakin tapauksessa muualta tulo on varmaankin helpottanut oman seurakunnan perustamiseen johtaneita ratkaisuja, kun paikalliseen yhteisöön on tultu ikään kuin vieraana eikä sen rakenteisiin, kuten esimerkiksi seurakuntaan, ole niin vahvoja siteitä kuin koko ikänsä paikkakunnalla asuneilla. Lisäksi muualta muuttaneilla ei ole ollut luultavasti myöskään suvun tuomia paineita. Toisaalta taas asialla on myös kääntöpuolensa, sillä muualta muuttaneet, joilla ei ole vahvaa sukuverkostoa eivät myöskään saa niin helposti hankkeelleen laajaa tukea. Mäkelöiden tapauksessahan sukuyhteisö oli vahvasti mukana seurakunnan perustamisessa, ja siihen kuuluvat seurakunnan ulkopuolelle jääneetkin olivat sen toiminnassa. Kuitenkaan tämän sukupiirin ulkopuolelta ei jäsenistöä tullut kovinkaan runsaasti. Karinaisten paikallisseurakunnan myöhemmistä vaiheista kerrotaan samassa yhteydessä kuin Marttilankin vapaan seurakunnan.

Tässä kohtaa näen aiheelliseksi käsitellä liikehdinnän alueellista sijoittumista. Sekä eronneet että sitä harkinneet keskittyivät Marttilassa tietylle alueelle, Marttilan Yläpäähän. Tämä alue oli etäällä Marttilan kirkonkylästä. Kyse ei ollut kuitenkaan mistään kuihtuvasta periferiasta, vaan alueella sijainnut Ollilan kylä muodosti kunnan toisen keskuspaikan. Sen, ettei alue ollut mitätön myöskään paikalliselle evankelisuudelle osoittaa, että alueelle vielä lohkeaman jälkeenkin kyettiin perustamaan oma nuorisoliitto-osasto sekä rukoushuone.¹⁵⁰

Koskella ensimmäisinä liittyjinä olivat Mäet, mutta muitakin oli. Jo aiemmin on mainittu Ida Särä sekä Anttion perhe, joka oli sukusitein yhdistynyt Mäkelän sukuun. Lisäksi mainitaan Alhaisten ja Savelan perheet, minkä lisäksi myöhemmin tulee esille myös entisen Kosken kanttorin liittyminen tähän seurakuntaan. Maija-Liisa Anttion mukaan myös Koskella oli muitakin erohalukkaita, mutta nämä vetäytyivät eri syistä.

¹⁴⁹ Karinaisten kirkosta eronneiden kirja, Karinaisten seurakunnan arkisto; Sundström 2012b.

¹⁵⁰ Alifrosti 2010, 403–404.

Valitettavasti Anttio ei ollut vielä syntynyt noina aikoina, mistä johtuen hänen tietonsa perustuvat kuulopuheisiin ja ovat siten rajalliset.¹⁵¹ Ainakin osa eronneista asui Marttilasta eronneitten kotikylien naapurissa, joten käytännössä he asuivat samalla alueella.

Historioitsija Heikki Ylikangas on herätysliikkeitä käsittelevässä artikkelissaan pohtinut tällaisten liikkeiden leviämisen ja kannatuksen alueellisia ja yhteiskunnallisia yhteyksiä. Hän tarkasteli asiaa ensisijassa varhaisen herännäisyyden kautta ja totesi herännäisyyden menestyneen parhaiten niin sanotuissa kehittyvissä syrjäkyllissä. Hänen nähdäkseen kyse oli vauraitten mutta syrjäytettyjen alueiden kohoilusta ja protestoinnista keskuskylien ylivaltaa vastaan. Lisäksi Ylikangas näkee keskeisessä roolissa myös individualistisen ajattelun kehittymisen. Herätysliikkeet korostivat ihmisen henkilökohtaista vastuuta Jumalan edessä, ja että ihmisen yksilönä on saatava Jumalan armo. Ylikankaan mielestä ihmisen täytyi voidakseen omaksua tällaisen uskonnollisen kannan ensin olla omaksunut individualistinen ajattelu omaan arkielämäänsä. Ylikangas näkee kapitalismin tällaisena individualistisen ajattelun kehittäjänä. Liiketoiminnan harjoittamisessa näet oli mahdollisuus joko henkilökohtaiseen voittoon tai tappioon, minkä riskin ottaminen on syvästi individualistinen ratkaisu. Tätä kautta Ylikangas näkee yhteyden Etelä-Pohjanmaan tervanpoltosta ja karjamäärän synnyttämän vaurauden sekä alueen voimakkaiden herätysliikkeiden välillä.¹⁵²

Ylikankaan teoria tarkastelee luonnollisesti aihettaan vain omalta kantiltaan eikä sitä voida nähdä tyhjentävänä selityksenä herätysliikkeiden tai muidenkaan uskonnollisten ryhmien levinneisyydelle. Lisäksi ajallinen ero tutkimuskohteemme ja Ylikankaan tutkimuskohteen välillä aiheuttaa sen, että yhtäläisyysmerkkien vetämisessä on noudatettava varovaisuutta. Teoriassa on kuitenkin piirteitä, joitten kautta on mielenkiintoista tarkastella, kuinka tutkimuskohteemme asemoituu niiden valossa.

Otan käsittelyyn alueellisen näkökulman. Kuten edellä totesin, Marttilan Yläpää oli etäällä pitäjän keskuksesta, muttei kuitenkaan mitään kurjistuvaa syrjäseutua, vaan varsin voimakas ja myös evankelisen liikkeen kannalta vilkas yhteisö. Jo edellä olen

¹⁵¹ Nainen, syntynyt 1928, kirjallinen kuvaus Marttilan itsenäisen ev.lut. seurakunnan vaiheista, kirjoitettu 30.11.2013. Tekijän hallussa.

¹⁵² Ylikangas 1990, 326–327, 333, 336, 342.

tullut lyhyesti käsitelleeksi eroamisesta luopuneiden aktiivisuutta nuorisoliitto-osaston ja rukoushuoneen perustamisessa. Samalla tulin pohtineeksi, oliko separatistisissa aikeissa osalla kyse ensi sijassa halusta lisätä liikkeen toimintaa alueella, mihin sitten oma osasto ja rukoushuone antoivat riittävän väylän. Tietyllä tapaa alue muodosti evankelisuuden toiminnassa vireän syrjäseudun, joka osaston ja toimitilan myötä nousi samalle tasolle kuin paikallinen keskuspaikka, itse asiassa jopa korkeammalle saadessaan rukoushuoneen aiemmin.

Vertailun vuoksi tarkastelen muita saman liikehdinnän myötä syntyneitä seurakuntia, joitten syntyvaiheet näyttäisivät vastaavan Ylikankaan ajatusta kehittyvästä syrjäkylästä. Eräs esimerkki oli Karstulaan kuulunut Kyyjärvi. Karstulassakin vapaat seurakunnat saivat laajaa kannatusta ennen kaikkea tunnetun maallikkosaarnaajan Juho Merruntauksen vaikutuksesta, mutta Kyyjärvellä asiaan vaikuttivat ilmeisesti myös paikalliset syyt. Kyyjärvellä oli näet toivottu alueen erottamista omaksi seurakunnakseen. Pyrkimyksen torjuminen kirkon taholta aiheutti mitä ilmeisimmin separatismia, sillä paikkakunnalla eroperusteissa esiintyi rinnakkain seuraavat syyt: "Kirkko erotettava valtiosta. Kyyjärvelle saatava oma kirkko." Jossain vaiheessa kokonainen kylä oli uhannut kirkosta eroamisella. Koko Karstulassa oli kirkosta eronneiden määrä 1920-luvulla yhteensä 119 henkeä. Vuoden 1924 elokuussa oli sinne perustetulla vapaalla luterilaisella seurakunnalla 109 jäsentä. Vaikka lukuun mahdollisesti sisältyi joitain muilla paikkakunnilla asuvia, vaikuttaa selvältä, että luterilaisella vapaaseurakuntaliikkeellä oli paikkakunnan eroamisissa aivan keskeinen merkitys. Oppikiistojen vuoksi Karstulan vapaa luterilainen seurakunta liittyi Pätiälän johtamaan ryhmään. Kyyjärvellä sen sijaan pitäydyttiin seurakunnalle pastorina hajoamiseen asti toimineessa R. G. Wegeliuksessa ja perustettiin oma, Kyyjärven Vapaa Evankelis-luterilainen Seurakunta joulukuussa 1924. Seurakunnan jäsenmäärä oli vuoden 1926 lopussa 49, mikä antanee jonkinlaisen käsityksen siitä, kuinka suuri sen osuus oli ollut koko Karstulan eroliikkeessä, vaikkakin pitää muistaa että kahdessa vuodessa on sekä voinut erota uusia että myös liittyä takaisin kirkkoon. Lisäksi hajaannustilanne aiheutti sen, että seurakunnista tapahtuessa yksittäisiä irtautumisia saattoi ihmisiä liittyä varsin kaukasiinkin seurakuntiin, kuten Kyyjärvelle muutamia

Ilmajoelta ja Karijoelta Etelä-Pohjanmaalta.¹⁵³ Marttilan vapaalle luterilaiselle seurakunnalle tapahtui myöhemmin vastaavaa, mihin tapaukseen tutustumme myöhemmin.

Kyyjärven kaltaisia tapauksia oli myös Koskenpää, joka kuului Jämsään, vaikka sieltä olikin 27 km Jämsän kirkolle. Siitä kylläkin tuli itsenäinen kirkkoherrakunta 1926, mutta se ei ollut sitä vielä silloin kun uskonnonvapauslaki tuli. Lisävaikuttimena siellä oli myös se, että yksi kirkosta eronneista pastoreista, Väinö Salonen, oli toiminut siellä aiemmin pappina. Uppala pyrki yleensä torjumaan kaikki ei opillisiksi laskettavat eroamissyöt, mutta myönsi että sekä Koskenpäällä että Jämsässä oli Salosen vaikutus ratkaisevassa roolissa. Vaikka emäpitäjässään erottiin, voi Koskenpäänkin tapauksessa nähdä viitteitä syrjäisemmän aseman roolista eroamisaktiivisuuteen. Vuoden 1926 lopussa oli Koskenpään seurakunnan jäsenmäärä nimittäin 66, kun se Jämsässä oli vain 19. Tosin seurakuntien yhteinen pastori Salonen oli toiminut nimenomaisesti Koskenpäässä, mistä johtuen hänen henkilökohtainen vaikutuksensa näkynee myös osaltaan korkeammassa jäsenmäärässä. Liikehännän merkitystä Koskenpäässä osoittaa myös se, että siellä kirkosta eroaminen suuntautui liki yksinomaan luterilaiseen vapaaseurakuntaan liittymiseen.¹⁵⁴

Vuoksen seurakunnan syntyvaiheet Karjalan Kannaksella ovat myös hyvin mielenkiintoiset. Täällä oli aiemmin Vuoksen itsenäistyttyä omaksi seurakunnakseen tullut kiistoja kirkon paikasta. Uudenkylän asukkaat olisivat halunneet sen omaan kyläänsä ja olivat sitä varten jo ennen seurakunnallista itsenäistymistä ostaneet Antrean seurakunnan puretun kirkon jäänteet ja rakentaneet niistä rukoushuoneen. Sitä ei kuitenkaan huolitettu seurakunnan kirkoksi.¹⁵⁵

Uudessakylässä evankelisten parissa oli levinnyt *Paimen*, josta saatiin virikkeitä oman luterilaisen seurakunnan perustamiseen. Pontta ajatukselle antoi myös se, että lähellä sijaitsevassa Vuoksenrannan kunnassa olivat eteläosan asukkaat perustaneet

¹⁵³ Arkkila 1975, 118–119; Uppala 1976, 296–297, 315–316; Seppo 1983, 474. Uppala, joka oli itse neuvottelemassa Karstulassa näitten pohtiessa seurakunnan perustamiseen liittyviä kysymyksiä mainitsee, että miltei koko Vastingin kylän väki olisi ollut aikeissa perustaa seurakunnan. Tässäkin tapauksessa kyse oli etäällä kirkonkylästä olevasta isohkosta kylästä. Karstulassa eroamisia hillitsi osaltaan se, että Evankeliumiyhdistys lähetti kaksi työntekijäänsä perätysten taivuttamaan ihmisiä luopumaan aikeistaan. Uppala 1976, 295.

¹⁵⁴ Arkkila 1975, 118–119; Uppala 1976, 303–306, 316; Kortekangas 2005, 417.

¹⁵⁵ Uppala 1976, 309–310.

metodistien tuella Vuoksenlaakson metodistiseurakunnan. Täälläkin oli taustalla kiista kirkon paikasta. Vuonna 1922 Vuoksenlaakso oli Suomen suurin metodistiseurakunta lähes 450 täysjäsenellään ja yli 180 koejäsenellään. Uudessakylässä haluttiin kuitenkin perustaa luterilainen seurakunta.¹⁵⁶

Vuokselan Uudenkylän tapauksessa näkyy erinomaisesti erityisesti Uppalan johtamalle ryhmälle tärkeä opillisuuden korostaminen. Ensimmäisessä yhteydenotossa Pätiälälle kerrottiin näet kiinnostuneita olevan 1000 kyläläistä. Kun Pätiälä ei vastannut yhteydenottoon, lähestyivät kyläläiset Uppalaa, joka vastasikin heti, jonka välityksellä pastori Kauko Valve lähti Uuteenkylään. Siellä hän selvitti, ettei ulkonaisista syistä eroaminen ole soveliasta, mutta opillisista syistä eroa haluavia hän voi auttaa. Tällöin monet luopuivat asiasta, koska ilmeisesti kyse oli monelle lähinnä käytännön asiasta. Keskustelu käytiin ennen joulua 1925, ja joulun jälkeen ilmoitettiin 146 olevan kiinnostuneita seurakunnasta, mukaan lukien lapset. Pastorit Valve ja Salonen tulivat sitten tammikuussa 1926 neljäksi päiväksi opettamaan sekä tutkimaan henkilökohtaisesti kunkin liittymistä suunnittelevan aikuisen vakaumuksen. Tässä kohtaa halukkaita oli 69 aikuista, aiemmin heitä oli ollut 78. Loppujen lopuksi perustettuun seurakuntaan kuului vuoden 1926 lopussa 79 jäsentä, joista aikuisia 35. Vaikuttaisi siis siltä, että tiukat jäsenistön laatukriteerit verottivat valtaosan niistä, jotka alunperin olivat liittymistä harkinneet.¹⁵⁷ Itse asiassa tapaus sopii nähdäkseni varsin hyvin Ylikankaan teoriaan, jossa uskonnollinen joukkoliikehdintä voi olla kytköksissä kehittyvän syrjäkylän pyrkimykseen korottaa statustaan. Suurimmalle osalle luterilainen vapaaseurakuntaliikehdintä näytti olevan lähinnä väylä tämän toteuttamiseen. Voi jopa sanoa, että liikkeen omat opillisen yhtenäisyyden ja opillisten motivaatioiden korostamiseen perustuvat linjaukset toimivat jopa tätä liikehdintää hillitsevästi. Muista seurakunnista en ole havainnut mainintoja yhtä tarkoista kuulusteluista kuin Vuokselan tapauksessa, mutta se liittyyne osaltaan paikkakuntalaisten aluksi ilmaisemiin motiiveihin, jotka poikkesivat ryhmän omasta näkemyksestä.

Eräs liikkeeseen mukaan lähtemistä hillinnyt tekijä oli varmastikin se, että jo alkuvaiheessa joukko ajautui opilliseen kiistaan. Kyse oli Heino Pätiälän

¹⁵⁶ Uppala 1976, 310; Seppo 1983, 83.

¹⁵⁷ Uppala 1976, 310–312, 316.

sovituspöytäkirjasta näkemyksestä, josta on jo edellä ollut puhetta. Hän halusi oikeuden opettaa sen mukaisesti sallien muitten samalla julistaa oman näkemyksensä mukaan. Tämä ei kuitenkaan muille käynyt, sillä sen katsottiin käytännössä sallivan saman monioppisuuden, jonka nähtiin vallitsevan kansankirkossa.¹⁵⁸

Oppiristiriidan vuoksi järjestettiin Ilmajoella keskustelukokous, johon oli kutsuttu itsenäisten luterilaisten seurakuntien edustajia. Paikalle saapuivat Ilmajoen, Karstulan, Kurikan, Luopioisten, Marttilan, Tampereen, Teuvan ja Vetelin seurakuntien edustajat, sekä Hämeenlinnasta kaksi edustajaa ilman valtuuksia. Lisäksi paikalla olivat pastoreista Pätiälä, Salonen, Uppala ja Valve. Kokouksen lähtökohdat sovun aikaansaamiseksi olivat kuitenkin heikot. Edustajia oli tullut lähinnä Pätiälän kanssa samanmielisistä seurakunnista. Ainoa edustettu seurakunta, joka ei edustanut Pätiälän linjaa oli Hämeenlinna, jonka edustajat eivät kuitenkaan olleet saaneet valtuuksia päätöksentekoon. Vastapuolelta oli tullut paikalle näiden lisäksi vain papistoa, joka ei halunnut tunnustaa kokouksen oikeellisuutta. Se, että neljä seurakuntaa oli valinnut omien maallikkoedustajiensa lisäksi valtuuttamukseen edustajaksi myös Pätiälän, joka oli kiistan kohteena, teki jo ennen kokouksen alkua luultavasti varsin selväksi, miten jakolinjat tulisivat menemään. Lisäksi yksi Luopioisten seurakunnan edustajista oli Pätiälän sisko, Hanna Regnell (Rauta). Marttilaa edustivat kokouksessa Juho Toivola ja Oskari Mäki, jotka siis selvästikin nähtiin seurakunnassa johtavassa asemassa oleviksi ja siis tähän tehtävään sopiviksi. Heikkoja keskusteluasetelmia heti alkuunsa osoitti se, että kokouksen alkaessa laululla ja yhteisellä rukouksella Pätiälää vastustavat eivät yhtyneet kumpaankaan.¹⁵⁹

Kokous kuitenkin pidettiin ja siinä pääosassa oli opillinen selvittely. Tutkimukseni kannalta olennaista on, että Toivola oli mukana aktiivisena keskustelijana. Näin ei suinkaan ollut kaikkien kokousedustajien laita. Toivolan puheenvuoroa ei ilmeisesti ole kirjattu kokonaisuudessaan, vaan pöytäkirjassa on joukko sitaatteja hänen sanoistaan.

¹⁵⁸ Uppala 1976, 314–315.

¹⁵⁹ Seurakunta 2/1926, 17–19, 24. En ole törmännyt kyseistä kokousta käsittelevään tutkimukseen, mutta Seurakuntaliiton Seurakunta -lehdessä on julkaistu sen pöytäkirja. Kokouksessa Ilmajoelta oli kaksi edustajaa, Marttilasta jo mainitut kaksi, Kurikasta yksi, Vetelistä kaksi, Teuvalta kaksi, Karstulasta neljä, Tampereelta kaksi sekä Luopioisista neljä. Näistä Ilmajoki, Veteli, Luopioinen ja Tampere olivat jo ennalta valtuuttaneet edustajakseen myös Pätiälän. Paikalla olivat myös pastorit Valve, Salonen ja Uppala, mutta näistä Valve ilmoitti ettei ole kokouksessa Lahden seurakunnan valtuuttamana, vaan yksityishenkilönä opastamassa mahdollisesti harhaan menneitä luterilaisia. Uppala totesi Hämeenlinnan valinneen kokoukseen kaksi edustajaa ilman valtuuksia.

Ne kaikki käsittelevät Jeesuksen verta. Näillä hän mitä ilmeisimmin tahtoi yhtyä Pätiälän kantaan Jeesuksen ristinkuolemasta ainoana sovitukselle merkityksellisenä asiana.¹⁶⁰ Myöhemmin, kun keskustelu koski sitä missä määrin on merkitystä sillä että Vanha testamentti puhuu sovinnosta vain veren kautta hän vielä totesi, että: "Ei ihminen ole viisaampi kuin Jumalan sana. Raamatun sana kaikessa ratkaisijaksi." Toivola oli käyttänyt myös ilmausta "Veri on sielun sovinto", mikä ilmeisesti oli tässä ryhmässä yleisemminkin käytetty ilmaus, sillä sitä käytti myös Vetelin seurakunnan edustaja Matti Kujala. Hänessä huomio kiinnittyy siihen, että vaikka hänkin edusti selkeästi Pätiälän linjaa tässä oppikiistassa, korosti hän samalla voimakkaasti haluaan yhteyteen ja toiveeseen, ettei erimielisyys erottaisi seurakuntia toisistaan.¹⁶¹ Häntä lukuun ottamatta keskustelijat näyttävät ainakin pöytäkirjan mukaan keskittyneen opilliseen väittelyyn, Toivola mukaan lukien. Hänen puheenvuoroistaan ei pöytäkirja osoita mitään liennytysspyrkimyksiä. Näin Kujala näyttää jääneen toiveessaan yksin.

Oppikeskustelu päättyi lopulta sen toteamiseen, että erimielisyyttä ei saatu sovittua. Pastorit Valve, Uppala ja Salonen tekivät vastalauseen, jossa he protestoivat Pätiälän väitettä siitä, ettei heidän Pätiälän opinkäsityksen vastustuksensa perustuisi pelkästään Raamatun sanaan. Tähän vastalauseen yhtyivät mukana olleet kaksi hämeenlinnaista maallikkoedustajaa sekä toinen Teuvan maallikkoedustajista, Oskari Panula. Tämä taisikin olla ainoa kannanvaihdos koko kokouksessa. Panula oli kotoisin Karijoelta ja oli ennen kirkosta eroamistaan toiminut sikäläisen nuorisoliiton puheenjohtajana. Hän erosi Teuvan seurakunnasta ja liittyttyään Uppalan johtamaan kirkkoon kävi polemiikkia *Paimen*-lehdessä Pätiälän ympärille rakentunutta Seurakuntaliittoa vastaan, johon sitten vastasivat Seurakuntaliiton *Seurakunta*-lehdessä sekä Heino Pätiälä että Juho Toivola, joka näin otti aktiivisen roolin Seurakuntaliiton puolustajana. Toivolan kirjoitus vaikuttaisi Pätiälää jyrkkäsävyyisemmältä.¹⁶²

¹⁶⁰ Seurakunta 2/1926, 21. Osa Toivolan lauseista on ilmeisesti hänen itse muotoilemiaan, osa taas selviä lainauksia Raamatusta. Hänen omia sanojaan on ilmeisesti esimerkiksi seuraava: "Missä rauha tehtiin? Se tehtiin ristillä. Minkä kautta? Veren kautta. Kun kerran veressä ovat synnit anteeksi, niin ne eivät ole missään muualla."

¹⁶¹ Seurakunta 2/1926, 20, 22. Kujalan mielestä seurakunnat olivat kärsineet suuren vaurion tapahtuneen eron vuoksi, ja hän peräänkuulutti sovintoveren perustuksella tapahtuvan yhteyden tärkeyttä. Hän oli sitä mieltä, ettei tämä erimielisyys saisi erottaa, sillä "Me ymmärrämme puolittain". Hän totesi koko Vetelin seurakuntansa puolesta, ettei se kannata riitaa, ja totesi jopa että jos papit riitelevät yhtykööt seurakunnat. Tämä tuntuu miltei kritiikiltä molempien osapuolien pappeja kohtaan. Seurakunta 2/1926.

¹⁶² Seurakunta 2/1925, 36–40; Seurakunta 2/1926, 23–24; Uppala 1976, 300.

Välirikossa Pätiälän johtama ryhmä sai suuremman osan väestä mukaansa. Vaikka papeista enemmistö jäikin Uppalan ryhmään, vain yhden seuratessa Pätiälää, liittyi suurin osa eronneista maallikkosaarnaajista Pätiälään. Yleisesti niitten piirissä, jotka olivat aiemmin toimineet Evankeliumiyhdistyksen piirissä ja nyt olivat liittyneet vapaisiin luterilaisiin seurakuntiin koettiin Pätiälän johtama toiminta tutummaksi kuin toisen ryhmän. Pätiälä piti tuttuun tapaan evankeliumijuhlia, hyväksyi maallikkosaarnan sekä salli yhteistoiminnan paikallistasolla myös Evankeliumiyhdistykseen jääneiden kanssa, mikä taas toisessa ryhmässä oli ehdottomasti kiellettyä. Erittäin huomionarvoista oli myös se, että Pätiälä oli jo ennestään hyvin tunnettu julistajana evankelisen liikkeen piirissä, kun taas muut papit tunnettiin paljon huonommin. Pätiälää kävivät myös Evankeliumiyhdistykseen jääneet kuuntelemassa myöhemminkin, vaikkei heillä olisikaan ollut aikeita liittyä hänen seurakuntiinsa.¹⁶³

Hajaannusvaiheessa liikkeen jäsenmäärä oli muutamia satoja, Uppalan tutkimuksen mukaan kokonaisjäsenmäärä oli ollut elokuussa 1924 434 henkeä. Tuolloin seurakuntia oli 10. Kasvua ilmeisesti oli vielä tämän jälkeen tapahtunut, sillä Uppalan ja muiden pappien Pätiälää ja Uusitaloa lukuunottamatta johtamassa kirkossa oli vuoden 1926 lopussa 415 jäsentä ja 11 seurakuntaa, vaikka esimerkiksi suuriin kuulunut Vetelin seurakunta liittyi Pätiälän johtamaan ryhmään. Toisaalta taas suuri Karstulan seurakunta jakautui Pätiälän johtamaan Karstulaan ja muitten pappien johtamaan Kyyjärveen. Valitettavasti Seurakuntaliitolta ei ole tuolta ajalta käytettävissäni vastaavia tilastoja. Seurakunnat ylipäätään olivat suhteellisen pieniä, suurimmatkin lähinnä useita kymmeniä, Vetelissä yli 70. Marttila oli seurakunnista pienemmästä päästä, ennen hajaannusta jäsenmäärä oli 14.¹⁶⁴ Tässä vaiheessa seurakunta kokonaisuudessaan seurasi Pätiälää, mistä lähtien sen historia on osa Seurakuntaliiton historiaa.

¹⁶³ Arkkila 1975, 114–117. Mitä tulee maallikkosaarnaan, niin Pätiälän johtamissa seurakunnissa hyödynnettiin maallikkosaarnaajien julistusta kesäjuhlilla sekä varsinkin silloin, kun pastoria ei ollut saatavilla, kuten ilmenee edempänä. Toiselle linjalle maallikkosaarna taas oli asia, jota ei hyväksytty. Uppala kirjoittaa tarkoittaessaan heidän seurakuntaansa liittyneitä maallikkosaarnaajia tietoisesti entisistä maallikkosaarnaajista korostaen, että uusissa seurakunnissa he olivat samanlaisia jäseniä kuin kaikki muutkin maallikot. Uppala 1975, 25. Tämä linjaus ei varmastikaan miellyttänyt maallikkosaarnaajia, millä on varmasti vaikutusta siihen miksi monet heistä tukivat Pätiälää, ja koska heitä arvostettiin paikallisesti se luultavasti vaikutti myös monien muiden ratkaisuihin.

¹⁶⁴ Uppala 1976, 315–316.

4 ERILAISET LUTERILAISET

4.1 Uuden seurakunnan toiminta vakiintuu

Yleisesti ottaen Seurakuntaliitto toipui oppiriidan aiheuttamasta jaosta melko nopeasti, sillä jo vuodesta 1926 sen jäsenmäärä alkoi jälleen kasvaa. Varsinkin vuosina 1926–1928 toiminta oli vilkasta Etelä-Karjalassa, jossa Viipuri ja Ruokolahden Immolan kylä muodostuivat tärkeimmiksi keskuksiksi. 1927 Pātiälä aloitti myös ruotsinkielisen toiminnan pitäen kokouksia Jepualla ja Purmossa, toimittaen ruotsinkielistä *Herdens Röst* -lehteä vuodet 1929–1931 ja julkaisten *Ulos leiristä* -kirjasensa ruotsiksi. Evankelisen herätysliikkeen ruotsinkielisen organisaation, Svenska Lutherska Evangeliföreningen i Finlandin, aktiivinen vastustus aiheutti kuitenkin sen, ettei Pātiälä saanut juurikaan kannatusta. Hän sai kyllä kuulijoita, kuten suomenkieliselläkin puolella, sillä monet evankeliset pitivät hänen evankeliumin julistustaan hyvänä, mutta eivät hyväksyneet hänen kirkko-opillisia näkemyksiään.¹⁶⁵

Mitä taas tulee Marttilan vapaaseen evankelis-luterilaiseen seurakuntaan, sen toiminta alkoi vakiintua alun hajaannuksen jälkeen. Hajaannushan ei ollut vielä tässä vaiheessa vaikuttanut sen jäsenistöön. Koska pappeja ei liikkeessä ollut kuin kaksi ja seurakuntia oli ympäri Suomen, ei pappi ollut joka sunnuntai Marttilassa. Niinpä Pātiälä piti kerran kuussa siellä sunnuntaiseurat, saapuen paikalle jo edeltävänä lauantaina. Seurat pidettiin joko avarassa tuvassa tai tarkoitukseen sopivassa seuratalossa. Seuroissa jaettiin ehtoollinen ja samalla tarvittaessa kastettiin, vihittiin tai siunattiin hautaan seurakunnan jäseniä. Tilaisuuksissa laulettiin Siionin kannelta, myöhemmin myös omaa laulukokoelmaa *Seurakunnan lauluja*. Oskari Mäki ilmeisesti säilytti ehtoollisvälineitä, sillä hänen kerrotaan tuoneen ne aina kapsäkissään paikalle. Tuolloin lapsuuttaan elänyt seurakunnan jäsen arvioi seuraväen kooksi osapuilleen 20–30 henkeä. Yksittäisiä jäseniä oli ainakin myös Turusta ja Salosta.¹⁶⁶

Lähistöllä sijaitsevalla Kuusjoella asui myös yksi perhe. Isäntä oli Arvo Mäkelä, Marttilan Frans Mäkelän poika, vaimo Mirja o.s. Olin puolestaan oli kotoisin Pöytyältä.

¹⁶⁵ Arkkila 1975, 114–117.

¹⁶⁶ Alifrosti 2010, 398; Keijo Alpo Anttion vastaukset kirkollisen kansanperinteen kyselyyn; Kysely 19.12.1977, Marttilan seurakunnan arkisto. Erikoinen on Anttion väite, että tilaisuuksissa olisi puhunut useasti myös pastori Ensio Takala. Tämä Pātiälän läheinen ystävä näet oli kuollut jo paljon ennen koko seurakunnan syntyä. Ehkä Anttio, joka oli syntynyt 1921, on lapsuudessaan kuullut Pātiälän puhuvan Takalasta ja myöhemmin luullut olleensa tätä kuulemassa? Anttio oli syntynyt 1921.

Seurakunnassa mainitaan useasti heidän lastensa syntymistä. Heidän tyttärensä on maininnut, ettei Kuusjoella ollut muita seurakunnan jäseniä kuin he, mutta että he levittivät Seurakuntaliiton lehtiä paikkakunnalla ja tilaisuuksiin osallistui myös naapureita, vaikka eivät olleetkaan seurakunnan jäseniä.¹⁶⁷

Julistuksen suhteen seurakunta ei ollut kuitenkaan pelkästään Pätiälän varassa. Toivolasta tuli seurakunnalle maallikkosaarnaaja. On epäselvää missä määrin hän piti Marttilassa tilaisuuksia, mutta selvää on että hän oli liikkeessä tunnustettu puhuja. Tämän osoittaa erityisesti se, että hän toimi useampana vuotena yhtenä puhujista liikkeen kesäjuhlilla niitten sijainnista riippumatta. Vuonna 1926 hän esimerkiksi oli puhumassa kesäjuhlilla Luopioisissa. Kyseisille kesäjuhlille osallistui Marttilan seurakunnan jäseniä yhteensä 9, mikä seurakunnan kokoon nähden oli huomattava määrä. Seuraavana vuonna hän oli Ilmajoella yhtenä viidestä maallikkopuhujasta. vuonna 1928 oli kesäjuhla vuorostaan Tampereella, jossa sielläkin Toivola puhui. Puhujia oli yhteensä kuusi, joista kaksi pappia.¹⁶⁸ Arkkila kertoo Pätiälän pappistoverin ja seuraajan Bryno Uusitalon painottaneen maallikkosaarnaajien merkittävää panosta Pätiälän apuna. Uusitalo itsehän oli vuosina 1925–1928 Seurakuntaliiton seurakuntien lähetystyöntekijänä Japanissa, joten hän ei tätä ennen voinut olla helpottamassa Pätiälän työtaakkaa näinä toiminnan ensi vuosina hajaannuksen jälkeen, jolloin suurin osa papeista oli päätenyt toiseen ryhmittymään.¹⁶⁹

Toivolan saarnaajantaidoista ei ole tietoa, sillä enää ei ole elossa niitä jotka hänen saarnojaan muistaisivat, minkä lisäksi hänen suhteellisen lyhyt toimikautensa seurakunnan saarnaajana verrattuna Pätiälään on aiheuttanut sen, että lähinnä Pätiälästä on säilynyt muistitietoa. Toivola ei ilmeisesti ollut toiminut maallikkosaarnaajana Evankeliumiyhdistyksen puitteissa, tai ainakaan ei virallisella valtuutuksella kuten Vetelin Matti Kujala ja Karstulan Juho Merruntaus. Näistä tuli paikallisten vapaitten seurakuntien johtomiehiä, ja varmastikin jo heidän aiemmalla

¹⁶⁷ Seurakunta 8/1931; Seurakunta 4/1935; 6/1936; 3/1938; Eeva Leppänen s. 1938, Koski TI, suullinen tiedonanto. Koska Leppänen on syntynyt vasta 1938, eivät hänen muistonsa välttämättä kerro siitä, mikä oli tilanne Kuusjoella 1930-luvulla. Toisaalta ei ole syytä olettaa, että Mäkelät olisivat aktivoituneet seurakuntansa asian levittämisessä vasta myöhemmin.

¹⁶⁸ Seurakunta 7/1926; Seurakunta 7/1927, 118–120; 7/1928, 116.

¹⁶⁹ Arkkila 1975, 114; Jalagin 2007, 275.

vakiintuneella asemallaan saarnaajina oli vaikutusta sille, että Karstula ja Veteli olivat seurakuntien syntyaikoina suurimmat tämän ryhmittymän seurakunnat.¹⁷⁰

Toivola näyttää kuitenkin omaksuneen jotensakin aktiivisen roolin uuden uskonnollisen yhteisönsä sisällä. Näin voi päätellä ainakin kirkkokunnan lehden, *Seurakunnan*, sisällöstä. Lehti ilmestyi 12 kertaa vuodessa. Vuonna 1925 lehdessä oli neljä Juho Toivolan kirjoitusta, vuonna 1926 kaksi, 1927 samoin kaksi ja 1928 yksi. Kirjoitusten määrä ei vaikuta suurelta, ehkä vuotta 1925 lukuun ottamatta, mutta on kuitenkin merkillepantava. Toivolan kirjoitukset näet ovat varsin runsaita hänen seurakuntansa kokoon nähden. En ole tehnyt mitään laskelmaa kunkin kirjoittajan kirjoitusten määrästä, mutta silmämääräisesti arvioiden suurin osa kirjoituksista vaikuttaisi olevan Heino Pätiälän tekemiä, minkä lisäksi lehdessä on usein käännöksiä ulkomaisista lehdistä. Maallikkojen kirjoituksia on muiltakin kuin Toivolalta, mutta niitä ei ole paljon ja niittenkin sisältö on pitkälti hartaudellista tai kesäjuhlamuisteloita.¹⁷¹

Toivolankin kirjoituksien painopisteenä oli hengellinen opetus. Vaikka hän toisinaan allekirjoitti kirjoituksensa sanoilla "Kirje Marttilasta", eivät ne sisältäneet mitään seurakunnan kuulumisia, vaan pelkkää opetusta. Kirjoituksista viisi olen arvioinut sisällöltään varsinaisesti opetuksellisiksi ilman, että ne olisivat olleet suunnatut mitään toista ryhmää vastaan. Muitten kirjoitusten kautta on joko käyty kiistaa tai vedetty rajaa toisiin nähden. Jo edellä on mainittu Toivolan toiseen ryhmään siirtyneen Oskari Panulan *Paimen* -lehden kirjoitusta vastaan suunnattu kirjoitus. *Seurakunta* näyttää suhtautuneen Panulan kritiikkiin hyvin vakavasti, sillä se sisältää kaksi kirjoitusta, otsikolla "Kaksi kirjettä Oskari Panulalle", jotka on suunnattu Panulaa vastaan. Huomiota herättää, että liikkeen johtajan ja lehden päätoimittajan Heino Pätiälän rinnalla toinen näistä kirjoittajista on juuri Juho Toivola. On ymmärrettävää, että entisen jäsenen kirjoittama kritiikki on nähty sellaiseksi, että sitä vastaan on hyvä puolustautua, mutta miksi juuri Toivola on tässä mukana? Oliko hän laatinut

¹⁷⁰ Arkkila 1975, 113, 119. Karstulassa jäsenmäärä oli vuoden 1924 elokuussa 109 henkeä (54 aikuista ja 55 lasta), Vetelissä samaan aikaan 73 (29 aikuista ja 44 lasta). Näitten seurakuntien jäsenmäärän merkittävyyttä kuvaa se, että vastaavan ajankohdan kaupunkiseurakunnat olivat näitä maalaispaikkakuntia huomattavankin paljon pienempiä: Hämeenlinnassa 50 (37 aikuista, 13 lasta), Lahdessa 47 (29 aikuista, 18 lasta) ja Tampereella 36 (24 aikuista, 12 lasta). Vielä selvempi ero oli Marttilaan, jossa jäsenmäärä oli tuolloin 14 (12 aikuista, 2 lasta). Seurakunnista ainoastaan Teuva oli pienempi, 8 henkeä (3 aikuista ja 5 lasta). Arkkila 1975, 113.

¹⁷¹ Seurakunta, vuodet 1925-1928, erityisesti numerot 2/1925, 5/1925, 12/1925, 3/1926, 12/1926, 5/1927, 12/1927 sekä 9/1928.

kirjoituksen itsekseen ja lähettänyt sen, jolloin Pätiälä sitten on julkaissut sen omansa ohella? Vai onko häneltä pyydetty sitä? Uppala mainitsee teoksessaan Toivolan hyväksi Lutherin kirjojen tuntijaksi.¹⁷² Ehkä siksi hänen panoksensa nimen omaan ryhmän luterilaisuuden kiistävää tahoja kohtaan on koettu tärkeäksi.

Joka tapauksessa Toivolan tehtävä puolustaa Seurakuntaliittoa ja vetää rajaa sen ja muiden ryhmien välillä ei jäänyt yhteen kertaan. Kerran hänen oli palattava vielä Panulan tapaukseen, sillä Uppala oli kritisoinut *Paimenessa* vastauksia Panulalle. Tähän kritiikkiin vastasi vain Toivola, ei Pätiälä.¹⁷³ Toivola sai siis itsenäisesti puolustaa ryhmäänsä ulospäin. Tämä toki voi tarkoittaa joko Toivolan arvostettua asemaa opillisten asioiden tuntijana tai sitten sitä, että Pätiälä suhtautui muuten vain myötämielisesti maallikkosaarnaajien itsenäiseen toimintaan.

Toivolan tekstit osoittavat hänet ainakin sikäli lukeneeksi, että hän käyttää runsaasti Raamattua kirjoituksissaan. Itse asiassa erilaiset lainaukset saattavat muodostaa jopa valtaosan artikkeleiden sisällöstä. Hän lainaa myös Lutheria, välillä tarkentaen mitä Lutherin teosta hän tarkoittaa. Hän viittaa välillä yleisesti Tunnustuskirjoihin, välillä Lutherin Kirkkopostillaan.

Vuoden 1929 kesäjuhlilla ei Toivola ilmeisesti ollut enää puhumassa. Ottaen huomioon hänen kuolemansa seuraavan vuoden alussa voi kyse olla terveydellisistä syistä. Juhlat olivat Vetelissä, eli Seurakuntaliiton kaukaisimmassa seurakunnassa, joka varmastikin on myös ollut vanhalle miehelle suurena esteenä osallistumiselle, vaikkei mitään erityisiä terveydellisiä ongelmia olisi ollutkaan.¹⁷⁴

Vuonna 1930 Toivola julkaisi omakustanteena 13-sivuisen kirjasen *Muukalaisen matkalauluja*, joka sisälsi hengellisiä runoja, joista osaan oli annettu laulamista varten sävelehdotus Siionin kanteleesta. Ei ole tietoa oliko hänellä tarkoituksena levittää kirjasta laajemmin tai paljonko hän niitä painatti, sillä hän kuoli samana vuonna. Kirjasessa on kuusi runoa, joista neljälle on sävelehdotus. Ainoa ulkopuolinen maininta vihkosesta esiintyy Hanna Raudan *Seurakunnassa* kirjoittamasta Toivolan muistokirjoituksesta, jossa hän mainitsee vainajan julkaiseen vähän ennen kuolemaansa kyseisen runokokoelman. Rauta myös otti muistokirjoitukseen yhden

¹⁷² Seurakunta 2/1925, 36–40; Uppala 1976, 122.

¹⁷³ Seurakunta 5/1925, 87.

¹⁷⁴ Seurakunta 7/1929, 108.

runoista, eräänlaisena vainajan viimeisenä saarnana ja jäähyväistervehdyksenä. Kyseessä on lehtisen runoista kolmas. Valinta on mielenkiintoinen, sillä nähdäkseni se muodostaa runoissa eräänlaisen taitekohdan, josta eteenpäin runojen keskeisimmäksi teemaksi kohoaa Taivas-ikävä. Siinä mielessä tarkoitukseen sopivia vaihtoehtoja olisi ollut useitakin.¹⁷⁵

Toivola siis kuoli vuoden 1930 alkupuolella, pitkäperjantaina huhtikuun 18. päivänä. Henkilö, joka oli Toivolan eläessä pikkulapsi kertoo kuulleensa, että Toivola oli itse toivonut, että hän saisi kuolla pitkäperjantaina. Jo edellä on mainittu, että hänen vähän aiemmin painamissaan runoissa näkyy kaipuu Taivaaseen. Rauta käyttää tästä sanaa 'koti-ikävä'. Toisaalta kuoleman sanotaan olleen yllättävä. Rauta kirjoittaa myös, että "nopeasti kuin 'Elian vaunuilla' hänet vietiin taivaaseen." Ilmeisesti kyse ei siis ole ollut mistään pitkäaikaisesta sairastamisesta, vaan suhteellisen nopeasta tapahtumasta. Kirjoituksessa puhutaan Toivolasta saarnaajana ja kerrotaan myös hänen väsymättömästi julistaneen anteeksiantamuksen sanomaa sekä keskusteluin että saarnoin. Tämä ja Raudan toteamus, että seurakunta Marttilassa ja Koskella on menettänyt paljon Toivolan poismenon myötä antavat ymmärtää hänellä olleen tärkeän aseman niin paikallisesti kuin liikkeessä laajemminkin, Rautahan ei itse asunut tienoolla, mutta oli mukana *Seurakunnan* toimittamisessa.¹⁷⁶

Evankeliumiyhdistyksen *Sanansaattaja* antaa erittäin mielenkiintoista lisätietoa Toivolan viimeisistä vaiheista. Evankeliumiyhdistyksen saarnaaja Kaarlo Sula¹⁷⁷ on kirjoittanut siitä, kuinka hän oli pitkäperjantaina pitämässä tilaisuutta Marttilan Hirvaksen kylän Aliherneen talossa. Tilaisuuteen saapui Sulan sanoin "harmaahapsinen mies", Juho Toivola. Istuttuaan hetken alkoi Toivola tuntee pahoinvointia rinnan kohdalta. Ilmeisesti tilaisuudessa ei oltu ehditty alkurukousta pidemmälle, sillä Sula mainitsee tilaisuuden kulusta ainoastaan pyytäneensä "taiwaan Isältä siunausta sanan julistukselle". Toivola oli todennut, että "Taitaa tulla kotiinlähtö, kyllä minun täytyy lähteä kotiin". Kuitenkin hän oli jonkun matkaa kuljettuaan kaatunut tielle, josta seuroihin tulossa ollut väki kantoi hänet seuratalon sänkyyn. Sula kertoo puhuneensa Toivolan kanssa hetken verran pitkäperjantain tapahtumista, mihin Toivola

¹⁷⁵ J.T.: *Muukalaisen matkalauluja*; Seurakunta 5/1930, 25–26.

¹⁷⁶ Seurakunta 5/1930, 25–26.

¹⁷⁷ Kaarlo Sula (1881–1933) oli lietolainen torppari. Hän toimi Sleyk kolportöörinä vuosina 1910–1933. Koskenniemi 2008, 127.

vaivalloisesti vastasi: "Pitkäperjantaina otti Jumalan Karitsa pois maailman synnit; älkää, rakkaat ystävät, hyljätkö weren armoa!" Tämän jälkeen oli Toivola viety reellä kotiinsa, jossa hän illalla kuoli.¹⁷⁸

Huomionarvoista on, että Sulan kirjoitus on tehty kaksi vuotta Toivolan kuoleman jälkeen. Itse asiassa se on osa Sulan kirjoittamaa pidempää kirjoitusta, jossa hän kertoo kolmen evankelisen henkilön kuolemasta lähivuosina, käyttäen näitä tapauksia osin kannustamaan ihmisiä olemaan valmiina oman kuolemansa hetkellä. Mielenkiintoista on myös se, ettei Sula viittaa millään tavalla siihen, että Toivola kuului vapaaseen seurakuntaan. Hän toteaa tämän olleen suurilla hengenlahjoilla varustetun miehen, jonka muistoa siunaavat kaikki Marttilan uskovaiset. Hän mainitsee myös Toivolan levittäneen vuosien varrella paljon Evankeliumiyhdistyksen lehtiä ja kirjoja, varsinkin Lutherin kirjoja.¹⁷⁹ Sula on varmasti ollut tietoinen Toivolan kuulumisesta itsenäiseen seurakuntaan. Hän ei ilmeisesti ole katsonut hyväksi mainita tätä Sanansaattajassa. Maininta siitä, että Toivolan muistoa siunaavat kaikki Marttilan uskovaiset on mielenkiintoinen sikäli, että aiemmin tutkimuksessa saatu kuva antaa Toivolasta varsin poleemisen käsityksen. Oliko Toivolan asenne Evankeliumiyhdistykseen lieventynyt? Viimeisessä lehtikirjoituksessaan pari vuotta aiemmin hän oli jyrkästi tuominnut yhdistyksen. Ei ole tietoa, oliko tämä hänen ensimmäinen osallistumisensa evankelisten toimintaan eronsa jälkeen vai oliko hän käynyt muissakin tilaisuuksissa. On muistettava, että Sula mainitaan useamman eronneen taholta seudulla arvostettuna puhujana ennen itsenäisen seurakunnan syntyä, joten Toivola on voinut tulla vasiten kuuntelemaan vain häntä. Joka tapauksessa tapaus kertoo siitä, että raja ei ollut niin jyrkkä kuin voisi olettaa lukemalla ainoastaan lehtiä ja virallisia julkilausumia.

Toivolan hautajaisista ei ole tarkemmin kerrottu, mutta mitä ilmeisimmin kyseessä on ollut suurehko tapahtuma. Näin voi päätellä ainakin siitä *Seurakunnan* lähetyskolehdeista tiedottavasta kirjoituksesta, jossa mainitaan Toivolan hautajaisissa kerätyn kolehdin tuottaneen 201 markkaa ja 50 penniä.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Sanansaattaja 1/1932, 12.

¹⁷⁹ Sanansaattaja 1/1932, 12.

¹⁸⁰ Seurakunta 3/1931, 46–48.

Toivolan kuoleman jälkeen ei kyseisessä seurakunnassa ilmeisesti noussut uutta maallikkopuhujaa. Ainakaan muistitieto ei kerro kenestäkään muista puhujista kuin pastoreista Toivolan kuoleman jälkeen. Oskari Mäellä on ilmeisesti ollut jonkinlainen paikallisjohtajan tehtävä, mutta mitään mainintaa ei ole hänestä puheiden pitäjänä. Mäki oli myös yhteiskunnallisesti aktiivinen, vaikuttaen myös kunnallispolitiikassa. Hän oli tullut valituksi Kosken ensimmäiseen kunnanvaltuustoon vuonna 1912. Hän toimi raittiusvalvojana vuodesta 1919 sekä oli 1920–1922 kuntakokouksen puheenjohtajana. Lisäksi hän oli perustamassa Koskelle säästöpankkia 1918 ja kuului sen isännistöön. Jo aiemmin on tullut mainituksi, että hän oli Kosken nuorisoliiton sihteeri.¹⁸¹ Hän oli siis paikkakunnalla ilmeisen arvostettu ja näkyvä hahmo.

Tutkittavana aikana seurakunta sai kahdesti isännöidä Seurakuntaliiton yhteisiä kesäjuhlia. Ensimmäistä näistä käsitellään tässä kohtaa, jälkimmäistä myöhemmässä vaiheessa, sillä jälkimmäisillä juhlilla oli enemmän vaikutuksia paikallisen toiminnan kannalta. Ensimmäinen kerta näistä oli 6.–8. kesäkuuta 1931, jolloin juhlia vietettiin Kosken Koivukylässä Oskari Mäen luona. Seurakunta -lehdessä kerrotaan, kuinka osanottajia oli melkein kaikista seurakunnista huolimatta pitkistä matkoista ja esteistä. Kulku juhlille toteutettiin ainakin osalla siten, että he kulkivat junalla Mellilän asemalle, mistä matka jatkui autokyydein. Turusta matka sujui ilmeisesti eri kyydeillä, sillä kirjoittaja mainitsee heitä odotetun. Isäntäväki sekä koko seurakunta huolehti juhlien tarjoilusta. Valitettavasti ei ole mainittu, kuinka paljon osanottajia oli, mutta puhujien perusteella heitä oli ainakin Turusta, Luopioisista, Karstulasta ja Teuvalta, luultavasti muualtakin. Juhlavieraat majoitettiin seurakuntalaisten taloihin, mikä seurakunnan pienen koon huomioonottaen on yhdessä koko juhlan järjestämisen kanssa ilmeisesti ollut melkoinen voimanponnistus, varsinkin kun se jutun perusteella oli osanottajille ilmaista.¹⁸²

Sunnuntain päättilaisuus vaikuttaa erittäin tiiviiltä, sillä siihen sisältyi useita puheita eikä taukoja ilmeisesti ollut montaa ja nekin ruokailua ja kahvia varten. Kirjoituksessa mainitaan paikalla olleen myös suuren joukon paikkakuntalaisia kuuntelemassa tarkkaavaisesti. Tällä kirjoittaja tarkoittanee sellaisia seudun asukkaita, jotka eivät olleet Seurakuntaliiton jäseniä. Vaikka juhlan koosta ei ole tietoa, on se varmasti ollut

¹⁸¹ Nallinmaa-Luoto 1994, 198, 224, 285, 344, 364.

¹⁸² Seurakunta 6/1931, 92–96.

laajalta alueelta ihmisiä ja puhujia kokoavana huomiota herättävä ilmiö Kosken kokoisessa paikassa. Lisäksi kyse on varmastikin osin siitä jo edellä mainitusta Arkkilan tiedosta, että Heino Pätiälää kävivät evankeliset kuuntelemissa vielä senkin jälkeen, kun tämä oli eronnut kirkosta. Pätiälä puhuikin peräti kolme kertaa tuon päivän aikana. Muita puhujia olivat kahdeksan maallikkosaarnaajaa, joista yksikään ei ollut paikallisia.¹⁸³

Juhlilla pidettiin vielä maanantaina Seurakuntaliiton vuosikokous. Tähänkin tilaisuuteen sisältyi Pätiälän pitämä puhe. Kokouksessa kerrottiin Seurakuntaliiton saaneen vapaakirjeoikeuden virallisten asioiden hoitoa varten, mutta ei sen pyytämää vihkioikeutta. Vuosikokouksen jälkeen seurasi Pätiälän rippisaarna sekä yhteinen ehtoollisen vietto. Tämän jälkeen oli puheita vielä iltajunalle lähtöön asti.¹⁸⁴ Juhlia voisi sanoa varsin julistusorientoituneina. Luultavasti juhlilla toki myös laulettiin, vaikkei sitä joistain vastaavista kuvauksista poiketen erikseen mainitakaan. Juhlista oli vielä lyhyt maininta saman vuoden joulukuun lehdessä, kun nimimerkki "Sanni" muisteli lyhyesti näitä juhlia. Hän sanoi siellä riemuitun suurin joukoin, kuvaten kuulijoiden olleen puheita kuullessaan kuin "armosateen alla." Lisäksi hän kertoo saaneensa vieraita Kyyjärven kesäjuhlilta, joilla oli ollut osanottajia kahdeksasta seurakunnasta. Lisäksi kirjoittaja osallistui juhlille Kauhajoella.¹⁸⁵ Ilmeisesti virallisten kesäjuhlien lisäksi järjestettiin myös paikallisia juhlia, samaan tapaan kuin Evankeliumiyhdistyksen piirissä oli ollut valtakunnallinen evankeliumijuhla ja lukuisia paikallisia evankeliumijuhlia.

Marttilan seurakunta ei ilmeisesti jakautunut liikkeen alkuvaiheen opillisissa kiistoissa, vaan seurakunta vaikuttaisi siirtyneen yhtenäisenä Pätiälän johtamaan joukkoon. 1930-luvulla eräs jäsen kuitenkin vaihtoi yllättäen Uppalan johtamaan ryhmään, mutta nyt ensisijaisena syynä näyttää olleen erimielisyys ehtoollisyhteyden rajoista.¹⁸⁶ Vaikka

¹⁸³ Seurakunta 6/1931, 92–96.

¹⁸⁴ Seurakunta 6/1931, 95–96.

¹⁸⁵ Seurakunta 12/1931, 190–191.

¹⁸⁶ Ida Särän kirjeet. Uppalan johtama ryhmä oli selkeästi Pätiälän johtamaa tiukempi näissä asioissa, jopa jäsenten menettämisen kustannuksella. Erinomaisen tapausesimerkin tästä tarjoaa Siiri Uusitalon tapaus. Hän oli Evankeliumiyhdistyksen pitkäaikainen Japanin-lähetystyöntekijä, joka Japanista käsin oli seurannut kirkollista tilannetta ja tilannut *Paimenta*. Lisäksi hän oli pastori Bryno Uusitalon sisko ja hän kävi tämän kanssa aiheesta keskusteluita Tokiossa ja matkusti Japanista Suomeen yhdessä Heino Pätiälän siskon Hanna Raudan, joka puolestaan oli Bryno Uusitalon anoppi, kanssa. Tähän nähden hieman yllättävästi hän 1926 kirkosta erotessaan liittyi Uppalan johtamaan seurakuntaan. Hän oli käynyt Uppalan kanssa opillista kirjeenvaihtoa. Tästä huolimatta hän halusi käydä myös Evankeliumiyhdistyksen Helsingin rukoushuoneella järjestetyissä Japaninlähetykokouksissa. Koska näissä tilaisuuksissa puhui myös pappeja, erotti Uppala Uusitalon ja hänen kanssaan samoissa tilaisuuksissa käyneen

kyseessä oli vain yksi ihminen, valottaa se kuitenkin siinä määrin seurakunnan sisäisiä oloja sekä joitain yleisempiä luterilaiseen vapaaseurakuntaliikkeeseen liittyviä jännitteitä, että näen perustelluksi käydä läpi tätä tapausta.

Uppala sai siis 31. elokuuta 1938 kirjeen, jonka oli lähettänyt Ida Särä Koskelta. Hän kertoo siinä eronneensa kirkosta 15 vuotta aikaisemmin ja liittyneensä silloin Marttilan vapaaseen luterilaiseen seurakuntaan. Hän murehtii sitä, että nyt hänen on tästä seurakunnasta erottava, ja kertoo siihen liittyvät syyt.¹⁸⁷ Aluksi hän kertoo kuinka seurakuntaan liittyi Mäkelän perheestä 'pappa' eli ilmeisesti Frans Mäkelä, kolme veljestä sekä näiden naimisissa oleva sisko. Nuorin perheen tyttäristä ei ollut jäsen, mutta hän osallistui kokouksiin ja seurakunnan kokoontuessa Mäkelällä auttoi tilaisuuden järjestämisessä. Särä arveli, että tällä on jossain vaiheessa aikomus liittyä seurakuntaan. Jossain vaiheessa, Särä ei muistanut vuotta, Pätiälä eräässä jumalanpalveluksessa kehotti tyttöä osallistumaan ehtoolliselle, jolloin tämä osallistui siihen ja aina siitä eteenkinpäin, vaikkei liittynytäkään seurakunnan jäseneksi. Tämän jälkeen yksi veljeksistä meni naimisiin Särän sanojen mukaan "uskottoman" tytön kanssa. Hieman epäselvää on se, mitä tässä tarkoitetaan, henkilöä jolla ei ole kristillistä vakaumusta, jonka vakaumus oli erilainen kuin se miten vapaassa seurakunnassa uskottiin vai sitä, ettei hän ollut seurakunnan jäsen. Joka tapauksessa heidätkin hyväksyttiin seurakunnan toimintaan samanveroisina kuin muut, mikä ilmeisesti tarkoitti myös ehtoollisyhteyttä. Kirjeessä jää hieman epäselväksi, olivatko molemmat vai vain vaimo kansankirkon jäseniä.¹⁸⁸

Särä kertoo edelleen kirjeessään, kuinka asia oli alkanut häntä pari vuotta sitten ja hän oli kirjoittanut siitä Pätiälälle, joka ei kuitenkaan vastannut kirjeeseen mitään. Sen sijaan Särälle sattui konfliktitilanne liikkeen vuosijuhlilla, kun eräs opettajatar, joka ilmeisesti ei kuulunut seurakuntaan, oli Särän sanojen mukaan todennut: "Jassoo, te olette sitä mieltä ettei siellä seurakunnan ehtoollisella saa muut käydä kuin ne kirkosta eronneet." Särä kertoo luonteensa olevan arka eikä siksi sekä tilanteen rähinään sopimattomuuden vuoksi alkanut asiasta ainakaan oman kertomansa mukaan

seurakuntalaisen ehtoollisyhteydestä. Osin tästä johtuen Uusitalo erosi 1928 Uppalan johtamasta seurakunnasta ja palasi kansankirkkoon ja Evankeliumiyhdistyksen lähetiksi. Jalagin 2007, 209–211.

¹⁸⁷ Särän kirjeen kuvaus on varsin yksityiskohtainen, vaikkei henkilönimiä juuri mainitakaan, mutta en näe tarpeelliseksi nostaa esille kuin olennaisimmat yksityiskohdat.

¹⁸⁸ Ida Särän kirje A. Aijal Uppalalle, 31. elokuuta 1938, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

väittelemään, mutta murehti kuinka kyseinen opettaja on "taas sitte tulemassa täysihoitoon ehtoolliselle nimittäin ja muitakin." Ilmeisesti Särä siis puhuu saman vuoden kesän vuosijuhlista. Sitten hän kertoo, kuinka juuri tänään oli ollut kokous eli ilmeisesti jumalanpalvelus, jossa oli kehotettu erästä emäntää tyttärensä kera, jotka olivat joitain kertoja osallistuneet seurakunnan kokouksiin osallistumaan myös ehtoolliselle, vaikkeivät seurakuntaan kuuluneetkaan. Särä kertoo sen tehneen hänelle niin pahaa että hän oli miltei pyörtyä, mutta samalla hän koki asian ratkaisun merkinä kääntyä Uppalan puoleen. Hän kertoo jo kauan aikoneensa näin tehdä pyytäkseen Uppalaa ottamaan hänet seurakuntansa jäseneksi. Hän ei ollut koskaan tavannut Uppalaa, mutta tunsii tämän *Paimenen* kautta. Hän kertoi pitävänsä Uppalaa suuressa arvossa ja lukevansa vähintään kerran vuodessa läpi vanhat *Paimenet*. Lisäksi hän kertoo saaneensa Uppalan kirjan, jonka tämä oli kirjoittanut Evankeliumiyhdistyksen Hakalaa vastaan. Tätä kirjaa oli Särä lukenut ahkerasti ja oli ilmeisen vaikuttunut, ihailleen selkeästi Uppalaa. Hän toivoo, että hänet otettaisiin Uppalan seurakunnan jäseneksi, vaikka murehtiikin asian hankaluutta etäisyyksien vuoksi. Uppalan seurakunta näet oli Hämeenlinnassa. Särä kuitenkin toteaa autojen kulkevan ja että hän maksaa matkakulut. Alusta pitäen siis oletus on, että Uppala matkustaisi Koskelle. Lisäksi Särä on kuullut, että hänen nuorena Somerolla tapaamansa rouva Koskinen on Uppalan seurakunnan jäsenenä Forssassa ja toivoo häneen yhteyttä. Särä korostaa sitä, että hän ei aio vaihtaa seurakuntaa oman mukavuutensa vuoksi, vaan kokee pikemminkin uhraavansa itsensä. Hän vaikuttaa suhtautuvan erittäin vakavasti seurakuntaan kuulumattomille ehtoollisen jakamiseen, sillä hän puhuu "viimeisestä villityksestä", kuinka asiaan on kätkeytynä "Saatanan syvyys" ja ettei näin toimivasta seurakunnasta ole 30 vuoden jälkeen jäljellä mitään.¹⁸⁹

Uppala on vastannut nopeasti, heti seuraavana päivänä kirjeen tulosta. Hän kertoo lukeneensa kirjeen tarkasti ja näkee sen todisteena sille, kuinka Pätiälän johtamissa seurakunnissa on niitä, jotka tuttuun saarnaajaan turvaten ovat lähteneet kulkemaan toisenlaista tietä kuin mitä ovat luulleet. Uppala kirjoittaa paljon eron aiheuttaneesta Pätiälän erikoisopista, vaikkei se ollutkaan Särän kirjeen aihe. Tähän on kuitenkin syynsä, sillä myöhemmin kirjeessä Uppala hienovaraisesti kyselee, uskooko Särä asiasta tunnustuskirjojen vai Pätiälän opetuksen mukaan. Uppala näet muistuttaa, että

¹⁸⁹ Ida Särän kirje A. Aijal Uppalalle, vastaanotettu 31. elokuuta 1938, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

he jakavat ehtoollista vain seurakuntiansa jäsenille tai niille, jotka ovat vakaasti ilmoittaneet siihen liittyvänsä heti kun voivat. Tälle jäsenyydelle on kuitenkin ehtona opillinen yksimielisyys. Uppala ihmettelee, miksi Pätiälä on edes itse eronnut kirkosta kun hän voi kuitenkin palvella sen jäseniä ilman rajoituksia. Mitä tulee Särän tapaukseen yksittäisenä liittyjänä, mainitsee Uppala että heillä on jäseniä 56:lla paikkakunnalla, joista monessa vain yksi perhe tai jopa vain yksi ihminen. Näitten kaikkien hengellisiä tarpeita kuitenkin pyritään hoitamaan mahdollisuuksien mukaan, joten matkustusvaikeudet eivät ole koskaan syy olla hyväksymättä uutta jäsentä, minkä lisäksi Koski ei Uppalan mielestä edes ole syrjässä. Keskeisintä on siis uskonyhteyden selvittäminen. Uppala toivoo myös, että he voisivat vielä keskustella näistä asioista kahden kesken ja ehdottaa tapaamispaikaksi edellä mainitun forssalaisen seurakunnan jäsenen kotia. Kirjeen mukana hän lähettää kirkkokunnan ja seurakuntien säännöt. Kuusi päivää myöhemmin Uppala lähetti uuden kirjeen, jossa ehdotti tapaamispaikaksi Forssaa seuraavana sunnuntaina.¹⁹⁰

Särä on vastannut Uppalalle melko pian. Siinä hän kertoo, että koko oppikiista oli hänen mielestään kovin vaikeatajuinen eikä hän ollut erityisen kiinnostunut siitä. Hän oli jopa katkeroitunut asiasta, kun se aiheutti niin paljon hajaannusta. Jakautumisen jälkeen puhe asiasta oli laantunut eikä Pätiälä koskaan puhunut aiheesta mitään pitäessään tilaisuuksia. Särä kuitenkin mainitsee kerran osallistuneensa aiheesta käytyyn väittelyyn, kun hän, Eino Mäkelä sekä Oskari Mäki, joka Särän mukaan oli seurakunnan päämies, olivat alkaneet keskustella aiheesta. Tästä oli sukeutunut kiivas väittely, tosin Särä ei ilmeisesti varsinaisesti vastustanut Pätiälän näkemystä, hän oli lähinnä sillä kannalla ettei kykene ymmärtämään asiaa. Sen jälkeen ei aiheesta oltu Marttilassa puhuttu, pastori Uusitalon Särä muistaa maininneen asian epäselväksi.¹⁹¹

Särä tahtoo myös kirjeessään huomauttaa, ettei Pätiälän pidä luulla menneen aivan pilalle. Särän mielestä seurakunnassa puhaltavat Pyhän Hengen tuulet eikä hän tiedä vastaavaa toimintaa ehtoollisen suhteen olevan muissa seurakunnissa kuin Marttilassa. Särä sanoo, ettei suostu tulevaisuudessakaan puhumaan Pätiälästä mitään pahaa, sillä hän on saanut hänen johtamana kokea unohtumattomia hetkiä ja pahan puhuminen Pätiälää vastaan olisi rikos Pyhää Henkeä vastaan. Nyt hän koki kuitenkin saaneensa

¹⁹⁰ A. Aijal Uppalan kirje Ida Särälle, 1. syyskuuta 1938, A.A. Uppalan kokoelma, HMA; A. Aijal Uppalan kirje Ida Särälle, 7. syyskuuta 1938, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

¹⁹¹ Ida Särän kirje A. Aijal Uppalalle, 11. syyskuuta 1938, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

merkin siirtyä eteenpäin, uuteen seurakuntaan, ja sanoi omaksuvansa vaaditun opinkäsityksen.¹⁹² Tässä voi ehkä nähdä viitteitä siitä, että Särälle kyseisen opinkohdan hyväksyminen oli lähinnä käytännön myönnytys tärkeämmän eli vain jäsenille suljetun ehtoollisen saavuttamiseksi.

Särä oli ilmeisesti ainoa seurakunnan jäsen, joka vaihtoi Uppalan johtamaan ryhmittymään. Sen lisäksi yksi jäsen liittyi 1930-luvun lopussa takaisin kansankirkon jäseneksi. Lisäksi seurakuntaa koettelivat jäsenten kuolemat: Juho Toivola kuoli 1930, Oskari Mäen vaimo Ida Mäki 1936, Ida Alhaisi 1937 ja samana vuonna Koskella Antti Paasmäki, joka oli Kosken entinen kanttori. Hän on siinä mielessä huomionarvoisa jäsen, että hän on käsittääkseni ainoa entinen kansankirkon seurakunnan työntekijä, joka liittyi ainakaan tällä seudulla luterilaiseen vapaaseurakuntaan. Muualla liittyjissä oli kyllä papistoa, kuten edellä on mainittu, mutta muuten ei ainakaan mainittavissa määrin seurakuntien palveluksessa toimineita henkilöitä. Valitettavasti Paasmäen erosyistä ei ole tietoa, sillä vaikka Kosken seurakunnan historiikki mainitsee hänet useaan otteeseen, se ei edes mainitse hänen kirkosta eroamistaan. Joka tapauksessa seurakunnan pieneen jäsenmäärään ja ikään nähden oli menetetty monta keskeistä jäsentä. 12 perustajasta kaksi oli eronnut seurakunnasta ja kolme kuollut. Lisäksi Frans Mäkelä kuoli 1942, jolloin seurakunta jälleen menetti yhden perustajahahmoistaan.¹⁹³

Samalla kun perustajapolvesta osa nukkui pois, syntyi kuitenkin myös uutta polvea.¹⁹⁴ Ennen vuotta 1940 oli Marttilan seurakunnassa kastettu yhteensä ainakin yksitoista lasta. Luettelossa korostuvat Mäkelän ja Anttion sukunimet. Seurakuntaan kuului

¹⁹² Ida Särän kirje A. Aijal Uppalalle, 11. syyskuuta 1938, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

¹⁹³ Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta eroavien luettelo Marttilan seurakunnassa, Marttilan seurakunnan arkisto; Seurakunta 5/1930, 75–76; Seurakunta 12/1936, 191–192; Seurakunta 10/1937, 160; Seurakunta 12/1937, 191; Oja 1949, passim.

¹⁹⁴ Tässä kohtaa on todettava, ettei kyseisen seurakunnan jäsenmäärän selvittäminen ole mitenkään yksinkertaista. Seurakunnan jäsenmäärästä on tehty taulukko vuonna 2008, ja se kattaa vuodet 1924–2007. Seurakunta ei kuitenkaan ollut virallisesti rekisteröity ennen kuin vuonna 1966. Tästä aiheutuu erittäin suuri jäsenmäärätietojen vääristymä. Vuodesta 1924 vuoteen 1965 jäsenmääräksi on merkitty 16, vaihdellen välillä 15:sta tai 17:sta. 1966 tapahtuneen rekisteröinnin myötä tapahtuu radikaali muutos jäsenmäärän noustua 16:sta 79 henkeen. On siis selvää, että tuota ajanjaksoa aiemmat jäsentilastot eivät anna todellista kuvaa seurakunnan jäsenistöstä, varsinkin, kun 1966 ei mainita olleen minkäänlaista ulkopuolisten vyöryä seurakunnan jäseniksi. Marttilan vapaa evankelisluterilaisen seurakunnan jäsenmäärä vuosittain vuoden lopussa. Moniste, 27.7.2008, tekijän hallussa. Tästä seurakunnan rekisteröitymättömyydestä mainitsee myös Ida Särä vastatessaan Uppalan kehoitukseen siirtää kirjansa hänen seurakuntaansa. Särä tietää että seurakuntaa ei ole rekisteröity eikä ole aivan varma, mistä hänen tietonsa löytyvät. Ida Särän kirje A. Aijal Uppalalle, saapunut 11.9.1938. A.A. Uppalan kokoelma, HMA. Osa oli siviilirekisterissä, osa taas kirjoilla rekisteröidyissä seurakunnissa, kuten edellä on todettu K.A. Anttion kuuluneen Luopioisten seurakuntaan.

useampi Mäkelä, ja Anttio oli naimisissa yhden Mäkelän tyttäristä kanssa, joten sukusiteet olivat seurakunnan sisällä vahvat. Kuitenkin satunnaisesti seurakuntaan myös liittyttiin ulkopuolelta. Näistä liittymisistä merkittävin lukumääräisesti kytkeytyy ainakin jossain määrin toisiin tutkimusajanjaksoni aikana Marttilassa vietettyihin Seurakuntaliiton kesäjuhliin, josta syystä tapausta käsitellään niiden yhteydessä.

Vuoden 1938 kesäkuussa oli siis jälleen Seurakuntaliiton valtakunnallinen kesäjuhla Marttilan vapaan evankelis-luterilaisen seurakunnan järjestettävänä, tällä kertaa Marttilan Maunulan kylän Pakulassa. *Seurakunta* mainitsee juhlilla olleen suuren joukon juhluvieraita, muttei mitään tarkempia lukemia. Samalla todetaan joittenkin jääneen tulematta juhlille pitkän matkan vuoksi, ja mainitaan erityisesti kaivatun veteliläisiä ja heidän laulukuoroaan. Jutussa mainitaan sunnuntain tilaisuuteen saapuneen runsaasti kansaa, mikä voisi viitata paikallisten seurakuntaan kuulumattomien osanottoon, sillä pidemmältä tulleet muitten seurakuntien jäsenet olivat luultavasti tulleet jo edeltävänä päivänä. Tästä ei toki voi olla varma, ja ainakin samassa lehdessä olleessa kirjoituksessa "Muistelma kesäjuhlilta" kirjoittaja kertoo hänen ja ainakin osan tamperelaisista lähteneen kohti Marttilaa lauantai-iltana. He saapuivat myöhään illalla Pakulan taloon. Majapaikan he saivat Kaupin talosta, jossa he kohtasivat joukon Pohjanmaalta tulevia. Nämä olivat luultavasti Teuvan ja Ilmajoen tienoilta, sillä veteliläisiä ei juhlille ollut saapunut, mitä myös tämän kirjoituksen tekijä valitteli. Juhlilla puheita pitivät pastorit Pätiälä ja Uusitalo sekä muutamat maallikkosaarnaajat, joista yksi oli Karstulan Merruntaus. Sieltä asti siis oli ainakin juhlille osallistuttu. Tampereelta oli mukaan tullut oikein kuorokin.¹⁹⁵

Tässä lehdessä kiinnittää huomiota myös eräs runo. Sen kirjoittaja on Aira Kokki Koskelta ja se mainitaan esitetyn kyseisillä kesäjuhlilla.¹⁹⁶ Erikoista tästä tekee se, että Kokki ei ollut Seurakuntaliiton jäsen, mutta liittyi siihen myöhemmin samana vuonna. Tämä tuskin oli hänen ensi kosketuksensa Seurakuntaliittoon tai ainakaan sen Marttilan seurakuntaan, koska hän tuskin olisi esittänyt runoa sellaisen ryhmän juhlilla jota ei olisi ennestään tuntenut lainkaan. Ehkä hän oli pidempään käynyt tilaisuuksissa, ja kesäjuhlat toimivat lopullisena varmistuksena myöhemmin samana vuonna tehdyille päätökselle erota Kosken seurakunnasta ja liittyä Marttilan itsenäiseen seurakuntaan.

¹⁹⁵ Seurakunta 6/1938, 88–90, 95–96.

¹⁹⁶ Seurakunta 6/1938, 95.

Jos näin on, on kiehtovaa kuinka samat kesäjuhlat, jotka sinetöivät Särän päätöksen jättää seurakunta, saivat puolestaan Kokin liittymään siihen.

Kokki on kirjoittanut kokeneensa hengellisen heräämisen luettuaan Hanna Raudan romaania *Vanhaa ja uutta virttä*. Mahdollisesti tieto Raudan kuulumisesta Seurakuntaliittoon on herättänyt Kokissa kiinnostusta ryhmän paikallista seurakuntaa kohtaan, ja seudulla asuvana hän on luultavasti tuntenut ryhmän jo aiemmin, varsinkin, kun Kokkien talolla vaikuttaa olleen jo ennestään suhteita seurakunnan perustajiin seurakunnan syntyä edeltävältä ajalta.¹⁹⁷

Aira Kokki ei eronnut kirkosta yksin, vaan samalla hänen kanssaan syksyllä 1939 erosivat hänen vanhempansa sekä ystävänsä Salli Levonen. Kokin veli olisi ilmeisesti myös eronnut, mutta terveydentilansa vuoksi hän ei kyennyt menemään kirkkoherran luo asiaa suorittamaan. Hän kuoli seuraavana keväänä. Perusteluina esitettiin, ettei kirkko seuraa Tunnustuskirjoja ja erityisesti se, että kirkossa Raamattua selitettiin enimmäkseen väärin ja että sormin oli laskettavissa niiden määrä, jotka julistivat totuutta.¹⁹⁸ Perustelut muistuttavat itsenäisen seurakunnan syntyvaiheissa esitettyjä, ja ne onkin luultavasti omaksuttu itsenäisissä seurakunnissa toimivilta. On mielenkiintoista huomata, että vaikka Seurakuntaliitolla ei ollut yhtä tiukkaa kantaa Tunnustuskirjojen noudattamisen suhteen kuin toisella luterilaisella vapaakirkolla, oli niillä kuitenkin siinä määrin tärkeä asema, että niihin voitiin vedota vielä tässäkin vaiheessa kansankirkosta erottaessa. Tapaus on myös esimerkki siitä, kuinka itsenäiset seurakunnat saattoivat saada jäseniä ulkopuolelta myöhemminkin kuin perustamisvaiheessa.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Kasteluettelo, Marttilan vapaa evankelisluterilainen seurakunta. Moniste, laadittu 26.3.2010, tekijän hallussa; Levonen & Viironen 2012, 14. Vaikka edellä on ollut viitteitä siitä, että Kokin talon väellä olisi ollut ennestäänkin yhteyksiä itsenäisen seurakunnan perustajiin, vaikuttaa Aira Kokin oma uskonnollinen herääminen tapahtuneen varsin myöhään näistä tapahtumista, hänen omien sanojensa perusteella kuitenkin viimeistään talvella 1937. Hän oli lukenut Hanna Raudan kirjan *Vanhaa ja uutta virttä*, joka teki häneen voimakkaan vaikutuksen ja johti hänet lukemaan myös Paavalin kirjeitä sekä Pietari Kurvisen ja Martti Lutherin kirjoituksia. Kokki kertoo myös vanhempiansa, veljensä sekä ystävänsä Salli Levosen omaavan saman vakaumuksen, mutta epäselvää on olivatko he kokeneet samanlaisen maailmankatsomuksen mullistumisen vai omanneet sen jo aiemmin. Levonen & Viironen 2012, 12–13. Kokki kirjoitti myöhemmin Raudasta muistokirjoituksen Evankeliumiyhdistyksen *Kotimatalla* -vuosikirjaan (Kotimatalla 1959). Aira Kokki loi myöhemmin uraa kirjailijana ja sai vuonna 1958 Topelius-palkinnon. SKS, Suomen kirjailijat, Kokki, Aira Adele. <http://dbgw.finlit.fi/matr/tiedot.php?id=6635>.

¹⁹⁸ Levonen & Viironen 2012, 14.

¹⁹⁹ Vertailun vuoksi mainittakoon, vuosina 1937–1939 liittyi *Seurakunnan* mukaan Seurakuntaliiton seurakuntiin uusia jäseniä seuraavasti (lukuihin ei ole laskettu kastettuja lapsia): Tampere 5, Viipuri 4,

Tuolloin oli Karinaisten paikallisseurakunta jo laulanut joutsenlaulunsa. Jo vuonna 1933 mainitaan Karinaisten seurakunnan piispantarkastuspöytäkirjassa, että kyseisellä seurakunnalla on parikymmentä jäsentä, mutta että liike on taantumassa, mihin osasyynä kerrotaan se, että kirkosta eronneitten lapset liittyvät kirkkoon rippikouluikänsä tullessaan. Seurakunta siis ei kasvanut sisäisesti.²⁰⁰

Kyseisenä vuonna 1933 seurakunta ryhtyi kuitenkin erääseen investointiin. Se nimittäin päätti hankkia hautausmaan ja anoi siihen lupaa. Anomuksen tekijöinä oli kolme seurakunnan jäsentä, yhtenä näistä seurakunnan johtaja Juho Haapasalo. Lupa saatiin, mutta hautausmaa ei koskaan tullut käyttöön. Juho Haapasalo näet kuoli 1936, ja hänen vaimonsa hautasi hänet muualle. Pari kuukautta miehensä kuoleman jälkeen Maria Haapasalo liittyi kirkkoon. 1938 pari muutakin seurakunnan aktiivia, Otto Aleksander Onnela vaimoineen sekä työmies Kustaa Aaltonen näyttävät palanneen kirkon jäsenyyteen.²⁰¹ Karinaisten paikallisseurakunnan taru oli mitä ilmeisimmin päättynyt. Ehkäpä johtajan kuolema oli se viimeinen ankara isku, josta seurakunta ei enää kyennyt toipumaan.

Uppala lähetti Onnelalle kyselyn Karinaisten paikallisseurakunnan historiasta, johon tämä vastasi 1949. Siinä mielenkiintoista on se, että Uppalan ihmetellessä, miksei seurakunta ottanut hänen ryhmäänsä yhteyttä sen jouduttua vaikeuksiin ja todetessa, etteivät he kuulleet tästä seurakunnasta mitään, vastasi Onnela hyvin lyhyesti: "Emmekä me teistä".²⁰² Eri ryhmät eivät siis välttämättä olleet kovin tietoisia toisistaan. Valitettavasti ei ole tietoa, kohdistuiko tämä tietämättömyys ainoastaan Uppalan johtamaan ryhmään ja tunsivatko karinaislaiset Marttilassa toimivaa seurakuntaa.

Uppala sortuu ylitulkintaan ajatellessaan, etteivät kaikki tämän seurakunnan jäsenet liittyneet seurakunnan hajoamisen jälkeen mihinkään, vaan pysyivät siviilirekisterissä

joista 2 Antreasta, Marttila 4, joista kaikki Koskelta, Lahti 2, Karstula 1 ja Veteli 1. Luvut eivät ole kovinkaan suuria, ja joukkosiirtymisten aika oli selvästi liikkeen osalta ohi. Koskella tapahtunut jäsenmäärän lisäys on sikäli huomionarvoista, että ainoat kaksi tuona aikana enemmän liittyneitä saaneet olivat kaupunkiseurakuntia, joista niistäkin Viipuri sai lisäystä myös maaseudulta, kun taas Marttila oli selvästi maaseutuseurakunta. *Seurakunta*-lehtien vuosikerrat 1937–1939.

²⁰⁰ Karinaisten seurakunnan piispantarkastuspöytäkirja 24–26/9 1933, Karinaisten seurakunnan arkisto.

²⁰¹ Karinaisten seurakunnan muuttaneiden kirja 1936–1970, I B a 2; Sundström 2012b.

²⁰² A.V. Onnela Karinainen [Allekirjoitus O.A. Onnela, ilmeisesti virhe otsakkeessa]. Kirjoitettu 24/4 1949, saap. 26/4 49, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

itsenäisinä kristittyinä. Nähdäkseni Uppalan ajatus perustuu Onnelan vastaukseen Uppalan kysyessä, lukeutuuko Onnela nykyään evankelisiin vai Todistaja-Seuraan: "En kuulu mihinkään seuraan vaan uskon ja tunnustan että neitseestä mariasta on syntynyt minun herrani ja n. ed." Uppala on tulkinnut Onnelan päättäneen pysyä kaikista seurakunnista irrallisena kristittyinä.²⁰³ Nähdäkseni Onnela tällä viittaa lähinnä siihen, mitä Uppala kysyikin, eli että hän ei lukeudu mihinkään erityiseen ryhmittymään tai yhdistykseen, "seuraan". Tätä ajatustani tukee sekin, että asiakirjat kertovat Onnelan liittyneen kirkon jäseneksi jo yli kymmenen vuotta ennen hänen ja Uppalan kirjeenvaihtoa. Toinen tässä yhteydessä Uppalan käyttämä lähde livari Porkkala mainitsee osan seurakuntien jäsenistä liittyneen takaisin valtiokirkkoon ja osa olisi jäänyt siviilirekisteriin. Porkkala oli kuitenkin itsenäisen seurakunnan johtaja Kauhavalla, ja tekstissä viitataan sekä Humppilan että Karinaisten itsenäisiin seurakuntiin.²⁰⁴ Niinpä ei voi olla varma, missä määrin hänen tietonsa koskevat juuri Karinaista.

Uppala ei mainitse tässä yhteydessä mitään Marttilan itsenäisestä seurakunnasta tai siitä, miksei Karinaisten yhteisö ottanut kontaktia näihin. Uskoisin kuitenkin löytäneeni yhden selityksen. Karinaisten paikallisseurakunnan tausta oli ilmeisesti pääosin vapaissa maallikoissa. Heino Pätiälä oli aiemmin ollut yhteyksissä näihin, mutta alkanut myöhemmin kritisoida näitten opillisia painotuksia. Vielä vuonna 1923, eli kun ajatus itsenäisestä kirkosta jo oli tullut, hän kritisoi *Paimen* -lehdessä näitten opillisiä käsityksiä.²⁰⁵ Luultavasti juuri tämän vuoksi Pätiälän johtamaa ryhmää ei nähty vaihtoehtona, sillä hänen kanssaan oli olemassa avoin ja pitkäaikainen ristiriita. Liittyminen hänen johtamaansa seurakuntaan olisi ollut siirtymistä hänen opetukseensa ja alaisuuteensa, eikä se näytä vapaita maallikoita innostaneen. Yhteistyö Uppalan kanssa olisi varmaan ollut yhtä epäluontevaa, mutta sen epätodennäköisyyttä vielä tehosti se, ettei Uppalaa tunnettu.

4.2 Evankelisten ja seurakunnan välien lähentyminen – oma mies kirkkoherraksi

Mitä tulee Evankeliumiyhdistyksen alaiseen toimintaan Marttilassa, ei se näytä merkittävästi heikentyneen huolimatta osan toimijoista lähtemisestä itsenäiseen

²⁰³ A.V. Onnela Karinainen [Asiakirjassa allekirjoituksena O.A. Onnela, A.V. ilmeisesti virheellinen.].

Kirjoitettu 24/4 1949, saap. 26/4 49. A.A. Uppalan kokoelma, HMA; Uppala 1976, 327.

²⁰⁴ Porkkala IIb 5/4 1949, A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

²⁰⁵ Koskeniemi 1984, 164, 277.

seurakuntaan. Jo vuonna 1925 mainitaan paikkakunnalla joulukuussa pidetystä suuresta raamattukurssista. Kurssilaisia laskettiin olevan 133, joista suurin osa oli nuorempaa väkeä. Opettamassa oli Evankeliumiyhdistyksen väkeä, mutta myös kirkkoherra Sederström. Sederströmistä on kylläkin Alifrostin historiikissa mainittu, ettei hän osallistunut evankelisten tilaisuuksiin, mutta tätä ei selvästikään pidä ottaa liian kategorisena.²⁰⁶ Nähtävästi kirkkoherra on osallistunut ainakin suurempiin tapahtumiin, mutta hän ei ilmeisesti ole ollut itse aloitteellinen järjestämään tilaisuuksia tai tarjoutunut pienempiin seuratilaisuuksiin. Tämä on ymmärrettävää, kun muistaa hänen jo aiemmin esille tulleen negatiivisen suhtautumisensa evankelisuuteen. Muistitiedossa on Sederströmin osallistumattomuus varmasti vielä korostunut, kun häntä on verrattu seuraajaansa, joka itse oli evankelinen. Seuraajan valintaan liittyvästä prosessista kerron hieman edempänä.

Evankeliumiyhdistyksen toiminta siis oli vilkasta. Kirkolliskokoukselle vuonna 1928 laaditussa kertomuksessa seurakunnan tilasta Sederström kertoo, kuinka Evankeliumiyhdistyksen nuorisoliitolla oli tuolloin 200 jäsentä, ja sen toiminta oli vilkasta ja omatoimista. Lisäksi oli vilkas ompeluseura, joka tuki Evankeliumiyhdistyksen Japanissa tekemää lähetystyötä. Kirkkoherra on vastannut kysymyksen papiston osallistumisesta yhdistysten toimintaan, että on yrittänyt kaikkea mahdollisuuksien mukaan kannattaa ja ottaa osaa. Hän on siis ainakin omasta mielestään ollut niin aktiivinen kuin voi olla. Mahdollisesti hieman kitkerääkin sävyä voi olla havaittavissa vastauksessa kysymyksen paikkakunnan hengellisistä liikkeistä: "Evankeliumiyhdistyksen miesten luvattu maa."²⁰⁷

Kuten edellä on todettu, oli kirkkoherran suhtautuminen Evankeliumiyhdistyksen ja evankelisten toimintaan yleensä muuttunut kovasti myönteisemmäksi. Ilmi on tullut myös hänen näkemyksensä siitä, että joukosta oli poistunut hänelle vastenmielisiä henkilöitä, joihin varmasti on kuulunut ensimmäisten joukossa Juho Toivola sekä luultavasti myös Eino Mäkelä. Kirkkoherran näkemystä tilanteen kehittymisestä kuvaa havainnollisesti hänen vuoden 1928 kirkolliskokoukselle laatimastaan seurakuntakertomuksesta, jossa hän kuvailee seurakunnan hengellisen tilan kehityssuuntaa: "Kehitys kohti raamat. evankeliumia ja irti äärimmäisestä

²⁰⁶ Nuorison ystävä 2/1925, 27–29; Alifrosti 2010, 389.

²⁰⁷ Huomioita Marttilan seurakunnan tilasta ja elämästä vuosina 1922–1927, v:n 1928 kirkolliskokoukselle annettavaa kertomusta varten, Marttilan seurakunnan arkisto.

evangelisesta suunnasta."²⁰⁸ Koska evankelisuus ei ollut taantumassa, pikemmin päinvastoin, uskoisin että puhuessaan äärimmäisestä evankelisuudesta kirkkoherra tarkoittaa juuri kirkosta eronneita evankelisia.

Toisaalta taas se, että suurin osa evankelisista teki valintatilanteessa ratkaisun pysyä kirkon jäsenenä on mahdollisesti saanut kirkkoherran näkemään liikkeen uudella tavalla. Ensinnäkin näiden jääminen hänen johtamansa seurakunnan yhteyteen vaihtoehdosta huolimatta on voinut saada hänet näkemään liikkeen itselleen lojaalina ja siten hän on voinut alkaa arvostaa sitä enemmän. Toisaalta taas vaihtoehdon olemassaolo on tuonut paineen pitää kansankirkkoon jäänyt joukko tyytyväisenä, sillä varmasti varsinkin alkuaikoina uusienkin ihmisten eroaminen on ollut potentiaalinen vaihtoehto. Tällainen asenteiden myönteisemmäksi muuttuminen ei ollut ainoastaan marttilalainen ilmiö, vaan Evankeliumiyhdistyksen johtaja Tamminen kirjoitti jo 1925 kirkollisten piirien alkaneen suhtautua ystävällisemmin yhdistystä kohtaan.²⁰⁹

Marttilan kirkkoherra ei kuitenkaan tyystin jättänyt itsenäisen seurakunnan jäseniä toimimaan itsekseen, vaan yritti saada ainakin osaa palaamaan seurakuntansa jäsenyyteen. Ida Särä mainitsee kirjeessään vuonna 1938, kuinka pari vuotta aiemmin oli jo silloin nimensä Suurpääksi muuttanut kirkkoherra yrittänyt saada erästä vanhaa naishenkilöä liittymään takaisin kirkkoon. Hän oli jopa sanonut että suullinen lupa riittää, jolloin hän voisi hoitaa kaikki käytännön asiat eikä maksaisi mitään.²¹⁰ Vaikka kirkkoherralla oli ollut henkilökohtaisia konflikteja osan vapaan seurakunnan perustaneista kanssa, ei hän ilmeisesti olisi toivonut muiden eroamista. Jo ensimmäisten eroamisten yhteydessä tuli todettua, kuinka hän yritti estellä Frans Mäkelän ja Antti Alhaisin eroamista. Voisi siis sanoa, että hänelle sopi hyvin että hänen kiistakumppaninsa olivat lähteneet, mutta hän ei ollut tyytyväinen siihen että muitakin oli lähtenyt.

Jo edellä on mainittu evankelisten rakentaneen paikkakunnalle kaksi rukoushuonetta ja perustaneen myös kaksi nuorisoliitto-osastoa. Liike eli siis selvästikin voimansa tunnossa. Alifrosti mainitseekin historiikissaan, että huolimatta papiston kriittisestä suhtautumisesta liikkeeseen oli evankelisuudesta tullut paikkakunnalla eräänlainen

²⁰⁸ Huomioita Marttilan seurakunnan tilasta ja elämästä vuosina 1922–1927, v:n 1928 kirkolliskokoukselle annettavaa kertomusta varten, Marttilan seurakunnan arkisto.

²⁰⁹ Arkkila 1975, 148.

²¹⁰ Ida Särän kirje A. Aijal Uppalalle, saapunut 11.9.1938. A.A. Uppalan kokoelma, HMA.

pohjavire seurakunnan hengelliselle elämälle, jota oli vaikea kenenkään ainakaan julkisesti vastustaa.²¹¹ 1920-luvulla osastot olivatkin varsin voimakkaita, Yläpään osastoon kuului 131 jäsentä ja Alapään osastoon 104 jäsentä. Ne kuuluivat maanlaajuisesti 19:sta suurimman maaseutuosaston joukkoon. Maaseutuosastoista suurin sijaitsi aivan naapurissa, sillä Tarvasjoella jäsenmäärä oli 233, ja suuriin kuului myös naapurin Karinainen 105 jäsenellään. Kun otetaan huomioon, että vuonna 1930 koko Evankeliumiyhdistyksen Lounais-Suomen piiriin, joka kattoi pääosan Varsinais-Suomea sekä Kanta-Hämeen länsiosan, kuului 43 osastoa ja 3000 jäsentä, huomataan näiden osastojen muodostaneen paikkakuntien kokoon nähden huomattavan osan jäsenistöstä ja olleen myös kooltaan keskimääräistä suurempia osastoja.²¹²

Ainoa, mitä liikkeeltä Marttilassa puuttui oli sen omiin riveihin lukeutuva kirkkoherra. Tilaisuus sellaisen saamiseen tuli, kun Sederström, joka oli vuonna 1935 vaihtanut nimensä Suurpääksi, kuoli 71-vuotiaana elokuussa 1938. Nyt oli marttilalaisten aika yrittää samaa, minkä tarvasjokelaiset olivat tehneet jo aiemmin. Tällä kertaa evankeliset eivät tyytyneet selvittämään ehdolle asettuneiden pappien näkemyksiä, vaan hankkivat ylimääräiseksi ehdokkaaksi vaaliin Paimion kappalaisen Vilho Wihervaaran. Tämä oli julkisesti mukana evankelisen liikkeen toiminnassa ja oli ollut perustamassa Paimioon paikallista nuorisoliitto-osastoa. Hänen saatuaan evankelisten äänet määräsi tuomiokapituli pidettäväksi uudet vaalit, joissa Wihervaara sai virallisesti neljännen vaalisijan.²¹³

Evankelisten parissa alkoi kiihkeä vaalityö. Innokkaimpien joukossa mainitaan olleen August Heinin, jonka mainitaan olleen Alapään nuorisoliiton nokkamies ja joka aiemmin oli harkinnut kirkosta eroamista. Nyt hän kiersi ympäri pitäjää äänestäjiä värväämässä Wihervaaran taakse. Muitakin äänten kerääjiä oli. Tämä aiheutti

²¹¹ Alifrosti 2010, 397. Kuten edellä on mainittu, sai Alapään osasto rukoushuoneen myöhemmin kuin Yläpään osasto, vuonna 1933. Kyseinen vuosi oli vilkas Evankeliumiyhdistyksen rukoushuoneiden kannalta sillä Marttilan lisäksi samana syksynä vihittiin viisi muuta rukoushuonetta Lohtajalla, Alastarossa, Ulvilassa, Jääskessä ja Asikkalassa. Kotimatalla 1934, 1933. Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys, Kauko Veikko Tamminen, 119.

²¹² Mäkinen 1973, 29–30, 175. Vertailun vuoksi esitän tässä tietoja osastojen jäsenmääristä muualla samalla alueella. Kannatuksellisesti voimakkain alue piirissä ja koko maassa oli Loimaa, jonka osastoihin kuului yhteensä yli 650 henkeä. Näistä osastoista kaksi ylitti sadan jäsenen rajan, Loimaan kirkonseutu 167 jäsentä ja Niinijoki 110 jäsentä. Turussa oli paikallisen osaston jäsenmäärä ollut suurimmillaan vuonna 1923, jolloin se 389 jäsenellään oli maan suurin osasto. Vielä mainitsemattomia yli sadan jäsenen osastoja olivat Humppila-Metsämaa (104 jäsentä) sekä Mietoinen (103 jäsentä). Mäkinen 1973, 29–30.

²¹³ Alifrosti 2010, 389.

paikkakunnalla myös riitaa, sillä kaikki eivät pitäneet Wihervaarasta. Osa väitti ostettavan ääniä Wihervaaralle pyytämällä valtakirjoja hänen tuekseen.²¹⁴

Vaalit päättyivät Wihervaaran voittoon hänen saadessaan selkeän enemmistön äänistä. Ylivoimaisuudesta kertoo jotain se, ettei tuomiokapitulin ensimmäiselle vaalisijalle asettama Ullavan kirkkoherra Gunnar Paasonen saanut vaalissa yhtäkään ääntä. Näin evankeliset olivat saaneet mieleisensä kirkkoherran, ja seurakunnan ja liikkeen yhteistyö tiivistyi entisestään. Itse asiassa se tiivistyi siinä määrin, että liikkeen voimakkuus alkoi nopeasti heiketä, sillä omalle toiminnalle ei enää ollut samanlaista tarvetta kirkkoherran edustaessa liikkeen linjaa. Seurakuntaliittoon Wihervaara sen sijaan suhtautui kielteisesti, ja asetti näille niin korkean hautajaismaksun, että nämä alkoivat haudata vainajiaan Kanta-Hämeen Luopioisissa asti, missä oli myös heidän liikkeensä seurakunta.²¹⁵

Seurakuntien välit eivät siis vielä tänä ajanjaksona normalisoituneet, ehkä pikemminkin päinvastoin. Myös ainakin Mellilässä itsenäinen luterilainen seurakunta sai kokea vastoinkäymisiä. Vaikka seurakunta toimi Marttilassa, oli sillä tilaisuuksia myös muualla, missä jäseniä asui. Mellilässä tilaisuuksia pidettiin työväentalolla, joka muistitiedon mukaan oli aina täynnä näitten tilaisuuksien yhteydessä. Eräänä sunnuntaina, josta ei ole vuotta tiedossa, tuli poliisi kieltämään klo 11 alkaneen tilaisuuden. Mellilän kirkkoherra oli näet tätä muistuttanut siitä, ettei seuroja saa pitää kello 10 ja 12 välillä, jolloin kirkossa on jumalanpalvelus. Kyseinen sääntö tuskin olisi sitonut itsenäistä seurakuntaa, mutta he odottivat hiljaisuudessa klo 12 asti, jolloin tilaisuus saattoi alkaa.²¹⁶ Itsenäiseen seurakuntaan kohdistui siis kansankirkon seurakuntien taholta silloin tällöin sitä häiritseviä toimenpiteitä, mutta toimintaa ei kuitenkaan pyritty estämään. Tosin siihen ei lainsäädäntö olisi antanut mahdollisuuksiakaan.²¹⁷

²¹⁴ Alifrosti 2010, 389; Väinö Augusti Kraapan haastattelu, Kirkollisen kansanperinteen yleiskysely, Marttilan seurakunnan arkisto.

²¹⁵ Alifrosti 2010, 389–390, 397.

²¹⁶ K.A. Anttion vastaukset A.Aijal Uppalan laatimaan kyselyyn, Uppalan kokoelma, HMA; Anttio 1996.

²¹⁷ Tosin vuonna 1933 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokoukselle tehtiin aloite, jossa haluttiin kieltää Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta irrallisten evankelis-luterilaisten yhdyskuntien muodostaminen. Käytännössä tämä olisi merkinnyt jo olemassa olevienkin tällaisten yhteisöjen kieltämistä. Vastustavista kannanotoista huomiota merkittävimpiä oli Evankeliumiyhdistyksen johtajan Kauko Veikko Tammisen lausunto, jossa hän puolusti oikeutta eroa kirkosta, mikäli vakaumus niin vaati. Hän myös kritisoi kirkkoa siitä, että monin paikoin oli luovuttu tunnustuksesta. Kirkolliskokous hyväksyi

Yhteisö näyttää Marttilassa eläneen rauhassa omaa elämäänsä. Tietynlaista vieraannuttamista kuitenkin ilmeni. Ilmeisesti kaikille ulkopuolisille ei aivan hahmottunut, mitä merkitsi se että seurakunta oli luterilainen, vaikka olikin kansankirkosta irrallinen. Niinpä saattoivat yksittäisten seurakuntalaisten tavat herättää hämmennystä ulkopuolisissa ja saada erikoisia selityksiä. Esimerkiksi Frans Mäkelä syntyperältään satakuntalaisena söi mielellään kotiseutunsa perinneruokaa klimppisoppaa. Seurakunnan jäsen on kertonut, kuinka jotkut ulkopuoliset luulivat tämän ruuan syömisen olevan jonkinlainen uskonnollinen rituaali.²¹⁸ Mäkelä oli elänyt Marttilassa jo melko pitkään, mutta ilmeisesti vasta kuuluminen johonkin sellaiseen yhteisöön, johon enemmistö paikkakunnalla ei kuulunut, sai nämä kiinnittämään huomiota tällaisiin yksityiskohtiin.

Toinen mielenkiintoinen tapaus liittyy sekin Frans Mäkelään, itse asiassa hänen hautajaisiinsa vuonna 1942. Edellä mainittu seurakunnan jäsen oli lapsena mukana näissä hautajaisissa ja muistaa erään seurakuntaan kuulumattoman voivotelleen, kuinka "Miust käi nii pahast, ko nii jumalattomast veivät hautaan. Ettei ees kirkonkellojakkaa soitettu." Kun kertoja oli mennyt mainitsemaan tästä Eino Mäkelälle, oli tämä vastannut totisena, että "Niin, ne plimpaukset olis siinä paljon auttanu."²¹⁹ Tutun hautajaisiin liittyvän elementin, eli kirkonkellojen soiton puuttuminen sai ulkopuolisen reagoimaan varsin voimakkaasti. Ilmeisesti se on kiinnittänyt poikkeuksellisen enemmän huomiota kuin muu sisältö, sillä kristilliset elementit sinänsä tuskin ovat hautajaisista puuttuneet. Mäkelän reaktio tämän kuultua asiasta osoittaa sisäryhmäläisen sarkastisen turhautunutta reaktiota siihen, kuinka ulkopuoliset kiinnittävät huomiota hänen mitä ilmeisimmin epäolennaisina pitämiinsä seikkoihin. Hautajaisissa pidetyt, olletikin kristilliset puheet eivät merkinneet silloin, kun ulkoiset muodot eivät vaikuttaneet tutuilta.

aloitteen äänin 61–34, mitä päätöstä arvosteltiin Evankeliumiyhdistyksen *Sanansaattaja* -lehdessä. Valtioneuvosto ei kuitenkaan saattanut kyseistä aloitetta koskaan eduskuntakäsittelyyn. Sekä Pätiälä että Uppala huomioivat positiivisesti Evankeliumiyhdistyksen taholta ilmaistut heitä puolustavat kannanotot. Arkkila 1975, 224–228; Koskenniemi 1994, 206. Uppala on laatinut kokouksesta laajan selostuksen kirjassaan *Kansankirkko ja uskonnonvapaus* (1938). Erikoista on, ettei Mikko Juva kirkolliskokouksen historiikissaan *Kirkon parlamentti* (1976) käsittele kyseisen kokouksen kohdalla lainkaan tätä asiaa.

²¹⁸ Anttio, Maija-Liisa, Kysely Marttilan vapaan ev.lut. seurakunnan alkuvaiheista. 24.11.2013, tekijän hallussa.

²¹⁹ Anttio, Maija-Liisa, Selostus Marttilan itsenäisen seurakunnan varhaisvaiheista, 30.11.2013, Tekijän hallussa.

Luultavimmin edellä mainittuja väärinkäsityksiä esiintyi Marttilassa lähinnä niitten parissa, jotka eivät kuuluneet evankelisen herätysliikkeen piiriin tai jotka eivät ainakaan olleet sen piirissä 1920-luvun alussa. Oletan näin siksi, että evankelisissa piireissä tunnettiin nämä ihmiset ja luultavasti ainakin jossain määrin heidän teologiset perustelunsa.

Pätiälän tunnettavuuden vuoksi itsenäiseen seurakuntaan kuulumattomiakin osallistui jossain määrin sen jumalanpalveluksiin, mutta nämä ovat luultavimmin olleet lähinnä evankelisia. Muille Pätiälä on luultavasti ollut tuntemattomampi eikä siksi ole herättänyt sellaista kiinnostusta, jonka vuoksi he olisivat ottaneet osaa toisen seurakunnan tilaisuuksiin.

Huolimatta tutkitun ajan lopulla tapahtuneesta pienehköstä joukkoliittymisestä itsenäiseen seurakuntaan Kosken alueella toteaisiin, että tilanne alueella oli kirkollisesti vakiintunut. Itsenäisen seurakunnan kasvu oli lähinnä sisäistä, eikä tätä yhtä tapausta lukuun ottamatta näytä merkittäviä siirtymiä enää tapahtuneen. Evankelisuus oli tehokkaasti kasvattanut vaikutustaan ja tutkimusjakson lopulla onnistui kirkkoherran myötä käytännössä muuttamaan koko seurakunnan toimintalinjan evankelisenhenkiseksi. Tällä toisaalta oli varmasti vaikutusta myös siihen, ettei itsenäisellä seurakunnalla ollut juuri kysyntää. Ilmeisesti valtaosan evankelisista mielestä tilanne kansankirkon seurakunnassa oli nyt ilmeisen hyvä. Tähän evankelisuuden nousuun saattaa liittyä sekin, että yksi itsenäisen seurakunnan jäsenistä, Antti Alhaisi, liittyi 1939 takaisin kansankirkon seurakuntaan.²²⁰ Enemmistö seurakunnan perustajista ja jäsenistä kuitenkin pitäytyi siinä ja jäi sen jäseniksi. Syitä oli varmasti monia, mutta yksi saattaa nousta heidän alkuperäisistä eroperusteistaan. Erotessaan he olivat painottaneet kirkon erkanemista kokonaisuutena Raamatusta ja luterilaisesta tunnustuksesta. Tästä näkökulmasta kehitys Marttilassa oli varmaankin positiivista, muttei sinänsä muuttanut sitä tosiasiaa, että kirkon sisällä vaikutti yhä monenlaista opetusta. Vaikka seurakunnan syntymisen syyt olivatkin paljolti paikalliset, rakentui sen pysyvyys paikallista laajemmalle näkemykselle kirkosta ja sen olemuksesta.

²²⁰ Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta eroavien luettelo Marttilan seurakunnassa, Marttilan seurakunnan arkisto.

5 LOPUKSI

Tutkimani yhteisö ei missään vaiheessa kohonnut jäsenmäärältään kovinkaan suureksi, ellei mukaan lasketa aluksi mahdollisesti asiasta kiinnostuneita, joiden lukumäärä on epävarma. Tästä huolimatta ryhmään liittyi sen verran jäseniä, että sillä oli edellytykset säännöllistää toimintansa ja toimia ja kehittyä itsenäisenä uskonnollisena yhteisönä osana laajempaa samanmielisten seurakuntien verkostoa. Tässä se poikkesi esimerkiksi Karinaisissa toimineesta vastaavanlaisesta ryhmittymästä, joka itse asiassa Marttilan luterilaista vapaaseurakuntaa paremman alun jälkeen taantui yllättävän nopeasti. Marttilaa ei kohdannut tällainen nopea hiipuminen siitäkään huolimatta, että yksi paikallisista johtohahmoista, Juho Toivola, kuoli varsin varhain. Karinaisille vastaavanlainen johtajan kuolema oli viimeinen raju isku, josta ryhmä ei enää toipunut, kun taas Marttilan toiminnalle ei tästä ilmeisesti koitunut mitään suurempia vahinkoja, ja ryhmä jopa myöhemmin kasvoi. Yhtenä syynä voi olla se, ettei Marttila ollut vain oman julistajan varassa, vaan ensisijaisesti sen julistuksesta huolehtivat ympäri Suomea kiertävät pastorit, tärkeimpänä Heino Pätiälä. Siksi riippuvuus omasta saarnaajasta ei ollut niin suuri.

Tutkimuksen aikana löytyi useita vaikuttavia tekijöitä, joilla kullakin on ollut oma merkityksensä sille, että tutkimani seurakunta on syntynyt. Näistä keskeisimpiin kuului opillinen ristiriita alkuperäisen seurakunnan johtajan, Marttilan kirkkoherran, kanssa. Rohkenen jopa pitää sitä keskeisimpänä, sillä ilman sitä voi olla, että monet muut, sinänsä tärkeätkin syyt, olisivat saattaneet jäädä aiheuttamatta konkreettisia toimenpiteitä.

Liikkeellä oli useita edellytyksiä irrottautumiselle. Oma vilkas toiminta, kehittynyt organisaatio, teologinen yhtenäisyys sekä omat julistajat olivat edellytyksiä, joitten varaan olisi ollut mahdollista lähteä rakentamaan itsenäistä kirkkokuntaa. Paikallisesti Marttilan Yläpäässä saatettiin myös kokea joudutun syrjään tavalla, joka sai ehkä oman seurakunnan vaikuttamaan houkuttelevalta vaihtoehdolta.

Toisaalta taas oli seikkoja, jotka pienensivät irtaantumishaluja. Keskeisimpiin kuului luultavimmin se, ettei evankelisen herätysliikkeen perusluonne ollut separatismiin tähtäävää. Se ei pyrkinyt muodostamaan mitään luterilaisuudesta irrallista oppia, vaan mielsi itsensä leimallisen luterilaiseksi, ehkä jopa luterilaisemmaksi kuin kirkko itse.

Joillekin tämä ristiriita johti haluun rakentaa itsenäisesti tietoisemmin luterilaista kirkkoa, mutta valtaosa näki liikkeen perinnäiseksi tehtäväksi kirkon sisällä vaikuttamisen sen luterilaisuuden voimistamiseksi. Tässä ristipaineessa oli varmastikin keskeisellä sijalla se, että liikkeen johto otti asiassa kirkkoon jäämisen kannan. On muistettava, että selkeästi separatismiin tähtäävät ajatukset heräsivät Evankeliumiyhdistyksen piirissä varsin myöhään. Jälkikäteen on vaikea arvioida, kuinka laajasti aihe puhututti Evankeliumiyhdistyksen väkeä paikallistasolla. Pätiälän ero luultavasti tiedostettiin laajalti, sillä hän oli liikkeen piirissä tunnettu julistaja. Lisäksi seurakuntien syntyminen eri puolilla Suomea viittaa siihen, ettei aiheesta käyty keskustelu rajoittunut vain tietylle alueelle.

Mielenkiintoinen yksityiskohta, johon kiinnitin huomiota oli se, että huolimatta aivan ilmeisistä paikallisista syistä eroamisille eivät eronneet itse niitä juurikaan korostaneet. He kyllä saattoivat kritisoida tiukastikin kirkkoherraa, mutta perustellessaan eroaan he vetosivat yleiseen kirkolliseen tilanteeseen. Ainakin argumenttien tasolla heille olisi siis pitänyt olla yhdentekevää, millainen tilanne omassa seurakunnassa oli, kun kerran ongelman ydin oli kirkon sisällä sallittu ja heidän vääräksi katsomansa opetus. Käytännössä eroliike kuitenkin vaikutti lähinnä alueilla, joilla paikalliset kahnaukset herättivät halukkuutta asiaa kohtaan. Toisaalta tilanteen Marttilassa myöhemmin muututtua voidaan havaita, että kirkon yleisellä tilalla argumentointi ei ollut ryhmälle pelkkää retoriikkaa, vaan vakavasti otettava asia. Vaikka nimittäin Marttilassa seurakunta tuli yhä evankelismyönteisemmäksi ja lopulta sai johtoonsa evankelisen kirkkoherran, ei tämä vaikuttanut seurakunnassa liikehdintää takaisin lähtöseurakuntaansa. Olisi mielenkiintoista selvittää, erosiko ihmisiä näihin seurakuntiin myös leimallisesti evankelisen papin johtamilta paikkakunnilta. Eroliikkeen argumenttien pohjalta näin olisi voinut tehdä, mutta käytännössä se näyttää jääneen hyvin vähäiseksi.

Oletin ennalta, että tutkimuksen yhteydessä näkyisi jonkin keskeisen avainhenkilön vaikutus eroamisille. Juho Toivola on jo aiemmin otettu tutkimuksissa esille tällaisena. Hän myös selkeästi oli keskeisessä asemassa seurakunnan alkuaikoina. Toisaalta ihmisjoukon ollessa näin pieni myös muita henkilöitä nousi selkeästi esiin. Toivola oli ehkä opillinen johtohahmo, mutta kun eroamisista ei tullutkaan alueella massaliikettä, voi olla, että ellei Frans Mäkelä olisi eronnut, olisi seurakunta jäänyt kovasti

pienemmäksi, sillä hänen sukupiirinsä muodosti uuden seurakunnan ytimen. Tosin Eino Mäkelä nousee isäänsä enemmän esille kirkkoherran kanssa kamppailijana, mutta hän ei välttämättä olisi saanut niin monta suvusta mukaansa, ellei suvun patriarkka Frans Mäkelä olisi myös eronnut.

Suku piti yhtä myös kirkkokuntarajojen yli. Yhteyksiä Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon jääneisiin ei haluttu katkaista myöskään hengellisesti, vaan he saivat itsenäisen seurakunnan tilaisuuksissa varsin varhaisessa vaiheessa saman aseman kuin muutkin, saaden osallistua myös ehtoolliselle. Kun ottaa huomioon, kuinka suuri osa seurakuntalaisista oli samaa sukupiiriä, on asia varmasti tuntunut luontevalta. Ainoa seurakuntalaisista, joka ei voinut tätä hyväksyä, vaan päätyi jopa eroamaan seurakunnasta, oli Ida Särä, joka ei kuulunut sukupiiriin. Mahdollisesti tästä johtuen hän katsoi asiaa enemmän teologisena kysymyksenä ja päätyi vaatimukseen suljetusta ehtoollispöydästä. Vaikka kummallakin osapuolella olisi varmasti ollut esittää myös perustelut kannalleen, näkyy tässä esimerkissä kuinka pelkästään teologiset selitykset ovat toisinaan riittämättömiä selittämään uskonnollisten yhteisöjenkin sisäisiä ratkaisuja ja toimintamalleja.

Uskonnollisten yhteisöjen tutkimuksen kannalta yleisemminkin kiintoisaa oli Heikki Ylikankaan aiemmin herännäisyyteen soveltaman kyseisen liikkeen ja kehittyvien syrjäkyläisten välisen yhteyden soveltuminen myös tähän yhteyteen. Teoria soveltuu selkeästi useisiin erilaisiin yhteisöihin, kuten oman tutkimuskohteeni rinnalle nostamani esimerkit osoittavat. Kehittyvissä syrjäkylissä on selkeästi ollut keskimääräistä korkeammat valmiudet liittyä mukaan uusiin uskonnollisiin liikkeisiin ja mahdollisesti samalla haastaa alueen keskus uskonnollisessa mielessä. Oman toiminnan järjestäytyminen alueellisesti herätysliikkeen puitteissa tai oman seurakunnan perustaminen teki alueesta uskonnollisesti itsenäisen suhteessa aiempaan keskukseen. Tämä ei luonnollisestikaan ole ainoa selittävä tekijä uskonnollisen yhteisön synnylle, mutta asian vaikutusta separatismia edistävänä ja toisinaan muista syistä alkanutta kehitystä vauhdittavana ei tule aliarvioida. Yksi kiinnostava tutkimusala voisi olla erilaisten uskonnollisten yhteisöjen ja niiden kannatuksen tarkastelu ympäri Suomen tältä kantilta. Olisi mielenkiintoista selvittää, kuinka useasti tämä on yhtenä mahdollisena selittävänä tekijänä eri liikkeitten paikallisyhteisöjen synnylle.

Mahdollisia muita jatkotutkimuksen aiheita voisi olla näiden ryhmittymien historian tutkiminen kokonaisuudessaan. Tutkimus on yleisesti näet painottunut syntyvaiheisiin, ja myöhemmät vaiheet on Suomen tunnustuksellisen luterilaisen kirkon osalta esitelty lyhyesti parissa pienehkössä julkaisussa. Suomen evankelis-luterilaista seurakuntaliittoa ei ole käsitelty senkään vertaa. Olisi mielenkiintoista selvittää, millaista näiden yhteisöjen toiminta luterilaisina vähemmistökirkkoina missäkin päin Suomea on ollut ja mikä on ollut niiden suhde muihin ryhmiin. Ylipäätään voisi olla hyvä kartoittaa liikkeen kannatusta ja kannatusalueita eri aikoina, sillä esimerkiksi tässä tutkimuksessa käytetyssä Juha Sepon kirkosta eroamista ja uskonnollisia vähemmistöryhmiä käsittelevässä teoksessa ei ole tutkimiani ryhmiä huomioitu lainkaan. Seppo mainitsee kirjassaan tämän olleen tietoinen ratkaisu, mutta se on aiheuttanut hänen tutkimukseensa pieniä vääristymiä. Hän näet rajauksensa vuoksi toteaa usean sellaisen paikkakunnan kohdalla, jossa luterilainen vapaaseurakunnallisuus oli vilkasta, ettei kirkosta eroaminen näillä paikkakunnilla ollut uskonnollisesti motivoitua. Tältä osin tätä tutkimusta olisi syytä täydentää.

Historioitsijan tehtävänä on menneitten aikojen tutkiminen ja niiden ymmärtäminen. Sen sijaan tuomarin roolin ei katsota kuuluvan historioitsijalle. Emme tutkimuksemme perusteella voi tuomita, kuka oli oikeassa ja kuka väärässä. Tämä on toisaalta totta, mutta toisaalta vain osatotuus. Sillä, miksi valitsemme tietyn tutkimusaiheen on aina syynsä, ja usein syynä on ajankohtaisuus. Kun tutkimme jotain menneisyyden tapahtumaa sen ajankohtaisuuden vuoksi, ottaa se ainakin jollain tasolla kantaa nykyhetkeen, halusimme tai emme. Vähintään se antaa menneisyyden näkökulman ajankohtaiseen kysymykseen. Tällöin ei ehkä toimita tuomarina menneisyydelle, mutta ehkäpä ohjeistetaan nykyisyyttä. Kauko Pirinen lainaa historioitsija Adolf von Harnackia (1851-1930) ja toteaa tämän sanojen soveltuvan muillekin historian aloille: "Kirkkohistorioitsijasta tulee kirkkopoliitikko, tahtoipa hän tai ei, sillä vaikka hän itse ei olisi lainkaan siitä kiinnostunut, niin töittensä tuloksista hän ei voi poistaa niiden ajankohtaista ainesta."²²¹ Tämä ei tarkoita että tutkija ottaisi varsinaisesti tai tietoisesti kantaa, mutta hänen tutkimustuloksensa antavat näkökulmia ja ajatuksia sille ajankohtaiselle keskustelulle, jonka innoittamana tutkija on aiheensa valinnut.

²²¹ Pirinen 1983, 426–427.

Miksi pohjustan tutkimukseni loppua näin? Tähän on yksinkertaiset syyt. Tapahtumat, joita olen osaltaan tässä tutkimuksessa kuvannut jakoivat aikoinaan voimakkaasti evankelista herätysliikettä. Vaikka lopulta vain pieni osa erosi kirkosta, ei asia ole tyystin unohtunut kirkkoon jääneessä osassa, vaan näihin tapahtumiin ja itsenäisten luterilaisten kirkkojen olemassaoloon ja sen syihin on otettu toistuvasti kantaa. Näihin kannanottoihin on vaikuttanut erityisesti Evankeliumiyhdistyksen kulloisetkin suhteet Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon. Ainakin osassa liikettä on näiden itsenäisten kirkkojen olemassaolo ollut ikään kuin muistutuksena siitä, että on olemassa toisenlainenkin tie kuin se, minkä liike on valinnut Suomen evankelis-luterilaisen kirkon sisällä.

Paikoin esimerkiksi Seurakuntaliitto on voitu nähdä myös yhteistyökumppanina ja saman uskonperinnön jakajina. Esimerkiksi Marttilassa evankeliset ja itsenäisen seurakunnan jäsenet käyvät nykyään osittain toistensa tilaisuuksissa. Toisaalta, kuten tutkimukseni on osoittanut, rajalinja ei missään vaiheessa ollut Marttilassa mitenkään ehdoton.

Tutkimukseni tehtävä ei ole sanoa, mikä osapuoli oli oikeassa ja mikä väärässä. Sen tarkoitus on mahdollisuuksien mukaan selvittää tapahtumia ja niiden syitä. Syiden ja perusteluiden arviointi on lukijan tehtävä. On kuitenkin selvää, että varsinkin kuvaamieni yhteisöjen kantilta tästä tutkimuksesta eri osapuolet voivat ammentaa materiaalia omaksi tuekseen ja toisaalta toisiaan vastaan. Toisaalta sitä ei tarvitse nähdä ongelmana, sillä tutkimuksen yksi tehtävä lienee palvella myös nykyisiä tarpeita, ja mikäli tämä tutkimus voi tarjota aineksia keskustelulle, on se ollut hyödyksi.

1920-luvun keskustelut eivät näet ole hävinneet, vaan vallitsevat vilkkaampina kuin ehkä koskaan ennen. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon sisäiset kysymykset ovat monilta osin erilaiset kuin 90 vuotta sitten, mutta asetelma on sama. Perustavatko luterilaisen kirkon herätysliikkeet oman kirkon? Lähetyshiippakunnaksi kehittynyt Luther-säätiö on tehnyt kysymyksestä varsin akuutin, mutta samalla 1920-luvulla syntyneet luterilaiset vapaakirkot tuovat jo olemassaolollaan esille sen, että kyseinen vaihtoehto on olemassa. Aika näyttää, toistuvatko 1920-luvun ilmiöt ja kuinka suurina.

6 LÄHTEET

6.1 Alkuperäisaineisto

6.1.1 Julkaisematon alkuperäisaineisto

Hämeenlinnan maakunta-arkisto, Hämeenlinna (HMA)

–A.A. Uppalan kokoelma.

–A. Aijal Uppalan kirje Ida Särälle, 1. syyskuuta 1938.

–A. Aijal Uppalan kirje Ida Särälle, 7. syyskuuta 1938.

–Eino Mäkelän vastaukset A. Aijal Uppalan kyselyyn vapaiden luterilaisten seurakuntien syntyvaiheista.

–Heino Pätiälän kirje A. Aijal Wegeliukselle 21. tammikuuta 1924.

–Ida Särän kirje A. Aijal Uppalalle, vastaanotettu 31. elokuuta 1938.

–Ida Särän kirje A. Aijal Uppalalle, 11. syyskuuta 1938.

–Juho Toivolan kirje A.E. Koskenniemelle 10. kesäkuuta 1923.

– Juho Toivolan kirje A. Aijal Wegeliukselle 16. tammikuuta 1924.

–Juho Toivolan omaelämäkerta *Juho Toivolan kertomus opintaisteluistaan*.

Käsikirjoitus. [Kirjoitettu Uppalan antamien tietojen mukaan maaliskuussa 1924.]

–Kustaa A. Anderssonin kirje Erkki Niinivaaralle huhtikuussa 1924.

–K.A. Anttion vastaukset A. Aijal Uppalan kyselyyn vapaiden luterilaisten seurakuntien syntyvaiheista.

–O.A. Onnela [Ilmeisesti A.V. Onnela] Karinainen. Kirjoitettu 24/4 1949, saap. 26/4 1949.

–Porkkala IIb 5/4 1949.

Karinaisten seurakunnan arkisto, Karinainen

–Karinaisten seurakunnan muuttaneiden kirja 1936–1970, I B a 2.

–Karinaisten seurakunnan piispantarkastuspöytäkirja 24 - 26/9 1933.

Marttilan seurakunnan arkisto, Marttila

–Suomen evankelis-luterilaisesta kirkosta eroavien luettelo Marttilan seurakunnassa.

–Huomioita Marttilan seurakunnan tilasta ja elämästä vuosina 1922-1927, V:n 1928 kirkolliskokoukselle annettavaa kertomusta varten.

–Kirkollisen kansanperinteen yleiskysely

–Hilma Karoliina Lehtosen haastattelu 19.12.1977.

–Keijo Alpo Anttion haastattelu 19.12.1977.

–Väinö Augusti Kraapan haastattelu 19.12.1977.

Tarvasjoen seurakunnan arkisto, Marttila

–Euran kappelin Piispantarkastuskirja v. 1899, kirja No 17.

–Kirkosta eroavien luettelo Tarvasjoen seurakunnassa 1923-1960.

Turun yliopisto, Turku

–Kulttuurien tutkimuksen arkisto

–TYKL/kys/9/Helmi Maaniitty

6.1.2 Painetut teokset

J.T.: *Muukalaisen matkalauluja*. Tekijä, 1930.

Pätiälä, H.J.: *Ulos leiristä. Alustus Hämeenlinnan keskustelukokouksessa joulukuun 5 p:nä 1922*. Suomalainen Kirjapaino Osakeyhtiö, Hämeenlinna 1922.

Pätiälä, H.J.: *Uskovien yhteys ja ero väärästä yhteydestä. Alustus Hämeenlinnan keskustelukokouksessa maaliskuun 19 p:nä 1923*. Suomalainen Kirjapaino Osakeyhtiö, Hämeenlinna 1923.

Wegelius [Uppala], A. Aijal: *Minkälaista kirkkoa Luther tahtoi? Suomen Vapaa Evankelis-Luterilainen Kirkko*, 1930.

Uppala, A. Aijal: *Kansankirkko ja uskonnonvapaus*. Suomen Vapaa Evankelis-Luterilainen Kirkko, 1938.

6.1.3 Sanoma- ja aikakauslehdet

Arbetet 39/1911

Nuorison ystävä 7/1922

Nuorison ystävä 2/1925

Sanansaattaja 3/1931

Sanansaattaja 1/1932

Seurakunta 1925-1940

Totuuden ystävä 2/1913

Totuuden ystävä 5/1913

Totuuden ystävä 6/1913

Vapaa ajatus 23-24/1911

6.1.4 Haastattelut

Anttio, Maija-Liisa, Forssa. Kysely Marttilan vapaan ev.lut. seurakunnan alkuvaiheista.. 24.11.2013, tekijän hallussa.

Anttio, Maija-Liisa, Selostus Marttilan itsenäisen seurakunnan varhaisvaiheista, 30.11.2013, tekijän hallussa.

Mäkinen, Kalervo, Tarvasjoki. Haastattelu 11.11.2012, tekijän hallussa.

6.2 Tutkimuskirjallisuus

Alifrosti, Kari: *Ajassa mukana. Marttilan historia 1900-luvulla*. Marttilan kunta, 2010.

Anttio, Maija-Liisa: *Muistoja Marttilan seurakunnan vaiheilta*. Käsikirjoitus 1996, tekijän hallussa.

Arkkila, Reijo: *Kansankirkko vai tunnustuskirkko? Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen suhde Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon 1917-1939*. Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys, Helsinki 1975.

Arkkila, Reijo: Piirteitä Heino Pätiälän elämäntyöstä. Esipuhe teoksessa *Matkan varrelta*, kirjoittanut Heino Pätiälä. Sley-kirjat, Vaasa 1977.

Arkkila, Reijo: *Evangelisen herätysliikkeen sydänääniä*. Sley-Kirjat, Hämeenlinna 2002.

Arkkila, Reijo: G.O. Holmberg ja ravintoa raadollisille. Teoksessa *Kotimatalla 2002. Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen vuosikirja*, toimittanut Seppo Suokunnas. Sley-kirjat, Pieksämäki 2002.

Arkkila, Reijo: Kuusenpihkaa ja kapteeninotteita. Teoksessa *Uskon varassa. Sata vuotta evankeliumin työtä ja elämää Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen paikallisosastoissa*. Toimittanut Seppo Suokunnas. Kustannus Oy Arkki, Helsinki 2006.

Gesch, Gerhard: Free Churches (Lutheran). Teoksessa *The Encyclopedia of the Lutheran Church II*. Toimittanut Julius Bodensieck. Augsburg Publishing House, Minneapolis, Minnesota 1965.

Ginzburg, Carlo: *Juusto ja madot. 1500-luvun myllärin maailmankuva*. Suomentanut Aulikki Vuola. Gaudeamus, Helsinki 2007.

Haavio, Ari: *Evangelinen liike herätysliikkeenä*. Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys, Helsinki 1963.

Haikarinen, Tapio: *Kuohuntaa evankelisessa liikkeessä 1920-luvulla*. Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys, Helsinki 1955.

Heikkinen, Antero: *Kirveskansan elämää. Ihmiskohtaloita Kuhmon erämaissa 1800-luvun alussa*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Juva 1988.

Heikkinen, Antero: Kulttuurihistoria paikallishistoriassa. Teoksessa *Paikallishistoria*, toimittanut Mauno Jokipii. Gummerus, Jyväskylä 1996.

Heino, Harri: *Rukoilevaisuus tällä vuosisadalla. Hurmoksellisuus Länsi-Suomen rukoilevaisuuden jakajana 1895-1970*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja, Helsinki 1977.

Huovinen, Lauri: *Varsinais-Suomen historia VIII, 5: Varsinais-Suomen seurakuntaelämä 1809-1917*. Varsinais-Suomen Maakuntaliitto, 1987.

Jalagin, Seija: *Japanin kutsu. Suomalaiset naislähetit Japanissa 1900-1941*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2007.

Juva, Mikko: *Kirkon parlamentti. Suomen kirkolliskokousten historia 1876-1976*. Otava, Helsinki 1976.

Kaartinen, Marjo: *Spiritual Eunuchs. Religious People in English Culture of the Early Sixteenth Century*. Cultural History, University of Turku, Turku 1999.

Kangas, Helinä: *Kauhavan kansallisseurakunta*. Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1972.

Kimanen, Anuleena: *Herätys kylissä ja tuvissa. Rääkkylän Oravisalon kylä ja renqvistiläinen herätys 1820-luvulla*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 2008.

Kortekangas, Paavo: Tampereen hiippakunta 1923-1959. Teoksessa *Viipurin, Porvoon, Tampereen hiippakunnan historia 1554-2004*. Toimittanut Simo Heininen, Paavo Kortekangas, Esko Koskenvesa, Jaakko Ripatti ja Kyllikki Tiensuu. Tampereen hiippakunnan tuomiokapituli, Helsinki 2005.

Koskenniemi, Lauri: *Suomen evankelinen liike 1896-1916*. SLEY-Kirjat, Helsinki 1984.

Koskenniemi, Lauri: *Avara ja tinkimätön. K.V. Tammisen elämä 1882-1946*. SLEY-Kirjat, Pieksämäki 1994.

Koskenniemi, Lauri: *Taisteleva julistaja. Johannes Bäck 1850-1901*. SLEY-KIRJAT, Pieksämäki 1998.

Koskenniemi, Lauri: *Maallikkosaarna - Evankelisen liikkeen voima*. Kustannus Oy Arkki, Helsinki 2008.

Le Roy Ladurie, Emmanuel: *Montaillou. Ranskalainen kylä 1294-1324*. Suomentanut Marja Itkonen-Kaila. Otava, Keuruu 2003.

Leskelä-Kärki, Maarit: *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.

- Leskelä-Kärki, Maarit: Kirjeet ja kerrotuksi tulemisen kaipuu. Kirjailija Helmi Krohnin ja säveltäjä Erkki Melartinin kirjeystävyys, 1906-1936. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toimittanut Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Saarijärvi 2011.
- Levonen, Juha & Viironen, Heikki (toim.): *Matkalla kotiin. Salli Helena Levosen kirjallinen tuotanto*. Kirja kerrallaan, Helsinki 2012.
- Lindgren, Susanna: "*Kirkottomaton akka on kuin avonainen veräjä*". *Kirkottaminen ja valta modernisoituvassa Suomessa*. Historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto 2012. Julkaisun pysyvä internet-osoite on <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uta-1-23039>
- Lund, Pekka: Haastattelu historiantutkimuksessa. Teoksessa *Kristinuskon historian tutkimusalat ja metodit*. Toimittaneet Jaakko Olavi Antila, Esko M. Laine ja Juha Meriläinen. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 2013.
- Marjokorpi, Jorma: Kirkollisen lehdistön levikki itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä. Teoksessa *Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla*. Toimittaneet Markku Heikkilä ja Eino Murtorinne. Kirjapaja, Hämeenlinna 1977.
- Marttunen, Heikki: *Evangelisen maallikkoliikkeen asenne kansankirkkoon ja papistoon vuosina 1896-1926*. Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1975.
- M[attila], V.: Piirteitä Tarvasjoen Ev. Lut. Nuorisoliiton 50-vuotistaipaleelta. Teoksessa *Kotimatalla 1958. Suomen Lut. Ev. Yhdistyksen vuosijulkaisu*, toimittanut Toivo Rapeli. Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys, Helsinki 1957.
- Mäkinen, Kalervo: *Seuratkaa heidän uskoaan. SLEY:n Lounais-Suomen piirin 50-vuotisjulkaisu*. SLEY:n Lounais-Suomen piiri, Loimaa 1973.
- Mäkinen, Kalervo: Tarvasjoen evankelisuudesta. Teoksessa *Kotimatalla 1977. Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen vuosikirja*, toimittanut Lauri Koskenniemi. Sley-kirjat, Joensuu 1977.
- Nallinmaa-Luoto, Terhi: *Kosken TI historia kivikaudesta vuoteen 1993*. Kosken TI kunta, Loimaa 1994.

Niemelä, Jari: *Suur-Loimaan historia III. Alastaro, Loimaa, Loimaan kunta, Mellilä ja Metsämaa 1900-luvulla*. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2003.

Niemelä, Markku: Evankelisen herätysliikkeen vaiheista Marttilan seurakunnassa. Teoksessa *Kotimatalla 2004. Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen vuosikirja*, toimittanut Seppo Suokunnas. Sley-kirjat, Hämeenlinna 2004.

Oja, Aulis: *Kosken T.L. seurakunta 1647-1947*. Kosken T.L. seurakunta, Forssa 1949.

Oja, Aulis: *Tarvasjoen historia*. Tarvasjoen kunta ja seurakunta, Vammala 1971.

Peltonen, Matti: Carlo Ginzburg ja mikrohistorian ajatus. Esipuhe teoksessa *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Kirjoittanut Carlo Ginzburg. Gaudeamus, Tampere 1996.

Pirinen, Kauko: Kirkkohistoriankirjoitus. Teoksessa *Historian kirjoituksen historia*, toimittanut Päivi Setälä, Pekka Suvanto & Matti Viikari. Gaudeamus, Tampere 1983.

Pirinen, Kauko: Kirkkohistorian osuus paikallishistoriassa. Teoksessa *Paikallishistoria*, toimittanut Mauno Jokipii. Gummerus, Jyväskylä 1996.

Pätiälä, H.J.: *Ymmärrätkö mitä luet? Lunastusopin katkismus. Toinen painos*. Tammer-Paino, Tampere 1965.

Raittila, Pekka: *Lestadiolaisuus Pohjois-Amerikassa vuoteen 1885*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1982.

Reijonen, Mikko: *Uskonnonvapauden toteuttaminen Suomessa vuosina 1917-1922*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1980.

Räsänen, Marika: *The Restless Corpse. Thomas Aquinas' Remains as the Centre of Conflict and Cult in Late Medieval Southern Italy*. University of Turku, Turku 2013.

Salomäki, Hanna: *Herätysliikkeisiin sitoutuminen ja osallistuminen*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja, Porvoo 2010.

Salonen, Kirsi: Hierarkioista kulttuuriin - kirkon ja hallinnon historia keskiajalla. Teoksessa *Historioitsijan arki ja tutkimuksen prosessi*. Toimittaneet Sari Autio, Sari Katajala-Peltomaa ja Ville Vuolanto. Vastapaino, Tampere 2001.

Savola, Seppo Uolevi: *Marttilan vapaa evankelisluterilaisen seurakunnan jäsenmäärä vuosittain vuoden lopussa*. Moniste, 27.7.2008, Tekijän hallussa.

Savola, Seppo Uolevi: Kasteluettelo, Marttilan vapaa evankelisluterilainen seurakunta. Moniste, laadittu 26.3.2010, tekijän hallussa.

Seppo, Juha: *Uskovien yhteisö vai valtionkirkko. Uskonnolliset vähemmistöyhteisöt ja evankelis-luterilaisesta kirkosta eroaminen Suomessa vuosina 1923-1930*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1983.

Suomen evankelis-luterilainen seurakuntaliitto: *Nimemme on muuttunut*. Suomen evankelis-luterilaisen seurakuntaliiton kotisivut, <http://www.seurakuntaliitto.fi/j3/index.php/10-avenue/28-nimemme-on-muuttunut> , viitattu 4.2.2015.

Suomen Käsityön Museo: *Pellava*. Suomen Käsityön Museon internetsivut, <http://www.craftmuseum.fi/tseitse/materiaalit/pellava.htm>, viitattu 8.9.2014.

Suomen tunnustuksellinen luterilainen kirkko: *STLK:n alkuhistoriaa*. Suomen Tunnustuksellisen Luterilaisen Kirkon kotisivut, http://www.luterilainen.com/index.php?option=com_content&task=view&id=3&Itemid=2 , viitattu 16.2.2015.

Sundström, Kimmo: *Kristuksen Pyhä seurakunta*. Internet-artikkeli Pääkaupunkiseudun ateistit ry:n sivuilla, kirjoitettu 18.11.2012[a], viitattu 4.4.2015. Artikkelin osoite: <http://www.ateistit.fi/uutiset/uuti121118.html>

Sundström, Kimmo: *Karinaisten Rauhamaa*. Internet-artikkeli Pääkaupunkiseudun ateistit ry:n sivuilla, kirjoitettu 2.12.2012[b], viitattu 4.4.2015. Artikkelin osoite: <http://www.ateistit.fi/uutiset/uuti121202.html>

Särelä, Markku: *Kristuksen kuuliaisuus. Oliko Kristus oman persoonansa puolesta velvollinen täyttämään lain?* Suomen Tunnustuksellinen Luterilainen Kirkko, Jyväskylä 1999.

Takala, Lauri: *Suomen evankelisen liikkeen historia II. 1844-1851. Toinen nide*. Suomen Lut. Evankeliumiyhdistys, Helsinki 1937.

Takala, Lauri: *Suomen evankelisen liikkeen historia III. 1852-1873*. Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys, Helsinki 1948.

Tappert, Theodore G.: *Confessional* subscription. Teoksessa *The Encyclopedia of the Lutheran Church I*. Toimittanut Julius Bodensieck. Augsburg Publishing House, Minneapolis, Minnesota 1965.

Teinonen, Seppo A.: *Nykyajan lahkot. Uusia uskonnollisia liikkeitä ja yhteisöjä*. Kirjayhtymä, Pieksämäki 1965.

Teinonen, Seppo A.: *Teologian sanakirja: 7400 termiä*. Kirjapaja, Helsinki 1999.

Tommila, Päiviö: *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1989.

Uppala, A. Aijal: Suomen tunnustuksellisten luterilaisten seurakuntien syntyvaiheita. Teoksessa *"Tähän asti on Herra meitä auttanut"*. Suomen tunnustuksellisten luterilaisten seurakuntien juhlaulkaisu. Ensimmäiset 50 vuotta 1923/26 - 1974. Toimittanut Tauno Salonen. Suomen Tunnustuksellinen Luterilainen Kirkko, Lahti 1975.

Uppala, A. Aijal: *Tunnustukselliset seurakunnat syntyvät*. Suomen Tunnustuksellinen Luterilainen Kirkko, Lahti 1976.

Vahtola, Jouko: *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Suuri Suomalainen Kirjakerho, Helsinki 2003.

Veikkola, Juhani: *Teologinen lauantaseura kirkon puolustajana suurlakon jälkeisenä aikana 1905-1914*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1969.

Viitaniemi, Olli: Onko kilvoituksella käsikirjoitusta? Mikrohistoriallinen tutkimusretki opettajatar Selma Hypénin kirjeenvaihtoon ja hengellisyyden jäsentymisen malleihin 1800-luvun lopun Suomessa. Teoksessa *Suurmiehistä rahvaannaisiin. Yksilö ja yhteisö kristinuskon historiassa*. Toimittanut Hanna-Maija Ketola, Juha Meriläinen, Sini Mikkola ja Päivi Salmesvuori. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 2014.

Wilson, Bryan R.: *The Church, the denominations and the idea of the Modern State*. Teoksessa *Kyrkohistorisk årsskrift 1977*, toimittanut Ingun Montgomery. Svenska Kyrkohistoriska Föreningen, Uppsala 1978.

Ylikangas, Heikki: Herätysliikkeitten pohjasta ja perustasta. Teoksessa *Kirkko ja politiikka*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1990.